

**DÖVİZ KURUNDAKİ DALGALANMALARIN
IRAK İHRACAT VE İTHALATI ÜZERİNE ETKİSİ**

Yüksek Lisans

Zamab Qader Maarroof SOFI AHMED

Eskişehir 2024

**DÖVİZ KURUNDAKİ DALGALANMALARIN IRAK İHRACAT VE İTHALATI
ÜZERİNE ETKİSİ**

Zamab Qader Maarroof SOFI AHMED

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat ABD Programı

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL

ESKİŞEHİR

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Haziran 2024

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Zainab Qader Maaroofof SOFI AHMED'in Döviz Kurundaki Dalgalanmaların Irak İhracat Ve İthalatı Üzerine Etkisi başlıklı tezi Haziran/2024 tarihinde aşğıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğı"nin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Unvanı Adı Soyadı</u>	<u>imza</u>
Üye (Tez Danışmanı)	: Prof. Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL	
Üye	: Doç. Dr. Bilgin BARİ	
Üye	: Doç. Dr. Onur AKKAYA	

Prof. Dr. Saime ÖNCE

Anadolu Üniversitesi

Lisansüst Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

DÖVİZ KURUNDAKİ DALGALANMALARIN IRAK İHRACAT VE İTHALATI ÜZERİNE ETKİSİ

Zamab Qader Maarroof SOFI AHMED

İktisat Anabilim Dalı, İktisat ABD Programı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Haziran 2024

Danışman: Prof. Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL

Döviz kuru, bir yandan ülkelerin ithalat ve ihracat maliyetlerini belirleyen, diğer yandan dış ticarete uluslararası rekabet gücünü etkileyen önemli bir faktördür. Dolayısıyla uluslararası ticarete istikrarın sağlanması, döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkinin anlaşılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle bu çalışma, döviz kurundaki dalgalanmaların Irak'ın dış ticareti üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, 1990-2022 dönemi için döviz kuru, ticaret partneri ülkelerin GSYH'si, Irak'ın GSYH'si ve petrol fiyatlarının ithalat ve ihracat üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri olan NARDL ve MSR modelleri kullanılmıştır. NARDL modelinden elde edilen bulgular, ihracatın ticaret partneri ülkelerin GSYH'si ve petrol fiyatlarından, ithalatın ise Irak'ın GSYH'si ve petrol fiyatlarından pozitif yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır. İhracat için MSR modelinden elde edilen bulgulara göre, ticaret partneri ülkelerin GSYH'si ve petrol fiyatları düşük ve yüksek oynaklık rejimlerinde ihracatı pozitif etkilemektedir, ancak döviz kurunun ihracata etkisi düşük oynaklık rejiminde pozitifken, yüksek oynaklık rejiminde negatiftir. Öte yandan, ithalat için MSR modelinden elde edilen bulgular, Irak'ın GSYH'si ve petrol fiyatlarının ithalat üzerindeki etkisinin düşük ve yüksek oynaklık rejimlerinde pozitif olduğunu göstermektedir.

Elde edilen bulgulardan hareketle, yüksek oynaklık rejimlerinde döviz kurunun ihracata olumsuz etkisini en aza indirmek için döviz kuru istikrarına yönelik makroekonomik politikalar oluşturulmalıdır. Ayrıca, petrol fiyatlarının ithalat üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, petrol fiyatlarındaki değişimlere karşı koruma sağlanmalı ve bu amaçla ekonomik tampon mekanizmaları geliştirilmelidir. Son olarak, yabancı ülkelerin ekonomik büyümesi ile Irak'ın ticaret hacmi arasında pozitif bir ilişki olduğundan, dış ticaret ortakları ile güçlü ekonomik ilişkiler kurulmalı ve sürdürülmelidir.

Anahtar Sözcükler: Döviz kuru, İhracat, İthalat, Petrol fiyatı, Dış ticaret.

ABSTRACT

THE EFFECT OF FLUCTUATIONS IN EXCHANGE RATES ON IRAQ'S EXPORT AND IMPORT

Zainab Qader Maarooof SOFI AHMED

Department of Economics, Programme in Econoomics ABD

Anadolu University, Graduate School, June 2024

Supervisor: Prof. Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL

The exchange rate is an important factor that determines the import and export costs of countries on the one hand and affects international competitiveness in foreign trade on the other. Therefore, ensuring stability in international trade requires an understanding of the relationship between the exchange rate and foreign trade. Therefore, this study aims to analyze the impact of exchange rate fluctuations on Iraq's foreign trade. For this purpose, the effects of exchange rate, GDP of foreign trade partner countries, Iraq's GDP and oil prices on imports and exports are analyzed for the period 1990-2022. Non-linear time series models including NARDL and MSR models were used as econometric methods in the study. The findings from the NARDL model reveal that exports are positively affected by the GDP of foreign countries and oil prices, while imports are positively affected by Iraq's GDP and oil prices. According to the findings obtained from the MSR model for exports, the GDP of foreign countries and oil prices positively affect exports in low and high volatility regimes, but the effect of exchange rate on exports is positive in the low volatility regime and negative in the high volatility regime. On the other hand, the findings from the MSR model for imports show that the effect of Iraq's GDP and oil prices on imports is positive in low and high volatility regimes.

Based on the findings, macroeconomic policies for exchange rate stability should be established to minimize the negative impact of exchange rate on exports in high

volatility regimes. Moreover, given the impact of oil prices on imports, protection against changes in oil prices should be provided and economic buffer mechanisms should be developed for this purpose. Finally, since there is a positive correlation between the economic growth of foreign countries and Iraq's trade volume, strong economic relations with foreign trading partners should be established and maintained.

Keywords: Exchange rate, Export, Import, Oil price, Foreign trade.

TEŞEKKÜR

ELHAMDÜLİLLAHİ RABBİL ÂLEMİN

**Azim ve kararlılıkla çıktığın yola dua da katarsan,
attığın her adım başarıya doğru yol alır. Kendine inan ve güven."**

Yüksek lisans tezim tamamlanma aşamasına geldiğinde, bu başarıda sizlerin büyük emeği olduğu ve bu vesileyle size derin bir teşekkür borçlu olduğumu belirtmek istiyorum...

Saygı değer Danışmanım Prof. Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL;

Yüksek lisans tezimdeki başarıya ulaşmamda sizin değerli rehberliğinizin ve desteklerinizin büyük rolü olduğunu bilmek benim için büyük bir onur ve mutluluk kaynağıdır. Sizin bilgeliğiniz, sabrınız ve ilham veren rehberliğiniz sayesinde, bu zorlu süreçte önemli adımlar atabildim. Beni teşvik eden ve her zaman yanımda olan sizin gibi bir danışmana sahip olmak benim için gerçekten çok büyük bir şans.

Sizden öğrendiğim her şey sadece akademik değil, aynı zamanda kişisel gelişimime de katkı sağladı. Her sorumu sabırla yanıtladığınız, tezimdeki eksiklikleri gösterip yönlendirdiğiniz için size minnettarım. Yolculuğumuz boyunca bana verdiğiniz destek ve güven için size ne kadar teşekkür etsem azdır.

Sevgili Anneciğim (Neval);

Yanımda olamasanda bu sözleri sana teşekkür etmek ve dualarının değerini anlatmak için yazıyorum. Sen bana hem anne hem abla hem de arkadaş oldun. Senin duaların ve sevgin benim için her zaman büyük bir güç kaynağı oldu. Yüksek lisans tezimdeki başarıya ulaşmamda senin dualarının büyük etkisi olduğunu biliyorum. Her zaman benim yanımda olduğunu hissettim ve bu süreçte beni desteklediğin için sana teşekkür ederim.

Dualarının gücüyle, doğru yolda ilerlemek ve zorlukları aşmak için güç aldım. Sana olan sevgim ve minnettarlığım sonsuzdur. Senin gibi bir annemin olması benim için

büyük bir şans. Benim bu yerlere gelmem senin duaların sayesinde oldu. Seni çok seviyorum iyi ki annemsin.

Sevgili Babacığım (Kadir);

Uzak mesafelerde olmamıza rağmen, desteğiniz ve rehberliğiniz sayesinde yüksek lisans tezimde başarıya ulaşabildim. Sizin özverili katkılarınız ve dualarınız olmasaydı, bu süreçteki başarılarımı elde etmek mümkün olmazdı. Her zaman beni cesaretlendirdiniz ve en zor zamanlarda bile yanımda olduğunuzu hissettim.

Babacığım, sizin gibi güçlü bir babaya ve destekçiye sahip olmak benim en büyük zenginliğim. Uzakta olsanız da, bana sağladığınız destek ve güven benim için çok değerli. Sizin varlığınız ve öğretileriniz hayatım boyunca benimle olacak. Dualarınızın gücüyle, her zaman doğru kararlar almamı sağladınız. Sizin sevginiz ve desteğiniz olmasaydı, bu yolculukta bu kadar ilerleyemezdim. Sizi çok seviyorum iyi ki benim babamsınız.

Sevgili Ağabeyciğim (İbrahim);

Uzak mesafelerde olmamıza rağmen, senin desteğin ve rehberliğin benim için her zaman çok değerli oldu. Yüksek lisans tezimdeki başarıya ulaşmamda senin cesaretlendirici sözlerin ve önerilerin sayesinde oldu.

Abicim, seninle geçirdiğimiz zamanlar ve paylaştığımız anılar benim için çok kıymetli. Her zaman bana ilham oldun ve beni doğru yolda tuttu. Uzakta olmana rağmen, senin desteklerin ve tavsiyelerin benim için her zaman karanlık sokaklarıma ışık oldu. Senin gibi bir abinin desteği sayesinde başarıya ulaşmak çok daha anlamlı ve güçlü. Seninle geçirdiğim her an için minnettarım ve seni ne kadar sevdiğimi bilmeni isterim. Duaları ve destekleri için sana teşekkür etmek istedim. Seninle gurur duyuyorum ve sana olan sevgim sonsuz. Seni çok seviyorum iyi ki abimsin.

Sizlerin desteğiyle bu başarıyı elde ettim sizlere sonsuz şükranlarımı sunarım.

Annem'e, Babam'a, Ağabeyim'e, Can Kerkük'e ve Tüm Türkmeneli'ye ithafen yazılmıştır.

ALLAH'A EMANET OLUN,

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

İmza

Zainab Qader Maaroofof SOFI AHMED

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI.....	İ
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	vi
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XIV
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XVİi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1. DÖVİZ KURU.....	3
1.1.1 Döviz Kurunun Tanımı.....	3
1.1.2. Döviz Kuru Sistemleri	4
1.1.2.1. Tam Sabit Döviz Kuru Sistemi	4
1.1.2.2. Para Kurulu.....	5
1.1.2.3. Sürünen Sabit Kur/ Bantları Sistemi	6
1.1.2.4. Serbest Dalgalanma Sistemi.....	6
1.1.2.5. Yönetilen Esnek Kur Sistemi veya Gözetimli Dalgalanma	6
1.1.2.6. Tam Esnek Kur Sistemi	8
1.1.2.7. Dolarizasyon	9
1.1.3. Döviz Kurunun Belirlenmesinde Kullanılan Yaklaşımlar	9
1.1.3.1. Geleneksel Döviz Kuru Yaklaşımları	9
1.1.3.1.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı.....	10
1.1.3.1.2. Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) Yaklaşımı.....	10
1.1.3.2. Döviz Kuru Değişimlerini Açıklayan Yeni Yaklaşımlar	11

1.1.3.2.1. Mundell-Fleming Modeli Yaklaşımı	11
1.1.3.2.2. Parasalcı Yaklaşımı	12
1.1.3.2.3. Portfolyo Dengesi Yaklaşımı	12
1.1.3.2.4. Para İkamesi Yaklaşımı	13
1.1.3.2.5. Faiz Haddi Paritesi Yaklaşımı.....	14
1.1.3.2.6. Döviz Kurlarında Hedefi Aşma Yaklaşımı.....	15
1.1.3.2.7. Etkin Piyasalar Kuramı Yaklaşımı.....	16
1.1.3.2.8. Uyumcu Beklentiler Yaklaşımı	16
1.1.3.2.9. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı	17
1.1.3.2.10. Yeni Bilgi Yaklaşımı	18
1.1.3.2.11. Güvenli Sığınak Etkisi Yaklaşımı	18
1.1.3.2.12. Spekülatif Kabarcıklar Yaklaşımı	19
1.1.3.2.13. Döviz Piyasasının Mikro Yapısı Yaklaşımı.....	20
1.2. İHRACAT ve İTHALAT	21
1.2.1. İhracatın Tanımı	21
1.2.2. İthalatın Tanımı.....	21
1.3. Döviz Kuru ile Dış Ticaret İlişkisi	22
1.3.1. Marshall-Lerner koşulu	23
1.3.2. J Eğrisi Hipotezi.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

2. IRAK EKONOMİSİNİN ANALİZİ.....	25
2.1. Irak Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi	25
2.1.1. 1970-1980 Dönemi:	25
2.1.2. 1980 – 1990 Dönemi:.....	29
2.1.3. 1990–2000 Dönemi:.....	34
2.1.4. 2000-2010 Dönemi:	37
2.1.5. 2010-2022 Dönemi:	40
2.2. Irak Ekonomisinde Döviz Kuru	42
2.2.1. 2003 Öncesinde Döviz Kuru Sisteminin Tarihsel Gelişimi.....	42
2.2.2. 2003 - 2014 Dolar Döviz Kurunun Gelişimi	44
2.2.3. 2015 - 2022 Dolar Döviz Kurunun Gelişimi	47
2.3. Irak Ekonomisinde Dış Ticaret.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VERİ VE YÖNTEM	50
3.1. VERİ SETİ	50
3.2. YÖNTEM.....	50
3.2.1. Durağanlık Analizi	51
3.2.1.1. Geleneksel Ng- Peron Testi.....	51
3.2.1.2. Yapısal Kırılmalı Zivot Andrews Testi	52
3.2.2. Doğrusallık Analizi: Brock, Dechert ve Scheinkman (BDS) Testi.....	54
3.2.3. Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Modelleri.....	55
3.2.3.1. NARDL Modeli	55
3.2.3.2. Markov Switching Regresyon (MSR) Modeli	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. UYGULAMALI ANALİZ.....	59
4.1. UYGULAMALI LİTERATÜR.....	59
4.2. UYGULAMA SONUÇLARI.....	68
4.2.1. Durağanlık Sonuçları	69
4.2.2. Doğrusallık Testi Sonuçları	71
4.2.3. Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Modelleri Bulguları	71
4.2.3.1. NARDL Modeli	72
4.2.3.2. MSR Modeli.....	74
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	80
İNTERNET SİTELERİ.....	87
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLER DİZİNİ

Sayfa

Tablo 4.1. Irak Dışı Ülkeler İçin Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisine Yönelik Literatür ..	63
Tablo 4.2. Irak İçin Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisine Yönelik Literatür	67
Tablo 4.3. Durağanlık Testi Bulguları	69
Tablo 4.4. BDS Testi Sonuçları	71
Tablo 4.5. Asimetrik Sınır Testi	72
Tablo 4.6. NARDL Modeli Uzun Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Katsayısı	72
Tablo 4.7. MSR Modeli Bulguları	74

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. J eğrisi (Güneş, 2021, s. 1177)	24
Şekil 2.1. 1970 – 1980 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Alrubaie, 2004, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 4)	27
Şekil 2.2. 1970 - 980 dönemi için varil fiyatı grafiği (Alrubaie, 2004, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 4)	28
Şekil 2.3. 1970 - 1980 dönemi için GSYH % grafiği (Alrubaie, 2004, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 4)	28
Şekil 2.4. 1970 - 1980 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Alrubaie, 2004, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 4)	29
Şekil 2.5. 1980 - 1990 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Alrubaie, 2004, s. 6-8; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Biber, 2023, s. 207; Mohammed, 2011, s. 5)	32
Şekil 2.6. 1980 - 1990 dönemi için varil fiyatı grafiği (Alrubaie, 2004, s. 6-8; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Biber, 2023, s. 207; Mohammed, 2011, s. 5).	32
Şekil 2.7. 1980 - 1990 dönemi için GSYH % grafiği (Alrubaie, 2004, s. 6-8; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Biber, 2023, s. 207; Mohammed, 2011, s. 5)	33
Şekil 2.8. 1980-1990 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Alrubaie, 2004, s. 6-8; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Biber, 2023, s. 207; Mohammed, 2011, s. 5)	33
Şekil 2.9. 1990 - 2000 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Bigaç, 2020, s. 7-9; Mohammed, 2011, s. 5-6)	35
Şekil 2.10. 1990 - 2000 dönemi için varil fiyatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Bigaç, 2020, s. 7-9; Mohammed, 2011, s. 5-6)	35
Şekil 2.11. 1990 - 2000 dönemi için GSYH % grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Bigaç, 2020, s. 7-9; Mohammed, 2011, s. 5-6)	36
Şekil 2.12. 1990 - 2000 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Bigaç, 2020, s. 7-9; Mohammed, 2011, s. 5-6)	36
Şekil 2.13. 2000 - 2010 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 6-7)	38

Şekil 2.14. 2000 - 2010 dönemi için varil fiyatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 6-7)	38
Şekil 2.15. 2000 - 2010 dönemi için GSYH % grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 6-7)	39
Şekil 2.16. 2000 – 2010 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 6-7)	39
Şekil 2.17. 2010 - 2022 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)	40
Şekil 2.18. 2010 - 2022 dönemi için varil fiyatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)	41
Şekil 2.19. 2010 - 2022 dönemi için GSYH % grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)	41
Şekil 2.20. 2010-2022 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)	42
Şekil 2.21. 1990 – 2003 dönemi döviz kuru grafiği (Al-Shamaa ve Al-Omary, 2001, s. 23; Abdul Rahim, 2007, s. 153; Aziz, 2016, s. 80; Amin & latif, 2019, 5 – 6; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)	44
Şekil 2.22. 2003 – 2014 dönemi döviz kuru (Amin & latif, 2019, 6 – 7; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Faraj, 2019, s. 113; Kazem ve Muhammad, 2023, s. 626-627)	47
Şekil 2.23. 2015 – 2022 dönemi döviz kuru (Kazem ve Muhammad, 2023, s. 626) ...	48
Şekil 2.24. 2010-2022 Irak Ekonomisinde Dış Ticaret (IRAK ÜLKE RAPORU, 2021, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)	49

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

GSYH/GDP	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İH	: İhracat
İT	: İthalat
DK	: Döviz Kuru
NARDL	: Doğrusal Olmayan Sınır Test Yaklaşımı
MSR	: Markov Switching Regresyon Modeli
BDS	: Brock, Dechert ve Scheinkman Testi
ECM	: Hata Düzeltme Modeli
Oil	: Petrol fiyatı
α	: Alfa
Δ	: Delta
%	: Yüzdelik

GİRİŞ

Döviz kuru, bir ülkenin yerel para biriminin diğer bir ülkenin para birimi karşısındaki değerini ifade etmektedir. Bu kavram, doğrudan ve dolaylı kotasyon biçimlerinde ifade edilebilir. Doğrudan kotasyon, yabancı paranın yerel para cinsinden değerini belirtirken, dolaylı kotasyon ise yerel paranın yabancı para cinsinden değerini göstermektedir. Döviz kuru sistemleri ise uluslararası para piyasalarında para birimlerinin değerini belirleyen kurallar ve yönetmelikler bütünüdür. Sabit, dalgalı ve bant aralıklı kur sistemleri gibi farklı yaklaşımlar, ülkeler arasındaki döviz kuru ilişkilerini şekillendirir. Ayrıca, Döviz Kuru Paritesi Teorisi, Reel Döviz Kuru Teorisi ve Satın Alma Gücü Paritesi gibi teoriler, döviz kuru oluşumunu açıklamak için kullanılmaktadır.

Dış ticaret ise bir ülkenin mal ve hizmetlerini diğer ülkelerle takas ettiği ekonomik bir faaliyettir. İhracat, ithalat, ticaret dengesi ve gümrük vergileri gibi kavramlar, dış ticaret analizlerinde kullanılan temel kavramlardır. Dış ticaretin büyüklüğü ve yapısı, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri derinlemesine etkilemektedir.

Döviz kuru ile dış ticaret arasındaki etkileşim literatürde Marshall-Lerner teoremi ve J eğrisi gibi teorilerle açıklanmaktadır. Marshall-Lerner teoremi, döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesini nasıl etkilediğini ele alırken, J eğrisi, döviz kuru değişimlerinin ticaret dengesi üzerindeki etkisini nicel olarak göstermektedir. Bu teoriler, döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerindeki etkilerini açıklamak için kullanılmaktadır.

Küreselleşme ve uluslararası ekonomik ilişkilerin giderek artmasıyla birlikte, döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişki önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Literatürde döviz kuru ve dış ticaret arasındaki kritik bağlantıları anlamaya yönelik bir kavramsal çerçevenin çizilmesi önemli bir inceleme alanı olmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, 1990-2022 yılları arasında, Irak'taki döviz kuru şokları ve oynaklıklarının dış ticaretine etkisinin doğrusal olmayan zaman serisi modelleri kullanılarak araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, döviz kuru değişimlerinin etkisi ithalat ve ihracat olmak üzere iki ayrı model kurularak NARDL ve MSR gibi doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri kullanılarak incelenmektedir. Çalışma, Irak kapsamındaki döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin doğrusal olmayan yöntemler ile analiz edildiği öncü bir nitelik taşımaktadır. Böylece, ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu kapsamda hazırlanan tez, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde, döviz kuru ve dış ticaret kavramlarına dair temel tanımlamalara, döviz kuru sistemlerine ve döviz kurunu açıklayan teorilere odaklanılmıştır. Bu kavramsal çerçeve, döviz kuru ve dış ticaret arasındaki temel ilişkileri anlamak için temel bir zemin oluşturacaktır. İkinci bölümde, Irak ekonomisinin tarihsel gelişimi ve güncel durumuna yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, konuyla ilgili ulusal ve uluslararası literatür incelenerek çalışmada kullanılan değişkenler tanıtılmıştır. Ayrıca, çalışmanın ampirik kısmını oluşturan yöntemlerin teorik arka planı açıklanmıştır. Son bölümde ise ampirik analizlerden elde edilen bulgular tüm detaylarıyla tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. DÖVİZ KURU

Döviz kuru, hane halkı harcamalarından üretim ve istihdam piyasalarına kadar ekonominin her alanında yer almakta ve hayatın birçok yönünü etkilemektedir. Bu kadar önemli ve etkili olan döviz kuru hakkında kavramsal çerçeve, döviz kuru tanımı, döviz kuru çeşitleri ve döviz kuru hedefleri alt bölümlerinde incelenecektir.

1.1.1 Döviz Kurunun Tanımı

Döviz kuru, yerel ülkenin parasının değerinin bir diğer ülkenin parası cinsinden ifade eden bir göstergedir. Bunun yanı sıra kendine özgü bir varlık değeri taşımaktadır. Zira ekonomik ilkeler diğer varlık fiyatlarının hareketlerini yönlendirir ve yönetir. Bu ilkeler döviz kuru için de geçerlidir (Cengiz, 2018, s. 2).

Döviz kurları iki şekilde ifade edilmektedir. Bunlardan birincisi “direkt kotasyon” ikincisi ise “dolaylı kotasyon” dur. Direkt kotasyon, yabancı paranın yerel para cinsinden miktarı olarak tanımlanırken (örneğin; Türkiye döviz kuru piyasasında, 1\$=32 TL olması gibi), dolaylı kotasyon ise tam tersine yerel paranın yabancı para birimi cinsinden miktarı olarak tanımlanmaktadır (örneğin; Türkiye döviz kuru piyasasında, 1TL=0.03125 \$ olması gibi). Uluslararası piyasalardaki kur yöntemi dolaysız kotasyona göre yapılmaktadır (Yalta, 2011, s. 186). Türkiye’de direkt kotasyon kullanılırken Amerika’da dolaylı kotasyon kullanılmaktadır.

Doların dışında kalan yerel paraların arasındaki kurların dolara göre hesaplanması ve uluslararası para piyasalarında dolar kurunun esas alınması döviz piyasasında yapılan işlemlerde büyük ölçüde şeffaflık ve kolaylıklar sağlamıştır. Ayrıca, gereksiz karışıklığı da ortadan kaldırmada büyük rol oynamıştır. Dolayısıyla piyasalarda yabancı paralara göre farklı kurlar belirlenmesine de ihtiyaç duyulmamıştır. Bu durum ise ilerleyen zamanlarda sağladığı şeffaflık ve kolaylıkların yanında süreklilik gösteren kur dalgalanmaları ve finansal krizler ile ülkeler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaya başlamıştır (Polat, 2017, s. 3-4).

Nominal döviz kuru ve reel döviz kuru en yaygın kullanılan döviz kuru türleridir. Nominal döviz kuru, iki ülke arasındaki para birimlerinin doğrudan karşılaştırıldığı klasik döviz kurunu temsil etmektedir. Bu döviz kurunun özelliği iki farklı ülke arasında olan

para biriminin değerinin karşılaştırılmasındaki en temel aracı temsil etmesidir. Fakat satın alma gücü ve enflasyon farkı göz ardı edildiğinden reel ekonomik şartları doğru bir şekilde yansıtmamaktadır (Aral, 2015, s. 6).

Reel döviz kuru ise nominal döviz kurunun tersine çalışmaktadır. Reel döviz kuru enflasyon farklarını da hesaba katarak hesaplamaktadır. Reel döviz kuru reel ekonomik durumu ve ülkeler arasındaki fiyat farkını dikkate aldığından satın alma gücünün ölçülmesinde önemli bir gösterge olarak ön plana çıkmaktadır. Buna ilaveten merkez bankası bakımından önem arz etmektedir. Bu da bilanço üzerinde yarattığı etkiler ve para politikasının daha sağlıklı çalışmasından kaynaklanmaktadır (Aral, 2015, s. 7).

1.1.2. Döviz Kuru Sistemleri

lkelerde uygulanan kur sistemleri iki ana kur sistemi arasında şekillenmektedir. Bunların biri sabit kur sistemi iken diğeri esnek kur sistemidir. Özellikle 1944 yılındaki Bretton Woods toplantısına katılan ülkeler sabit kur sistemi ile esnek kur sistemi ve bu sistemler arasında kalan çeşitli kur sistemlerini ekonomilerinde uygulamışlardır. Bahsi geçen kur sistemleri aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır:

1.1.2.1. Tam Sabit Döviz Kuru Sistemi

Yerel ülkenin parasının değerinin başka bir ülkenin parası veya para birimi sepetinde belirlenen bir değer ile sabitletmesidir. Bu sistemde ekonomideki nominal döviz kuru merkez bankası tarafından belirlenmektedir. Yani, merkez bankasının belirlediği bir döviz kuru üzerinden işlemler yapılmaktadır. Merkez bankası belirlenen sabit kur üzerinden isteyenlerden döviz alırken, isteyenlere döviz satmaktadır. Bu sistemin kullanılmasındaki ana amaç ise ekonomide var olan enflasyonu kontrol etmek ve paranın değerini istikrara kavuşturmaktır. Sabit döviz kuru sisteminde, merkez bankası tarafından yabancı para değerinin yerel para değeri karşısında tek taraflı olarak yükseltilmesi haline “devalüasyon” denirken, merkez bankası tarafından yabancı para değerinin yerel para değeri karşısında tek taraflı olarak düşürülmesi durumuna ise “revalüasyon” denilmektedir (Yücesan, 2017, s. 33).

Sabit kur sisteminin olduğu ekonomilerde merkez bankası istikrarı sağlamak için döviz piyasasında alıcı ve satıcı olarak müdahale etmektedir. Bunun için de elinde yeteri kadar altın ve yabancı döviz stoku bulundurması gerekmektedir. Burada stoklanan döviz

veya altına “istikrar fonu” denilmektedir. Örneğin döviz kuru yükselme baskısı altına girdiğinde merkez bankası kuru sabit tutmak için piyasaya döviz satar. Döviz kurları düşme baskısı altına girdiğinde ise merkez bankası piyasadan döviz satın alarak döviz kurunun sabit kalmasını sağlar. Burada merkez bankasının ödemeler bilançosunda sürekli açık/fazla verilmemesi için daima döviz kurlarını belli bir düzeyde tutması gerekir. Aksi durumda merkez bankasının elindeki döviz rezervi er ya da geç tükenir. Bu durumu kontrol altına almak için merkez bankası var olan kurları aynı şekilde muhafaza etmek isterse döviz alım satımında olan serbestliği ortadan kaldırıp döviz kontrolü sistemine geçiş yapması gerekmektedir (Cengiz, 2018, s. 3-4).

1.1.2.2. Para Kurulu

Para Kurulu, belli bir döviz cinsinden sahip olduğu varlıklara karşı aynı miktarda sabit kur üzerinden para basma imkânına sahip olunması ve bu basılan paraları arzu ettiği zaman kendi isteğiyle ister sabit kur üzerinden yabancı paraya çevirme, ister yabancı parayı yerel paraya çevirme yükümlülüğünün üstlenilmesidir. Para kurulu, döviz rezervi karşılığında sabit kur değerinden piyasaya yerel para basmaktadır. Yani, bu sistemde para arzı kurallara bağlıdır ve para otoritesinin tüm yetkileri para kuruluna devredilir. Bu sistem, para basarak bütçe açıklarının finanse edilmesini imkânsız kılmaktadır. Reeskont kredisi ve açık piyasa işlemleri araçlarını kullanarak parasal tabanda değişikliği öngören para politikasının yürütülmesi imkânsız olmaktadır. Burada bankalar ve hazine dâhil olmak üzere ister özel olsun ister kamu kuruluşları olsun hiçbir şekilde döviz karşılığı olmayan kredi verme imkânı sunmamaktadır (Aykın, 2001, s. 3-4). Para politikası açısından bakıldığında zaman yalnızca yabancı para karşılığında yapılan işlemlerle yerel para değişimi yapılmasına izin verilmektedir. Bu durumda önceden belirlenen sabit bir kur üzerinden merkez bankasına döviz satıldığı zaman yerel paranın miktarı artarken diğer taraftan merkez bankasından döviz alındığı zaman yerel para miktarı azalmaktadır. Bu uygulama bir nevi kesin kurallara bağlı olan sabit kur sistemidir. Para politikasında yasal sınırlamalar vardır ve para otoritesi yalnızca yabancı paranın ülkeye girmesi karşılığında yerel parayı basabilmektedir (Bulut & Demirel, 2012, s. 62).

1.1.2.3. Sürünen Sabit Kur/ Bantları Sistemi

Bu döviz kuru sisteminde genel olarak döviz kurlarının dalgalanmalarına belirli sınırlar içerisinde izin verilmektedir. Bu sınırları belirlemek için de öncelikle yerel ülkenin parasının yabancı ülke paralarına karşı paritelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Daha sonra belirlenen bu paritelerin altında ve üstünde dar bir bant sınırı belirlenmektedir. Böylece yerel paranın belirlenen bu dar bant içerisinde dalgalanmasına izin verilmektedir (Bulut & Demirel, 2012, s. 63).

Bant sisteminin olduğu bu döviz kuru sisteminde ilk bakışta döviz kuru serbestçe dalgalanmaktadır. Ancak ilerleyen süreçte döviz kurunun alt ve üst sınırları belirlenmektedir. Belirlenen bu sınırlar içerisinde kalması şartıyla döviz piyasasında döviz arz ve talebine göre belirlenen değerde artış veya azalışa izin verilmekte, yani piyasadaki döviz belirlenen alt ve üst sınırlar içerisinde hareket edebilmektedir. Ancak döviz kuru belirlenen sınırların dışına çıkarsa resmi olarak devletin müdahale etmesi gerekmektedir. (Oksay, 2001, s. 104).

1.1.2.4. Serbest Dalgalanma Sistemi

Serbest dalgalanma, bir ülkenin para biriminin değeri tamamen piyasa tarafından belirlendiği bir kur sistemidir. Bu sistem içerisinde yapılan müdahaleler, piyasada oluşan gereksiz dalgalanmaları ortadan kaldırmak ve değişimleri daha da istikrarlı kılmayı amaçlamaktadır. Fakat piyasada kurları istenilen düzeylere getirmeyi hedeflememektedir. Ayrıca bu yaklaşım, para politikasını daha etkin hale getirirken uluslararası rezerv miktarını da azaltabilmektedir (Tunca, 2001, s. 109).

1.1.2.5. Yönetilen Esnek Kur Sistemi veya Gözetimli Dalgalanma

Bu kur sistemi, döviz kurlarının piyasada serbest bir şekilde belirlendiği ve resmi kur hedefi olmayan bir sistemdir. Bu sistem içerisinde kurlar, serbest dalgalanma sisteminde olduğu gibi ülkenin para biriminin değerinin tamamen piyasa tarafından belirlendiği bir kur sistemidir. Yani bu piyasada kurlar arz ve talebe göre belirlenmektedir. Buna ilaveten bu sistemin içinde merkez bankası müdahaleli türü de bulunmaktadır. Kurlarda istenilen istikrarın ölçüsüne göre merkez bankası döviz piyasasına müdahalede bulunmaktadır. Merkez bankalarının müdahaleleri, karar alma

mekanizmaları mevcut ekonomik göstergelere göre belirlemektedir. Bu göstergeler, genellikle o an için uygun olduğu tahmin edilen ekonomik koşulları yansıtmaktadır. Ülke tutumlarına göre merkez bankası müdahalesi değişmekle birlikte, merkez bankasının müdahalesi piyasa mekanizmasına daha fazla yer vermeyi hedefleyen ülkelerde minimum seviyede olmaktadır. Aksine, çok fazla kur istikrarı isteyen ülkelerde ise merkez bankasının müdahalesi yoğun bir şekilde olmaktadır. Merkez bankasının daha önceden belirlenmiş kurallarına dayalı olmayan bu müdahaleler aynı zamanda ülke ekonomisinin hareket alanını genişletmesine yol açmaktadır. Buna bağlı olarak bu tür kurları yönlendirme şekli serbest dalgalanan kur sisteminin neden olduğu risk ve belirsizlikleri de azaltmada etkili olmaktadır (Gök, 2006, s. 134-135).

Bu sistemde merkez bankası hiçbir şekilde pariteye bağlı değildir ve döviz kurlarındaki dalgalanmaya müdahale etme imkânına sahiptir. Bundan dolayı bu sistemde sabit ve yarı sabit döviz kurlarına bağlı olarak para politikası kullanımının daha esnek bir halde olmasına yardımcı olmaktadır. Yani, bu rejimde piyasa yerine resmî bir kur hedefi olmaksızın döviz kuru hükümetler tarafından belirlenir. Burada döviz kuruna olan müdahale ne kadar artarsa rejim o kadar sabit döviz kuru sistemine yaklaşmaktadır. Aksine, döviz kuruna olan müdahale ne kadar azalır, rejim sabit döviz kuru sisteminden uzaklaşıp esnek döviz kur sistemine yaklaşmaktadır. Yönetilen esnek kur sistemini esnek kur sisteminden ayıran en önemli özelliği, esnek kur sisteminde döviz kuru piyasada serbest bir şekilde belirlenirken, yönetilen esnek kur sisteminde daha önceden belirlenmeyen bir parite olmasına rağmen döviz kuru hükümet tarafından belirlenmektedir (Karabacak, 2016, s. 8).

Gözetimli dalgalanma gözetim açısından ikiye ayrılmaktadır (Gök, 2006, s. 135):

i. Temiz dalgalanma

Buradaki müdahale, kurların sadece kısa dönem için aşırı dalgalanmasını gidermek için yapılmaktadır.

ii. Kirli Dalgalanma

Bu yöntemde, müdahalenin kısa dönem için aşırı hareketlerin olumsuzluklarını ortadan kaldırmasından ziyade başka ülkelerin bu durumdan zarar görmesi ve ekonominin uluslararası alanda rekabet gücünü muhafaza etmek için yapılmaktadır.

1.1.2.6. Tam Esnek Kur Sistemi

Tam esnek kur sistemi ise yabancı para piyasaları üzerinde hiçbir müdahalenin olmadığı bir sistemdir. Ancak döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmalar bu sistemin en büyük problemlerinden biri olmaktadır. Dünya ticaretinin büyük kısmına sahip olan ülkelerin tamamının esnek döviz kuru sistemine geçmeleri, 1973 yılında Bretton-Woods sisteminin iflas etmesiyle birlikte başlamıştır. Piyasa çözümlerinin her zaman hükümet kararlarına bağlı olduğunu beyan edenler ve esasta piyasa mekanizmasının avantajları üzerinde duranlar bu sistemi savunmuşlardır. Esnek kur sistemi sayesinde oluşan kur değişiklikleri, ülkeler arasında gerçekleşen parite oluşumunda ne tür unsurlara dikkat edilmesi gerektiğini gündeme getirmiştir (Polat, 2017, s. 5-6).

Esnek kur sistemi, herhangi bir ülkenin parasının değerini döviz piyasasındaki arz ve talepteki denge ve dalgalanmaya göre belirlendiği bir sistemdir. Bu da ödemeler dengesinde oluşan potansiyel bir açık veya fazlalıklar vasıtasıyla yerel ülkenin para biriminin değer kaybetmesi veya kazanması yoluyla otomatik olarak dengelemektedir. Sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçişle beraber, küresel ölçüde tıkanan sistemde serbestliğin olması ve burada olan dönüşümün ekonomik açıdan bir takım olumlu gelişmelere yol açması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, 1973 yılının Mart ayında esnek kur sistemine geçişin önü açılmıştır. Döviz kurlarının belirlenmesi, merkez bankası yerine piyasalarda yapılmaya başlanmıştır. Esnek kur sisteminde döviz arz ve talebi her zaman otomatik olarak eşitlenip denge haline geldiği için ödemeler bilançosu dengesizliğine engel olmaktadır. Döviz arz ve talebindeki dengesizliği temsil eden kaymalar, kurlarda otomatik değişimler sağlamaktadır. Bunun sonucunda ise dengesizlik, fiili bir dengesizliğe dönüşmeden kaybolmaktadır. Dış rezervlere olan ihtiyacın azalması kurların piyasa dinamiklerine göre belirlenmesi ve serbest bir şekilde değişmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca başka bir avantajı ise ülkelerin kıt kaynaklarından olan dış rezervlere gereksinim büyük oranla düşmektedir. Dövizin arz ve talebi arasındaki geçici dengesizliklerin giderilmesi hedeflendiği zaman olası rezerv ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. (Cengiz, 2018, s. 4-5).

1.1.2.7. Dolarizasyon

Bu sistem, para kurulu sisteminin en uç formudur. Yani bu sistemde bir ülke parasal bağımsızlığını ortadan kaldırıp diğer ülkenin para birimini kullanmaktadır (Özdemir & Şahinbeyoğlu, 2000, s. 1-9).

Dolarizasyon, yerel para yerine yabancı para kullanılmasını temsil etmektedir. Bunun amacı ise paranın değerinin korunması, hesap birimi olması ve ödeme aracı olma gibi birçok önemli işlevlerini üstlenmektedir.

Üç çeşit dolarizasyon çeşidi bulunmaktadır:

- Gayri resmi dolarizasyon: “Para ikamesi” olarak da bilinen bu dolarizasyon çeşidi, yurt dışında bulundurulan yabancı hisse senetleri, parasal olmayan varlıklar, yurt dışında yerel olmayan mevduatlar, yurt içinde yabancı mevduatlar ve yastık altında bulundurulan yabancı banknotlarının varlığı olarak bilinmektedir.
- Yarı resmi dolarizasyon: İsminden de anlaşılabilceği üzere bu dolarizasyonda yabancı para yasal olarak işlem görmektedir. Banka mevduatlarında yüksek paya sahiptir fakat bunun yanında ücret, vergi ödemesinde ve günlük harcamalarda yerel para karşısında ikinci planda yer almaktadır.
- Resmi veya tam dolarizasyon: Yabancı paranın yasal bir şekilde özel ve hâkim bir potansiyele sahip olduğu durumlarda görülmektedir. Burada hükümet yabancı parayı resmi ve yasal bir şekilde kabul etmektedir. Üstelik kendi ödemeleri için de kullanarak fayda sağlamaktadır (Özen, 2018, s. 104).

1.1.3. Döviz Kurunun Belirlenmesinde Kullanılan Yaklaşımlar

1.1.3.1. Geleneksel Döviz Kuru Yaklaşımları

İki tür geleneksel döviz kuru yaklaşımı bulunmaktadır. Bunlar, dış ticaret akımları yaklaşımı ile satın alma gücü paritesi yaklaşımlarıdır. Geleneksel döviz kuru yaklaşımları döviz kurlarının ortaya çıkmasını açıklığa kavuşturan uluslararası sermaye hareketindeki gelişmenin hızlı bir şekilde olmasını açıklamaktadır. Buna ek olarak sabit kur sisteminin olduğu zamanda dış ticaret akımlarına yoğunlaşarak döviz kurunu belirlenmesine yönelik açıklamalarda bulunmaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 159). Geleneksel döviz kuru yaklaşımları, genellikle döviz kurlarının hızlı ve ani değişimler yaşamadığı, oynaklığın düşük olduğu ve günümüz küreselleşme koşullarının henüz oluşmadığı dönemler için

kabul edilmektedir. Ancak, bu dönemlerde değişimin yavaş olmasından kaynaklanarak, yaklaşımların genellikle uzun vadeli etkilerini incelemeye yönelmektedir (Tekin, 2019, s. 35).

1.1.3.1.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı

Bu yaklaşımda genel olarak dış ticaret yaklaşımının açıklanması, mal ve hizmet ticaretine bağlı olmaktadır. Yani, dış ticaret akımları yaklaşımında yurt dışı ile mal ve hizmet ticareti gerçekleştirmek için iktisadi karar vericiler döviz talebinde bulunmaktadırlar. Döviz kurları uluslararası rekabet gücünde çok önemli etkiye sahiptir. Bu sebepten dolayı döviz talebi etmekte ve bununla birlikte yurt dışından alınan mal ve hizmetleri finanse etmektir. Döviz arzı, yurt dışında satılan mal ve hizmetlerden sağlanan kazanca bağlıdır. Ayrıca, bir ülkenin hem döviz kuru hem de yerel para değeri, o ülkenin dış ticaret dengesine bağlıdır. Bu bağlamda, dış ticaret bilançosu fazla verdiği zaman yani ihracat ithalatı aştığında yerel paranın değeri artmaktadır. Tersine, bilanço açık verdiği zaman yerel para değer kaybetmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin dış ticaret dengesini veya ithalat ve ihracatını belirleyen faktörlerde ve ülke parasının değerinin belirlenmesinde dış ticaret yaklaşımı etkili olmaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 160).

1.1.3.1.2. Satın Alma Gücü Paritesi (SGP) Yaklaşımı

SGP, döviz kurlarının belirlenmesinde başta gelen yöntemlerden biridir. İki ülke arasında göreceli fiyat düzeyinde kaydedilen farka göre iki ülkeye ait olan para birimleri arasında belirli zaman içerisinde kaydedilen kur değişimlerinin belirlendiği yaklaşımdır. Bu yaklaşıma “*döviz kurlarının enflasyon teorisi*” de denilmektedir. Döviz kurunda meydana gelen değişimleri analiz eden en eski yaklaşımlardan biri sayılmaktadır. Satın alma gücü paritesi yaklaşımı, serbest rekabet piyasada taşıma masraflarının ve ticareti kısıtlayan gümrük vergisi gibi resmi uygulamaların olmadığını varsayarak bir malın belirli kur üzerinden yerel paraya çevrildiği zaman bu fiyatın tüm dünyada aynı olması gerektiğini ifade etmektedir. Yani *tek fiyat* yasasının döviz piyasalarında uygulanmış şeklini temsil eden bir yaklaşımdır. SGP yaklaşımı, sanayileşmiş ülkelerin paraları bakımından uzun vadede geçerli olan uluslararası pariteyi temsil etmektedir. Ayrıca, kısa dönemli olan sermaye akımlarının kurlar üzerinde oluşturduğu etkilerde ise döviz kurlarını açıklığa kavuşturmak için yeni yaklaşımların ortaya çıkması söz konusu

olmaktadır (Cengiz, 2018, s. 7-8). Bu yaklaşıma göre, dış ticarete konu olan bir malın döviz kurları karşısında yalnızca tek bir fiyatının olması gerekmektedir. Burada arbitraj olgusu, tek fiyat yasasını ortaya çıkaran sebeptir. Arbitrajdaki amaç, aynı zaman dilimi içerisinde ucuz piyasalardan alımlar yapıp pahalı piyasalarda satılmasını gerçekleştirerek fiyat farklılığından istifade ederek risk altında kalmadan kâr elde etmektir. İki piyasa arasındaki fiyat farkı eşit olana kadar bu mekanizma devam etmelidir. Zamanla bu mekanizma işleyerek arz talepte fiyat farkı giderek yok olmaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 161-162).

1.1.3.2. Döviz Kuru Değişimlerini Açıklayan Yeni Yaklaşımlar

Bu yaklaşımların ortaya çıkış sebebi Bretton-Woods sisteminin geçerliliğini kaybetmesi sonucunda ülkelerde uygulanan sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçiş yapmasıdır. Bu durum, döviz kurunda değişimlere sebep olmuştur. Üstelik uluslararası fonları, ülke faiz oranlarına karşı hassasiyet göstererek sermaye hareketlerinin hızlanmasına neden olmuştur. Bu durum sonucunda döviz kurlarını açıklayan geleneksel yaklaşımlar yetersiz kalarak yeni yaklaşımlar ortaya atılmıştır (Polat, 2017, s. 8).

1.1.3.2.1. Mundell-Fleming Modeli Yaklaşımı

Yaklaşım Robert Mundell ve J. Marcus Fleming tarafından ortaya konulmuştur. Bu yaklaşım, geleneksel döviz kuramının tersine döviz kurlarını açıklamak için tam sermaye hareketliliği analize dâhil etmiştir. Aynı zamanda bu yaklaşım Keynesyen gelir harcama yaklaşımıdır ve bu yaklaşımda sermaye hareketleri doğrultusunda döviz kurları açıklanmaktadır. Mundell-Fleming yaklaşımında IS-LM modeline ödemeler dengesi dâhil edilerek açık ekonomi modeli elde edilmiştir. Denge döviz kuru belirlenmesi için ödemeler bilançosunun dengeye gelmesi, arz ve talebin eşitlenmesi gerekmektedir. Ülkeye giren ve ülkeden çıkan sermaye kısa dönemde döviz kurlarının dalgalanmasına sebep olmaktadır. Yani, döviz kurundaki dalgalanmanın en önemli sebebi sermaye akımlarıdır. Yaklaşım, sabit ve esnek kur sistemleri içerisinde ekonomi politikalarının etkilerini analiz etmektedir. Sermaye hareketleri arttığı zaman bir yandan sabit kuru korumak bir yandan da iç ve dış dengeyi korumak imkânsızdır. Sabit kur sisteminde sermaye hareketi para politikasının etkinliğine sınırlamalar koymaktadır. Bu yaklaşım, döviz kuru değişimlerinin reel olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, bu yaklaşımda tam

sermaye dışında sınırlı olan sermaye hareketleri üzerinde de durulmaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 166-167).

1.1.3.2.2. Parasalcı Yaklaşımı

Parasalcı yaklaşım, dış dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşımda kurlar, yabancı paranın yerel para cinsinden fiyatıdır. Para piyasası dengesi döviz kuru oluşumunu belirleyen faktördür. Bunların yanı sıra para arzı ile para talebi arasında meydana gelen dengesizlik hem kurların değişmesine yol açmakta hem de para arzı ve para talebi arasında nasıl yeni denge sağlanabileceğini ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç ise fiyat değişimleri vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu duruma örnek vermek gerekirse; para arzı fazlası ve kurların yüksek olmasıyla, ekonomide fiyatlar genel olarak artış göstermektedir. Bu durum kişilerde mevcut fonların azalmasına yol açmaktadır ve para talebinde artışa neden olmaktadır. Bu durumda denge döviz arz ve talebine bağlı olan döviz kurlarının serbest bir şekilde değişim gösterdiği esnek kur sistemine dayalıdır. Nitekim sabit döviz kur sisteminde, döviz arzı ve talebinde meydana gelen değişikliklerin kurlarda değişime yol açması mümkün değildir (Polat, 2017, s. 8-9). Parasalcı yaklaşımın ön plana çıkardığı en önemli olgu paranın ekonomi üzerinde yarattığı etkilerdir. Ayrıca döviz kurunda meydana gelen dengesizliğin her zaman para arzını kontrol etme amacıyla çözülebileceğini vurgulamaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 169).

1.1.3.2.3. Portfolyo Dengesi Yaklaşımı

Portföy dengesi modeli, ilk başta McKinnon ve Oates ile Branson tarafından geliştirilmiştir. Bu model, Keynes'in sabit fiyat geleneğine dayanmaktadır. Daha sonra, bu model döviz kurlarının belirlenmesinde kullanılmıştır. Bu bağlamda, Branson, Allen ve Kenen gibi ekonomistler tarafından klasik çerçevede Dornbusch ve Fisher'ın çalışmalarıyla birleştirilerek döviz kurların belirlenmesinde kullanılmıştır (Ertürk, 1994, s. 159). Portföy dengesi yaklaşımı, riski azaltmak için yatırım yapılan menkul kıymetlerin çeşitlendirilmesi prensibine dayanır; yani, "tüm yumurtaları aynı sepete koymama" yasası üzerine çalışmaktadır (Gartner, 1993, s. 189). Harry Markowitz ve James Tobin, portföy kuramı ve para talebi üzerinde çalışmalar yapmıştır. Portfolyo denge yaklaşımı döviz kurunun belirlenmesinde bu çalışmalara dayanmaktadır. Markowitz yaptığı analizlerde dövizin değerine değinmiş ve analizlerinde her zaman geleceğe yönelik tahminler

yapmıştır. Ancak risk kavramını her zaman göz ardı etmiştir. Yatırım kararlarında getiri ve risk gerçek yaşamda yan yana olmasına rağmen bu yaklaşımın haricinde kalmıştır. Bu yaklaşım analizlere riski ölçme ve optimal portföy oluşturma tekniklerini dahil etmiştir. Markowitz analizine Tobin, en likit ve risksiz varlığı temsil eden parayı eklemiştir. Portföy dengesi yaklaşımı, günlük olarak döviz kurundaki hareketliliği dış menkul değerler arz ve talebine göre açıklamaktadır. Kurdaki değişimler daha önceden net bir şekilde tahmin edilmediği takdirde yabancı tahvil ve hisse senetlerinin getirisi olumsuz etkilenmektedir. Yabancı yatırımcı, ortaya çıkabilen kur riskini azaltmak için ek prim talep etme durumunda kalmaktadır. Şayet yabancı menkulün getirisi yerli menkulün getirisinden fazla olursa portföyünde yabancı menkullere de yer vermektedir. Döviz kuru, yatırımcıların servetlerine ve isteklerine göre uygun olacak şekilde yerel parayı ister yerli ister yabancı varlıklar arasında dağıtma imkânı sunmaktadır. Bu durumda döviz kuru belirleyicileri yurtiçi ve yurtdışında parasal ve finansal varlık arz ve talebi etkileyen faktörleri barındırmaktadır. Bu faktörlerden bazıları ise şu şekildedir. Yurtiçi faiz oranının bilinmeyen sebeplerden dolayı artması, yerli yatırımcının yabancı tahvilleri satarak yerli tahviller almasına neden olmaktadır. Aynı zamanda yabancı yatırımcılar da kendi tahvillerini satarak faiz oranı artan ülkenin tahvillerini almaktadır. Bunun sonucunda döviz talebinde düşüş meydana gelerek yerel para talebinde artış yaşanacaktır. Sonuç olarak da kur değeri düşecek ve yerel paranın değeri artacaktır. Dış faiz oranı arttığı zaman tam tersi bir durum yaşanması söz konusudur (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 171-173).

1.1.3.2.4. Para İkamesi Yaklaşımı

Para ikamesi yaklaşımı 1970'lerde Parasalcı ve Portföy Dengesi teorilerinin varsayımlarının bir kısmında bazı değişikliklerin yapılması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımda, bir ülkede yerel paranın yerine yabancı para kullanımının artması, para ikamesi sorununu doğurduğu vurgulanmıştır (Togay, 1997, s. 89). Russel Boyer, Chau-Nan Chen, Lance Girton, Don Roper, King Putnan, Marc Miles ve Ronald McKinnon döviz kurunu belirlenmesine para ikamesini de eklemişlerdir. Yurtiçinde olan kişiler yabancı parayı yerel paradan daha fazla elde ettüklerinde bu durum para ikamesi olarak tanımlanmaktadır. Döviz kurunun değişimine bağlı olan beklentiler artıkça tahvil gibi para dışı finansal varlıkların arasında ikame meydana gelmektedir. Bu da para ikamesi sonucunu doğurmaktadır (Bulut ve Demirel, 2012, s. 98). Para ikamesi yaklaşımına göre

para ikamesinin derecesi yükseldiğinde döviz kuru kararsızlaşırken, paralar arasında tam ikame olduğunda döviz kuru belirlenemez. Para ikamesi süreci ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu, yerel para işlevinin yabancı paraya bırakılma ölçüsüne bağlıdır. Yani yerel para işlevini giderek yabancı paraya bırakmaktadır. Yüksek enflasyonun olduğu ülkelerde para ikamesi meydana gelmektedir. O yüzden çoğunlukla ücretler, kiralar ve mal fiyatları gibi akım değişkenlerin yabancı paraya endekslendiği görülmektedir. Para ikamesi yaklaşımının ortaya çıkma sebebi dünyada ve özellikle de dalgalı kurların uygulanmaya başladığı zamanda paralar arasında talep kaymalarının meydana gelmesidir. Bu yaklaşım Parasalcı yaklaşımın özel bir şekli olarak da geçmektedir. Bu yaklaşımda hem yerli hem de yabancı sakinlerin yerel ve yabancı paraları ellerinde tutma imkânı vardır. Ayrıca bu yaklaşımda tahvil piyasası net bir şekilde bulunmamaktadır. Bu nedenle yaklaşımda faiz oranları göz ardı edilmektedir. Parasalcı yaklaşım ve Portföy dengesi yaklaşımına göre, ülkede yaşayanların yalnızca yerel parayı ellerinde tuttuklarından paralar arasında ikame yoktur. Yani paralar arasındaki ikamenin sıfır olduğu anlamına gelmektedir ki bu durumda gerçekçi sayılmamaktadır. Zira hiçbir ülke tek bir para birimi ile hareket etmemektedir. Bu sebeple birden fazla para birimi kullanılmaktadır. Ülkede enflasyon oranı yükseldiğinde iktisadi birimler reel gelirin değer kaybetmemesi için yerel parayı tutmak yerine yabancı ülkelerin paralarını talep etmektedirler. Para ikamesi sabit ve değişken kurlar üzerinde ekti yaratmaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 173-174).

1.1.3.2.5. Faiz Haddi Paritesi Yaklaşımı

Bu yaklaşımda döviz kurunun belirlenmesi için makroekonomik yapı ve ödemeler bilançosunun sermaye hareketleri kalemi kullanılmaktadır. Faiz haddi paritesi yaklaşımı faiz oranı, forward ve spot döviz kurları ve spekülâtör beklentisi arasında bağ kurmaya çalışan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, spot ve vadeli döviz kurları ile nominal faiz oranı arasında ilişki kurulmaktadır. Farklı finansal varlıkların getiri oranının eşit olması için yurtiçi ve yurtdışı finansal varlıkları arasında tam ikame olması gerekmektedir. Eğer bu eşitlik meydana gelirse, o zaman faiz haddi paritesi meydana gelmiş olacaktır. Bu eşitliğe faiz haddi paritesi adı verilmektedir. Bu yaklaşımın esas önerisi, aynı riske sahip olan iki finansal varlığın aynı getiriye sahip olmasıdır. Çünkü aynı risk ve farklı finansal varlığa sahip oldukları zaman bu iki varlık arasındaki getiri oranını eşitlemek için iktisadi birimler arbitraj yapmak zorunda kalacaklardır. Bu yüzden bu yaklaşımda döviz kurlarında dengenin oluşması için ülkeler arasında faiz oranı farklılıkları spot ve forward

kurlarındaki farka eşit olmak zorundadır. Eğer çok yüksek derecede risk temsil etmiyorsa, yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları arasında farklılık olması ülkeler arasında parasal hareketliliği meydana getirmektedir. Bu yaklaşımda düşük faize sahip olan ülkenin parası yüksek faize sahip olan ülkenin parası karşısında aradaki fark kadar prim yapmaktadır. Aynı zamanda yüksek faize sahip ülkenin parası da aradaki fark kadar vadeli ıskontoya uğramaktadır. İki ülke arasındaki faiz oranı farkı aynı ülkelerin yerel paraları arasındaki kur hareketini etkilemektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda *Fisher Etkisi* yaklaşımı olarak da tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımın en büyük eksikliği ise risk primi ve faiz oranlarının oldukça değişken olması ve risk ve faizi etkileyen faktörleri açık bir şekilde ortaya koymamasıdır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 175-177).

1.1.3.2.6. Döviz Kurlarında Hedefi Aşma Yaklaşımı

Bu yaklaşımı Rudiger Dornbusch ortaya koymuştur. Bu yaklaşımda döviz kurunun belirlenmesinde reel faktörler ile finansal faktörler aynı anda ele alınmasının yanı sıra döviz kurundaki aşırı tepkiyi açıklamak için de birbirlerini tamamlayan farklı görüşler mevcuttur. Yatırımcıların önceden biriktirdikleri finansal varlıkların stoku yıllık yaptıkları tasarruf ve yatırımlardan daha fazladır. Bu yüzden kurda ani değişimlerin ve dalgalanmaların yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca gerçekleşmesi beklenen olayda finansal piyasaların tepkisi reel piyasa tepkisine göre daha hızlı ve daha büyüktür. Burada yaşanan finansal ve reel piyasalar arasındaki hızlı ve büyük ölçek farkı kurlar üzerinde kısa dönemde etkiye yol açmaktadır. Mal ve hizmet piyasası finansal piyasalara ne kadar uyum sağlarsa, döviz kurundaki istikrar da o kadar artmaktadır. Piyasalarda farklı uyum hızı meydana gelmesi döviz kurunun belli bir değeri aşmasına sebebiyet vermektedir. Bu yaklaşımda döviz kurları finansal varlık fiyatı şeklinde gösterilmektedir. Finansal varlıkların borsa vasıtasıyla parasal şoklara ani tepki göstermesi gibi döviz kurları da aynı tepkiyi göstermektedir. Burada para arzı arttığı zaman o ülke içerisinde yerli tahvillerin fiyatı artmakta ve faiz oranları düşmektedir. Bu durumda finansal yatırımcılar anında tepki göstererek portföyde bulunan yerli menkulleri satarak aynı anda yabancı menkul almaktadırlar. Bunun sonucunda döviz kuru ani yükselmeye geçecektir. Nitekim faiz oranında düşüş meydana geldiği zaman buna karşı reel piyasanın verdiği tepki bu kadar hızlı olmamaktadır. Faiz oranında düşme meydana geldiği zaman reel ekonomideki yatırım artmakta aynı zamanda ithalat da artmaktadır. Sonuç olarak döviz kuru artacaktır. Mekanizmanın bu şekilde ilerlediği farz edilse bile bu durum zaman almaktadır. O yüzden

kısa dönem için satın alma gücü paritesinin belirlediği döviz kuru dışında başka döviz kuru belirlenmektedir. Ayrıca bu yaklaşım kısa dönemli kur hareketlerini ortaya koymasına rağmen uzun dönemli kur hareketlerini net bir şekilde ortaya koyamamaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 177-178).

1.1.3.2.7. Etkin Piyasalar Kuramı Yaklaşımı

Bu yaklaşım geleneksel yaklaşımda finansal faktörlerin öneminin göz ardı edilmesi ve uluslararası sermaye akımlarının ihmal edilmesi gibi eksikliklerden yola çıkarak geliştirilmiştir. Nitekim günümüzde finansal işlemler, döviz kuru dalgalanmasına cari işlemlerden çok daha fazla etki etmektedir. Bu yaklaşım, döviz piyasasının etkin bir şekilde işlemesi üzerine kurulmuş olup ileride ortaya çıkan bilgilerin anında piyasayı etkilediğini ve cari döviz kurlarının bu bilgilere dayalı bir şekilde yeniden ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, mal ve hizmet piyasasında karşılaştırmalı üstünlüklerin değiştiğini ve mal fiyatlarındaki değişikliklerin uzun vadede etkili olduğunu ortaya koyarken, diğer yandan yabancı para ve menkul değer alım ve satımları gibi finansal işlemlerin kısa vadede gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bundan dolayı kısa dönemlik finansal faktörler, döviz kurlarının oluşumunda çok önem arz etmektedir. Uluslararası finansal krizlere maruz kalan ülkeler paralarına ilişkin spekülasyon atakları ile kendi güçleriyle başa çıkamadıklarından IMF'ye ihtiyaç duymaktadırlar. Ayrıca krizin yaşandığı dönemde devalüasyon oluşması beklentisi içerisine girdikleri için döviz riskine açık bir şekilde mali kesimin denetlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım işlem yapanların işlem yaptıkları esnada, ekonomide var olan tüm bilgileri kullandığını ve bunun hakkında ileri görüşlü olduklarını varsaymaktadır. Burada ekonometrik tahmin yöntemiyle yapılan testlerin çoğunda etkinlik varsayımı kabul edilmemektedir. Yani, çoğu zaman farklı para cinsinden varlıklar arasında risk priminin olmasından dolayı tam ikamenin olmadığı gösterilmektedir. Bu etkin piyasalar kuramı yaklaşımı sonradan geliştirilen rasyonel beklentiler ve yeni bilgi yaklaşımlarının da önünü açmıştır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 178-180).

1.1.3.2.8. Uyumcu Beklentiler Yaklaşımı

Bu yaklaşım döviz kuru beklentisinde meydana gelen değişikliğin önceki dönemde olan tahmin hatalarından kaynaklandığını varsaymaktadır. Bu da bir önceki

dönemde yapılan tahminlerin şu an gerçekleşen değerden farklı çıkması durumunda döviz kurunda beklenen değerden farklı bir değer elde edilmesi anlamına gelmektedir. Döviz kurunda farklılık nispetinde dalgalanma meydana gelmektedir. Bu yaklaşımda bireysel karar verenler önceki dönemde yapılan hataları dikkate alıp düzeltmeye çalışmalarına rağmen ileri dönem için bilgileri göz ardı etmektedir. Bu dönemdeki döviz kurunun önceki dönem döviz kurundan yüksek olması, yabancı paranın bugünkü değerinin beklenenden daha düşük olduğu anlamına gelmektedir ve döviz kurunun geleceğe yönelik beklentisini düşürecektir. Bu yaklaşımın en önemli özelliği, döviz kurlarının kısa dönem için uzun dönemden sapmayı göstermesidir (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 180-181).

1.1.3.2.9. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı

Bu yaklaşım John F. Muth, Robert. E. Lucas, Thomas J. Sargent, Neil Wallace ve Robert J. Barro tarafından ortaya konulmuştur. Burada rasyonel beklentilerin karar birimleri içerisinde yer alması çok önemlidir. Zira rasyonel beklentilere göre karar birimlerinin harekete geçmesi bu yaklaşımın en önemli özelliğidir. Rasyonel beklentiler yaklaşımı, beklentileri ele alma açısından uyumcu beklentiler yaklaşımından çok fazla farklılık göstermektedir. Çünkü uyumcu beklentiler yaklaşımında belirlenen beklentilerde yanılğı payı çok yüksektir. Burada geçmiş dönemi göz önünde bulundurursak, belirlenen beklentiler bazı durumlarda süreklilik ve uyum sağlama süreci olmasından kaynaklı çok fazla zaman alabilmesi kaçınılmazdır. Bu sayede Rasyonel beklentiler yaklaşımında kişiler geçmişteki deneyimlerinden elde edilen tüm bilgiyi şimdiki ve gelecekteki kararlarında kullanmaktadır. Bu yaklaşımda bireyler sistematik hata yapmazlar çünkü hiçbir birey aynı hatayı tekrarlamaz. Bu yaklaşımda beklentilerin rasyonel olması için iktisadi karar birimleri var olan tüm bilgileri kullanarak döviz kurunun gelecek değerini tahmin etmektedir. Ayrıca iktisadi karar birimi döviz kuruna etki eden enflasyon, bütçe açığı gibi makroekonomik değişkenlerin yanında bu değişkenlere etki eden gelecekteki unsurları da göz önünde bulundurmaktadır. Bu yaklaşımda da hatalar bulunmaktadır. Fakat önemli olan bilgileri iyi ve verimli bir şekilde kullanmaktadırlar. Çünkü bu bilgiler ne kadar iyi kullanılırsa tahminler o kadar iyi olur ve gerçek sonuçlar elde edilir (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 181-182).

1.1.3.2.10. Yeni Bilgi Yaklaşımı

Bu yaklaşım rasyonel beklentiler yaklaşımının uzantısıdır ve döviz kurunda oluşan sapmalarda ortaya çıkan durumu belirlemektedir. Bu yaklaşım haberlerin ve yeni bilgilerin döviz kuru oluşmasındaki önemini açıklamaktadır. İktisadi karar vericiler için bu yeni bilgiler sürpriz niteliğindedir. O yüzden spot döviz kurunda beklenen değerin tahmininin tekrardan değerlendirilmesi gerekmektedir. Yani yeni bilgi yaklaşımı, döviz kurunda tahmin edilmeyen ve beklenmeyen şoklar meydana geldiği zaman ne tür bir tepki verdiğini ortaya koyan ve açıklayan bir yaklaşımdır. Denge döviz kuru, rasyonel beklentiler yaklaşımında temel unsurların cari ve beklenen gelecek değerlerine dayalıdır. Nitekim bu yeni bilgiler temel unsurlardan sapmasına sebebiyet vermektedir. Burada tahmin edilmeyen veya tahmin edilemeyen durumların yaşanması halinde iktisadi karar birimleri döviz kuruna ilişkin yaptıkları temel unsurdaki tahminleri de farklı kılabilir. Buna bağlı olarak yeni bilgileri, bir önceki bilgilerin üzerinde ek bilgiler olarak eklenmektedir. Böylece önceki bilgilere ek yeni bilgilerle eklenerek döviz kurunu belirlenmektedir (İyibozkurt, 2001, s. 401-402). Yani bu yaklaşım döviz kurunun belirlenmesinde bir önceki dönemde ortaya çıkan yeni bilgileri açıklayan yaklaşımdır. Ayrıca bu yaklaşımda döviz kuru ile ilgili yeni haberlere ve bilgilere önem verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 182-183).

1.1.3.2.11. Güvenli Sığınak Etkisi Yaklaşımı

Güvenli sığınak etkisi yaklaşımı yerli ve yabancı varlıkların politik risklerden dolayı yabancı ülkelere gittiklerini ileri süren yaklaşımdır. Yaklaşımına göre politik risklerden kaynaklı yurtiçi ve yurtdışı finansal varlıkların getirileri farklılık gösterebilmektedir. Yatırımcıların fonlarını başka ülkelerde değerlendirmeleri servet üzerinden yeni vergilerin alınması, savaşların çıkması, politik istikrarsızlıklar, yatırımcıların ellerinde bulunan fonlara el konulması riskinin olması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu gibi durumlarda sermaye kaçışlarının yaşanması kaçınılmaz bir durumdur. Böyle bir durum döviz kurları önemli derecede etkilemektedir. Sonuç olarak fonlarını yatırdıkları dış ülkenin parası değer kazanırken yerel ülkenin parasının değerinde düşüş yaşanmaktadır. Çoğu zaman ekonomik ve siyasal anlamda istikrarsız olan ülkelerin paralarının uluslararası piyasalarda neden değer kaybettiği bu yaklaşımda daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira ekonomik ve politik istikrarsızlık meydana

geldiği zaman dünyadaki mevcut fonlar güvenli olan limanlara yönelmektedir. Gelişmiş ülkeler ise bu limanların büyük bölümünü oluşturmaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 183-184).

1.1.3.2.12. Spekülatif Kabarcıklar Yaklaşımı

Bu yaklaşım temel unsurlara ayak uydurmayan döviz kuru hareketleri olarak da ifade edilmektedir. Temel unsurlardan bağımsız bir şekilde spekülatörlerin davranışlarına bağlıdır. Aynı zamanda temel unsurlarla uyumsuz olan döviz kuru hareketi olarak da tanımlanmaktadır (İyibozkurt, 2001, s. 403). Bu duruma spekülatif kabarcık denilmesi oluşan farklılıkların ilk başta genişleyip daha sonra kaybolmasından kaynaklanmaktadır. Spekülatif kabarcık yaklaşımın formülü ise $E = E^* + K$ şeklindedir. E piyasadaki döviz kuru, E^* denge döviz kuru, K spekülatif kabarcığı temsil etmektedir. Döviz kuru kabarcığında, iktisadi birimlerin temel ekonomi verilerini göz ardı ederek paranın değerinde meydana gelecek artış veya azalış olması yönünde beklentilere girmesi şeklinde işleyiş süreci bulunmaktadır. Yerel paranın talebinde azalış veya artış olması ve döviz kurunun düşmesi ya da artması temel ekonomik değerlerinden giderek uzaklaşması anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda beklentiler veya öngörüler gerçekleşerek döviz kurundaki gelişim doğru bir şekilde tahmin edilmiş olup etkin durumda olmasını sağlamaktadır. Oysaki söylentiler yerine temel ekonomi verilere bakıldığında tam tersi bir durum yaşanacaktır. Beklentiler tersine dönecek ve bu kabarcıklar patlayarak sona erecektir. Blanchard ve Watson (1984), bu kabarcıkların piyasa etkinliğinin özellikle “akılcı beklentiler” ile aynı varsayımı temsil ettiğini ortaya koymuştur. Akılcı kabarcıklar yaklaşımında döviz kuru işleyişi yaşanmış deneyleri doğrulayacak nitelikte sonuçlar elde ettiği zaman belli bir itibar kazanmaktadır. İktisadi karar birimleri bir beklenti ortaya koyarken, belli bir bedele karşı bilgi elde etmek istemezler. Bunun yerine piyasada olan bilgileri hiçbir bedel ödmeden elde etmek isterler. Dolayısıyla taklitçilik oluşumu ortaya çıkmaktadır. Böylece piyasada olan herkesin bilgi sahibi olduklarını düşünerek birbirlerini taklit etmektedirler. Sonuç olarak piyasadakiler bilgi sahibi olamazlar. Bu yüzden piyasadaki fiyatlar, bilgi yerine piyasa psikolojisinin bir göstergesi olmuş olacaktır. Kendi kendine gerçekleşen beklentiler sonucunda fiyatlar dengeden giderek uzaklaşacaktır (Çağlar, 2003, s. 102-103). Dolayısıyla taklitçi davranışlardan kaynaklanan döviz kuru kabarcıkları ortaya çıkmaktadır. Döviz kurunun işleyişine daha

verimli bir şekilde ayak uyduran bir makroekonomik dayanak sunması bu yaklaşımın en önemli özelliğidir (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 184-185).

1.1.3.2.13. Döviz Piyasasının Mikro Yapısı Yaklaşımı

Bu yaklaşımı Mark Garman ve Anat R. Admati ortaya koymuştur. Bu yaklaşımda piyasa bilgi yapısının asimetrik bir yapıya sahip olduğu varsayılmaktadır. Yani piyasadaki bazı ajanların özel bilgilere sahip oldukları kabul edilmektedir (Berke, 2014, s. 30). Mikro yapı yaklaşımı, döviz piyasalarındaki bilgi akışını inceleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, bilgi aktarım mekanizması iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, piyasada dealer olmayan katılımcılar tarafından gerçekleştirilir. Bunlar, karşılıklı fonlar, hedge fonları, özel bilgili bireyler vs. tarafından bu aşamada temel değişkenlerin (fundamental) takip edilmesidir. İkinci aşama ise, dealer veya fiyat oluşturunucuların alım-satım karar ve emirlerinden oluşan temel değişkenlerden bilgi edinerek fiyatı oluşturmalarıdır. Bu şekilde, bilginin piyasada nasıl aktarıldığı ve fiyatların nasıl belirlendiği mikro yapı yaklaşımı tarafından incelenir (Berke, 2014, s. 36). Döviz piyasasının mikro yapısı yaklaşımını spekülative kabarcıklar yaklaşımından ayıran en önemli özellik, döviz kurunu gelir düzeyi, para talebi, para arzı, faiz oranları, enflasyon ve ödemeler bilançosu gibi makro ekonomik değerlerden ziyade brokerlerin rolü, işlem hacmi, döviz işlemlerinin saydamlığı, kurumların ve piyasanın örgütsel yapısı, risk ve belirsizlikler ve simetrik ve asimetrik bilgi gibi mikro değişkenler ile açıklamasıdır. Burada bireysel karar vericilerin döviz piyasasında işlem yaparken sergiledikleri davranışlar ve kurumsal ve piyasaların örgütsel yapısı arasındaki ilişkiler döviz kurunu belirleyen en önemli etkenlerden sayılmaktadır. Bu yaklaşımda döviz kurunun belirlenmesinde döviz piyasasında yapılan işlemlerin hacmi çok önemli rol oynamaktadır. Uluslararası finansal piyasada günlük işlemlerin hacmi ne kadar yüksekse o piyasanın döviz piyasası olma ihtimali o kadar yüksektir. Bu yaklaşımda döviz kurunu açıklamak için asimetrik bilgi kullanılmaktadır. Dolayısıyla doğal olarak net sonuç herkes tarafından bilinemediği için bu bilgilere ulaşılması maliyetli olacaktır. Bunun sonucunda yanlış ve eksik bilgilere dayalı tahminler yapılabilmektedir. Sonuç olarak da piyasalarda gerçek dışı haber ve söylentiler, kirliliği dolayısıyla da belirsizliği arttırmakta ve geleceğe yönelik yapılan kur tahminleri çoğu zaman gerçekçi olmamaktadır ve hatta bazen kurların tahmin edilmesi imkânsız olmaktadır (Öztürk & Bayraktar, 2010, s. 185-186).

1.2. İHRACAT ve İTHALAT

1.2.1. İhracatın Tanımı

Bir ülkenin, başka bir ülkede satılmak üzere yurt dışına ihraç ettiği her şeyi ifade eden ticari terimdir. Bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin dış ülkeye döviz cinsinden satılmasına ihracat denilmektedir. Belirli bir mali değer karşılığında mal, emtia, yerel ürün veya hizmetler için geçerlidir. Bu satış, ihracatçı ülkeye döviz kazancı sağlamaktadır. Bu da ekonomik büyümeyi artırmaktadır. İhracat, uluslararası ticaretin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. İhracat, ülkelere zenginlik kazandırmada ve diğer ülkelerin gerekli ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle ülkelerin çok önem verdiği temel konulardan biridir. Ayrıca ihracat, uluslararası pazarlara giriş şekli olarak kabul edildiğinden, eski ve modern iktisat düşünürleri için önem ifade etmektedir. Mal ve hizmetlerin devlet sınırları dışına çıkarılması ve mali bir değer karşılığında resmi olarak satılması genellikle döviz cinsinden ihracat, çoğu şirket tarafından uluslararası pazarlara girmek için kullanılan ilk araç olarak kabul edilmektedir (Boudaghdagh vd, 2020, s. 7). İhracat, yöntemine göre iki ana türe ayrılmaktadır:

- ❖ **Doğrudan ihracat:** Bu ihracat türünde şirket ürünlerini doğrudan yabancı müşterilere satmaktadır.
- ❖ **Dolaylı ihracat:** Başka ülkelere ürün satan firmaların aracılığıyla yaptığı ihracat türüdür.

1.2.2. İthalatın Tanımı

İthalat veya dış alım en basit olarak bir mal ya da hizmetin başka bir ülkeden satın alınması ve ülkeye getirilmesi olarak ifade edilebilir. İthalat, ihracatı artırmak için dış kaynakları kullanarak uluslararası pazarlar için gerekli olan ürün geliştirmenin daha verimli ve etkin yoludur. Bu sebeple ithalat uluslararası pazarlamanın önemli bir boyutudur. Buna ilaveten yürürlükte bulunan gümrük ve düzenlemelere uygun olacak şekilde malın fiili ithalatının yapılması ve ihracatçı ülkeye, ithalat bedelinin gönderilmesiyle birlikte serbest dolaşım girişi yaşanmaktadır. Üç çeşit ithalat türü bulunmaktadır (Cura, 2022, s. 18). Bunlar aşağıda sunulmuştur:

I. Bedelli ithalat: İthalatçı ülke, getirdiği malların bütün gümrük vergilerini tam anlamıyla karşılamasıdır. İthalat bedelinin ihracatçı ülkeye aktarıldığı fiili ithalat türüdür.

II. Bedelsiz ithalat: ithalatçı ülke, ihracatçı ülkeye ithalat bedelini ödemediği yalnızca gümrük vergilerini ödediği ithalat türüdür.

III. Geçici ithalat: İthalatçı ülke, getirdiği malları serbest dolaşıma sokmadan ve gümrük vergilerinin bir kısmını veya hiçbir şekilde karşılamadığı ithalat türüdür. Bu malların ülkede bir süre kalmasına izin verilmektedir.

Uluslararası ticarete malların ithalatı ve ihracatı, ülkenin gümrük idaresindeki ithalat kotaları ile sınırlı olup, ithalatçı ve ihracatçı ülkeler, bu mallara vergi uygulayabilmektedir. Malların ithalatı ve ihracatı ülkeler arasındaki ticaret anlaşmalarına bağlıdır (Salman & Kazem, 2017, s. 489).

1.3. Döviz Kuru ile Dış Ticaret İlişkisi

1980’li yıllardan itibaren küreselleşmenin hız kazanması, ülkeler arası mal-hizmet akımlarının üretim hacimlerini aşmalarına neden olmuştur. Ülkeler arası artan dış ticaret ise döviz kurlarının öneminin artmasına yol açmıştır. Döviz kurlarında meydana gelen değişimler ülkelerin dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olurken, oluşan açık ve fazlaları gidermek için de döviz kuru politikalarına ihtiyaç artmıştır. Çeşitlendirilmiş üretim ve ticaret yapısına sahip ülkeler döviz kurundaki dalgalanmalara daha fazla tepki verirken, basit üretim yapısına ve düşük ticaret yapısına sahip ülkeler döviz kurundaki dalgalanmalardan daha az etkilenmektedir (Jassim & AL-Kawas, 2022, s. 161).

Dış ticaret ekonomiler için önem arz etmektedir. Çünkü iç piyasada var olmayan ya da olduğu halde yüksek maliyetle elde edilen mal ve hizmetlerin dış piyasadan elde edilmesi ya da iç piyasada bulunan mal ve hizmet fazlalığını gidermek için dış piyasaya transfer edilmesi ülkelerin refah seviyesini artırmaktadır. Refah ise dış ticaretin son hedefidir. Bunun sebebi ise dış piyasaya mal ve hizmet satarak gelir elde edilmektedir. Bununla birlikte hayat standartlarında artış meydana gelmektedir. Döviz kurundaki değişimler ve döviz kuru seviyesi hem ihracatçıları hem de ithalatçıları önemli derecede ilgilendirmektedir. İhracatçılar açısından, döviz kuru seviyesi ihraç edilen mal ve hizmetlerden gelen kazancı etkilemektedir. İthalatçılar açısından ise ithal edilen mal ve hizmetler karşılığında ödenecek para miktarını etkilemektedir. (Erçevik, 2011, s. 41).

1.3.1. Marshall-Lerner koşulu

Döviz kurundaki değişiklikler sonucu dış ticaret dengesinin bozulması durumunda dengeye geri dönülmesi için Marshall-Lerner koşulunun devreye girmesi gerekir. Özellikle yerli paranın değer kaybetmesi veya devalüasyon yaşanması sonucu ihracatın artıp ithalatın pahalı hale gelmesi durumunda ortaya çıkan dengesizliği gidermek için Marshall-Lerner gerekli koşulunu ortaya koymaktadır. Buna göre ithalat (E_m) ve ihracat (E_x) talep esnekliği toplamının 1'den büyük olması gerekir. Ancak bu koşul ithalat ve ihracat mallarının arz esnekliğinin sonsuz olduğunu varsaymaktadır. Bu da yurtiçinde üretilen ihraç malları ve yurtdışında üretilen ithal mallarının üretiminde arzu edildiği miktarda ve zaman içerisinde arttırılması mümkün olduğu anlamına gelmektedir (Hepaktan, 2009, s. 39).

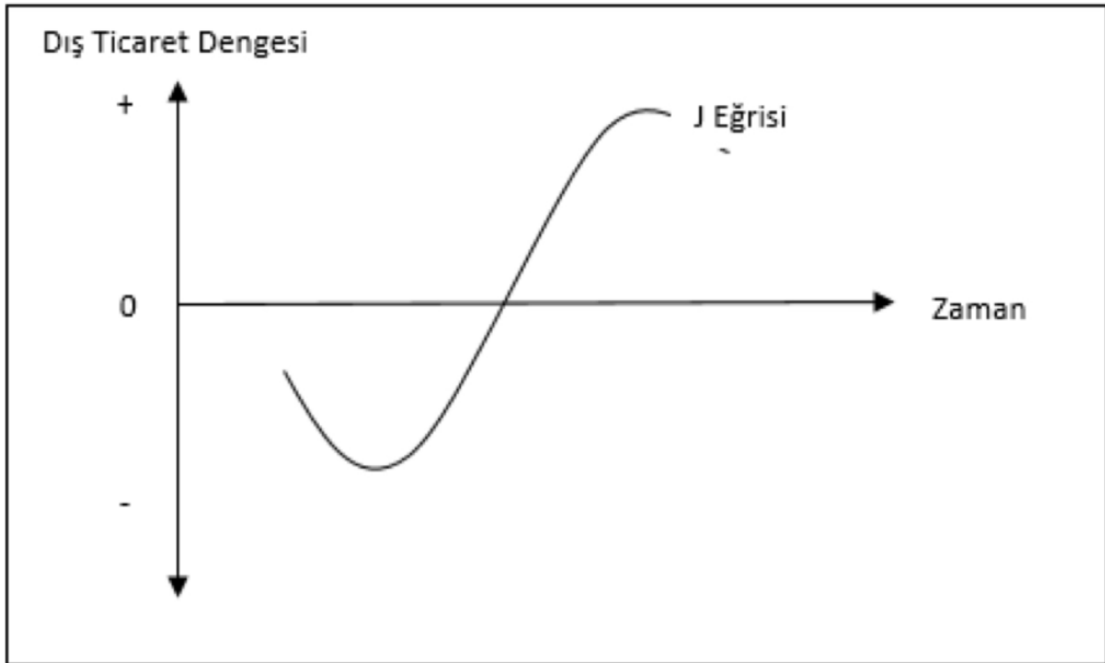
Marshall-Lerner koşulu devalüasyon veya paranın değer kaybetmesi durumunda ticaret dengesinin kısa ve uzun dönemde ortaya çıkan etkileri arasındaki farkların ayırt edilmesinin gerektiğinin altını çizmiştir. Bu konu hakkında yapılan çalışmaların birçoğu dış ticaret dengesi üzerinde devalüasyonun etkisinin pozitif veya negatif olmasının yanında uzun ve kısa dönemlerde de farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. (Aktunç Demirbaş, 2015, s. 108).

Yerel paranın reel değerinin düşürülmesinin amacı ihracatı ucuzlaştırıp ithalatı pahalılaştırmaktadır. Böylece ticaret dengesinde iyileşme meydana gelmektedir. Marshall-Lerner koşuluna göre yerel paranın reel değerinin düşmesi ihracat ve ithalat talep esneklikleri toplamının 1'den büyük, 1'den küçük ya da 1'e eşit olmasına bağlıdır. Buna ilaveten yerel paranın reel olarak değer kaybetmesi ticaret dengesinin kısa dönemde kötüye gidebileceğini ardından uzun vadede iyileşeceğini belirtmektedir. Devalüasyon oluştuğunda zamanla ticaret dengesine ne şekilde etki ettiğini gösteren ve Marshall-Lerner koşulunun dinamik görünümü açıklayan kavram ise J-eğrisi hipotezidir (Karademir vd. 2023, s. 361).

1.3.2. J Eğrisi Hipotezi

Bu hipotez zaman ayarlamalarına dayanmaktadır. Bu yüzden ithal ve ihraç mallarına olan talep esnekliği kısa dönemde katı olup uzun dönem için esnek hale gelmektedir. Bu zamanlama farkının olmasından dolayı oluşan etkiye J eğrisi hipotezi denilmektedir. J eğrisi hipotezi, dış ticaret dengesini sağlamak için döviz kuruna

müdahale edilmesiyle dengenin kısa dönemde kötüye gittiğini, uzun dönemde ise iyiye gittiğini ileri sürmektedir (**Şekil 1.1.**). J eğrisi hipotezine göre kısa dönemde döviz kurundaki fiyat değişimlerine karşı tepki eşanlı olarak gerçekleşmediğinden dış ticaret bilançosunda bozulma meydana gelmektedir. Fakat uzun dönemde fiyat uyarlamalarının gerçekleşmesi sayesinde dış ticaret dengesinde iyileşme olacaktır. Aslında uzun dönemde dış ticaret dengesinde meydana gelen iyileşmenin asıl sebebi Marshall-Lerner koşuludur. J eğrisinin temelinde Marshall-Lerner yaklaşımı bulunmaktadır. (Güneş, 2021, s. 1175).

Şekil 1.1. J eğrisi (Güneş, 2021, s. 1177)

İKİNCİ BÖLÜM

2. IRAK EKONOMİSİNİN ANALİZİ

2.1. Irak Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi

Irak ekonomisi, büyük oranda petrol gelirlerine bağlı bir ekonomidir. Enerji sektörü dışında reel gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) büyüme oranlarındaki düşüş, kamu sektöründeki yatırımların düşük verimliliği ile doğrudan orantılıdır. Devletin ekonomik sektörlere yaptığı yatırımlar, toplam yatırımın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu durum özel sektör yatırımlarındaki yetersizliği göstermektedir (Mohammed, 2011, s. 4). Irak ekonomisinin tarihsel gelişimi aşağıda alt dönemler itibariyle incelenmeye çalışılacaktır.

2.1.1. 1970-1980 Dönemi:

1970-1980 döneminde Irak ekonomisine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlardan bazıları, 1973 yılında petrolün millileştirilme sürecinin ilk adımı başarıyla atılması ve bununla birlikte madencilik sektörü büyümesidir. Özellikle de ham petrol sektörünün katkısıyla GSYH'ya katkısı %70'in üzerine çıkmayı başarmıştır. Bu dönüşümün sonucunda Irak ekonomisinde üretim artışına ve ticari uzmanlaşmaya yol açarak ülkenin genel kalkınma politikalarını da önemli ölçüde olumlu etkilemiştir. Bununla birlikte tarım ve imalat sanayi gibi temel emtia faaliyetlerden uzak kalınmıştır. Ancak Irak, tarım ve madencilik açısından da zengin ülkeler grubuna girmeyi başarmıştır. 1970-1974 yılları arasında tarım ve madencilik sektörü GSYH'ya %82 oranında katkı sağlamıştır. Bunlardan %72,3 oranında madencilik ve geriye kalan %9,7 oranında da tarım sektörü katkı sağlamıştır. Emtia sektörleri ise GSYH'ya %5,1'lik katkı sağlamıştır. Bunlardan endüstriyel imalat sektörü %3,1'lik katkı sağlarken, yapı ve inşaatın GSYH'ya katkısı %0,2 olmuştur (Alrubaie, 2004, s. 5).

Bu dönem aralığında yapısal dönüşümün yönünün belirlenmesine katkıda bulunan en önemli faktörler aşağıda sunulmaktadır (Alrubaie, 2004, s. 5):

- 1) Döviz kurunda yabancı para birimlerinin yerel para birimine karşı değer kaybetmesi ve bununla birlikte ithalatı kolaylaştırması ve ithalat içeriği yüksek olan başta montaj malları olmak üzere tüketim mallarına yönelik geniş bir ithal ikamesi modelinin oluşturulması gerçekleşmiştir. Bu eğilim, beceri düzeyinin yükseltilmesi, işgücünün üretken yeteneklerinin geliştirilmesi ve işgücü

bileşeninin rasyonel yönetiminin sağlanması süreci yerine sermaye yoğun teknolojinin ithal edilmesinin tercih edilmesiyle desteklenmiştir.

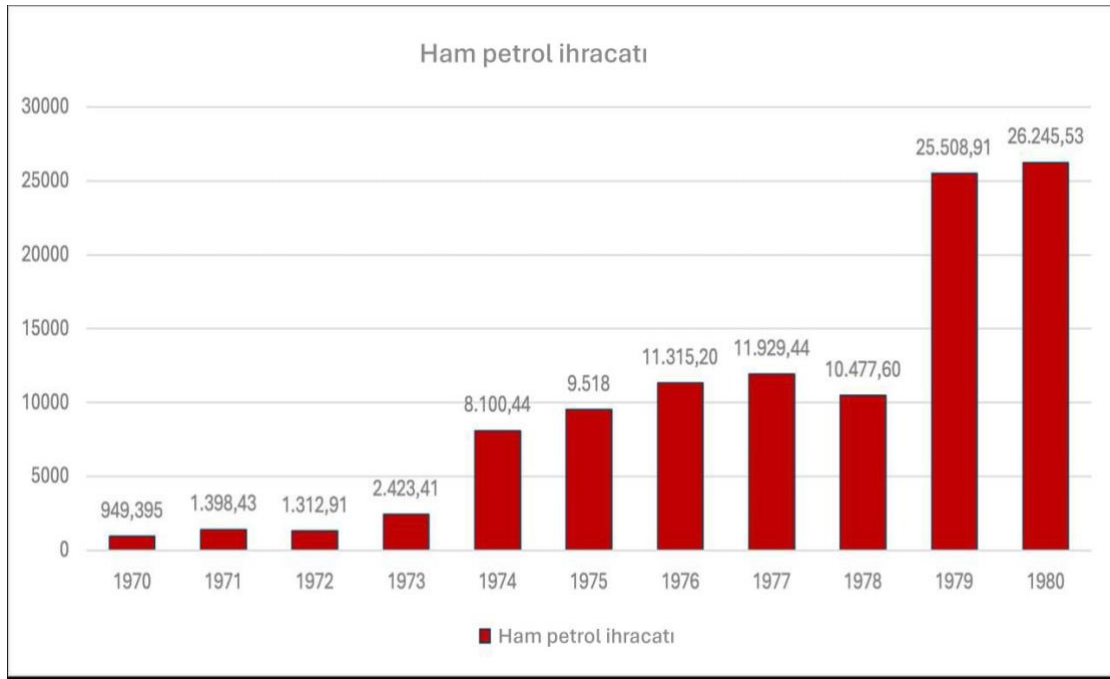
- 2) Bölgesel eşitsizlik göç oranlarının artmasına katkıda bulunmuştur. Büyük kent merkezlerinde deneyimsiz işgücü arz fazlasının ortaya çıkması sonucunda sanayi sektörünün esnekliğinde iyileşme meydana gelmemiştir.
- 3) Fiyat politikası önlemleri, başta tahıl grubu olmak üzere düşük verimli mahsulleri desteklemeye odaklanmıştır. Yüksek verimli mahsulleri, özellikle de endüstriyel mahsuller neredeyse tamamen ihmal etmiştir.

Tüm bu faktörler hem imalat sektörünün hem de tarım sektörünün büyümesinin sınırlanmasına katkıda bulunmuştur. Sanayi sektörünün bir önceki dönemde %3,1 olan görece katkısında hafif bir artış göstererek %4'e ulaşmayı başarmıştır. Tarım sektörünün katkısı ise bir önceki dönemde %9,7 olan katkının ardından %6,3'e düşmüştür. Yani bu dönemde petrol gelirlerindeki artışın emtia faaliyetleri üzerindeki etkisi ve altyapı tesislerinin tamamlanması ve ulusal ekonominin özümseme kapasitesinin genişletilmesi çabaları sonucunda inşaat faaliyetlerinin katkısının artırılmasına odaklanılmıştır. İnşaat sektörünün GSYH'ya katkısı 1970-1974 döneminde %1,8 seviyesinden 1975 – 1980 döneminde %5,6'ya yükselmiştir. Bu aşamada, petrol dışı emtia üretim faaliyetleri ile emtia dışı üretim faaliyetleri arasındaki farkın genişlediğine dair işaretler ortaya çıkmaya başlamıştır. Petrol dışı emtia üretim faaliyetlerinin GSYH'ya katkısı %16,1 olurken emtia dışı üretim faaliyetlerinin GSYH'ya katkısı %15,6 olarak gerçekleşmiştir (Alrubaie, 2004, s. 5-6).

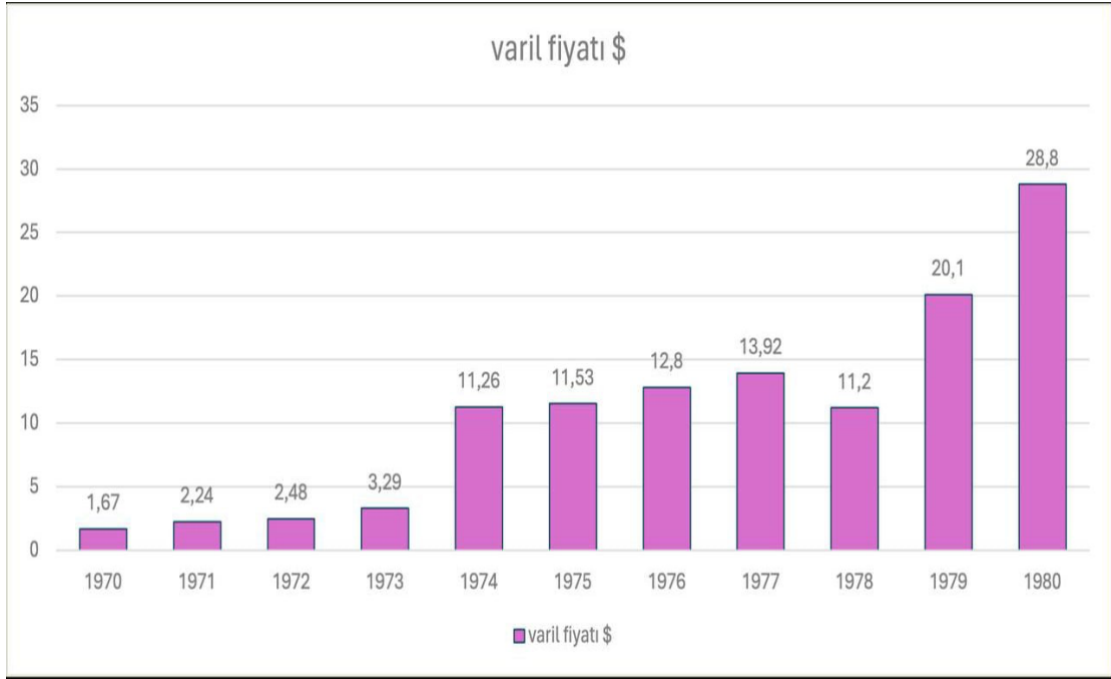
Irak, 1970'li yıllarda özellikle sağlık, eğitim ve konut gibi hizmet sektörlerinde dikkate değer başarılarla imza atmıştır. Özellikle altyapı çalışmalarının artırılması, endüstriyel ve tarımsal üretim faaliyetlerinin geliştirilmesi ile büyük mesafe kat etmiştir. Böylece, büyümeyi yüksek oranlara ulaştırmayı başarmıştır. Diğer taraftan, bu dönemde artan küresel petrol talebi sayesinde, petrol ihracatı artarak büyümenin temel itici gücü olmuştur. Bu durum, tarım sektörünü olumsuz etkileyerek tarım sektöründe işgücü açığının oluşmasına ve Irak'ın da diğer Arap ülkeleri gibi yurtdışından tarımsal işgücü talep etmesine neden olmuştur (Mohammed, 2011, s. 4).

Bu dönemde ham petrol ihracatı 1970 yılında 949,3 bin dolar iken 1980 yılında 26,2 milyon dolara yükselmiştir (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı). Reel GSYH 1970 yılında 2,7 milyar dolar iken, 1980 yılında 5,8 milyar dolara yükselerek bu süreçte yıllık yaklaşık %12,1 oranında büyüme kaydetmiştir. Bunun ana sebeplerinden biri, 1973

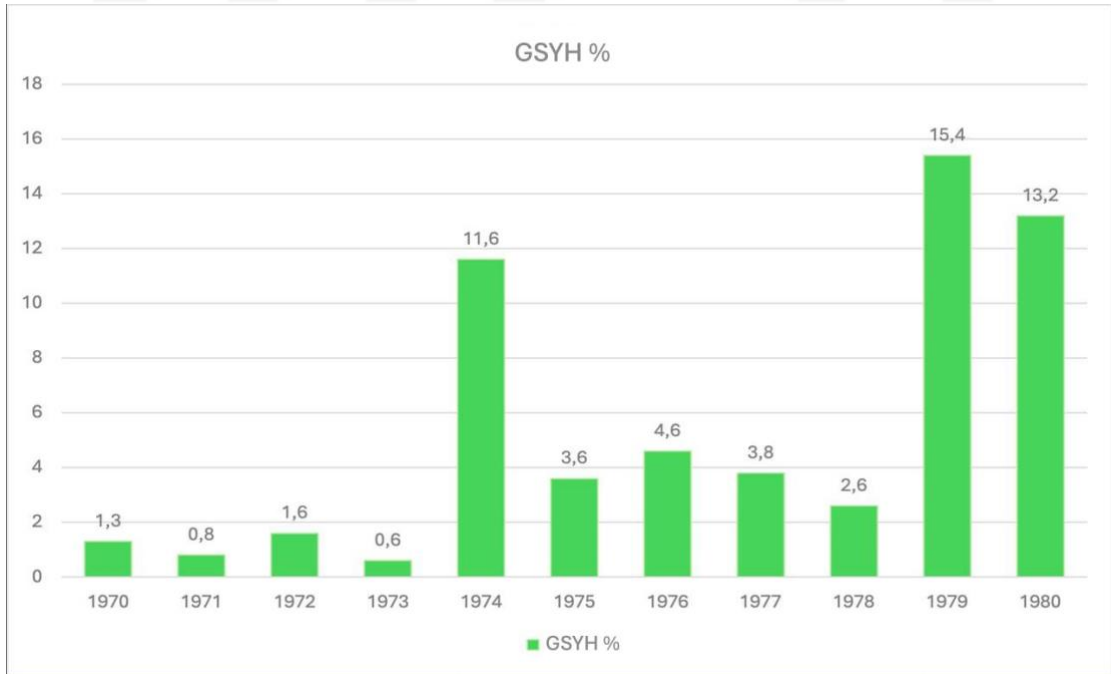
yılındaki İsrail savaşıdır. İsrail savaşının patlak vermesiyle petrol piyasası olumsuz etkilenmiş ve petrolün varil fiyatı 1,3 dolardan 11,3 dolara yükselmiştir. Diğer ana etken ise petrolün millileştirilmesidir. Bu gelişmeyle birlikte, 1978 yılında yapılan petrol ihracatı 10,4 milyon dolardan 1980 yılında 26,2 milyon dolara ulaşmıştır. Kişi başına düşen GSYH’da ise %8,5 oranında büyüme kaydedilerek bu süreçte toplumun yaşam standardı ve refahı üst düzeylere çıkmıştır (Mohammed, 2011, s. 4).

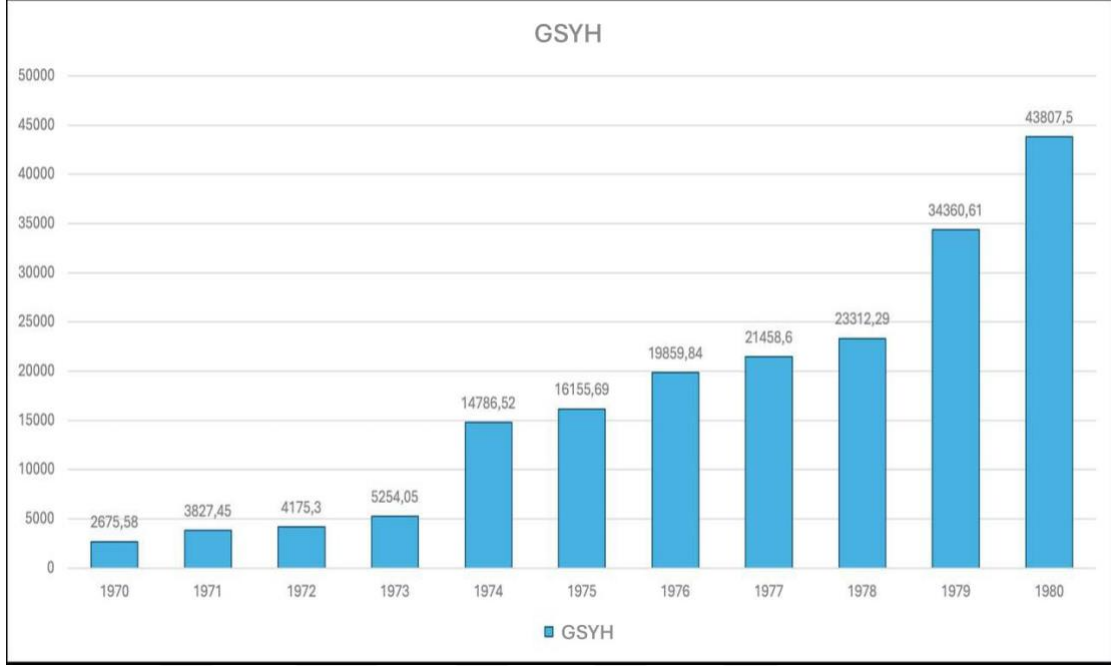
Şekil 2.1. 1970 – 1980 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Alrubai, 2004, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 4)

Şekil 2.2. 1970 - 1980 dönemi için varil fiyatı grafiği (Alrubaie, 2004, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 4)

Şekil 2.3. 1970 - 1980 dönemi için GSYH % grafiği (Alrubaie, 2004, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 4)

Şekil 2.4. 1970 - 1980 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Alrubaie, 2004, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 4)

2.1.2. 1980 – 1990 Dönemi:

1981 – 1990 döneminde Irak ekonomisi, sektörlerin GSYH'ya katkısını doğrudan etkileyen iki önemli olay yaşamıştır. Birincisi petrol gelirlerindeki daralma ikincisi ise 1980'den 1988 yılına kadar süren Irak - İran Savaşıdır. Bu iki olay hem sanayi sektörünü hem de mevcut üretim kaynaklarının kullanım mekanizmalarını derinden etkilemiştir. Bu süreçte kaynak tahsisi ve ithalat savaş sektörlerine yönelik yapılmıştır. Bu da ithalat sanayilerinin mal üretiminde aksama yaşamalarına neden olmuştur. Ancak bu dönemi farklı kılan özellik ise yaşanan döviz kıtlığının ithalat zorluklarına yol açmasına bağlı olarak tarım sektörüne ilginin yeniden artmasıdır. Böylece tarım sektörünün GSYH'ya katkısı oldukça fazla olmuştur (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı). Bu dönemin sektörel katkılarındaki eğilimler şu şekilde ayırt edilebilir:

A. Mal Üretimi Faaliyetleri:

1975-1980 döneminde petrol ihracatının GSYH'ya katkısı %68,3 iken, 1981-1985 döneminde %30,3'e düşmüştür. 1975-1980 döneminde toplam mal üretimi sektörlerinin GSYH'ya katkısı %84,4 iken, 1981-1985 döneminde %52,5'e düşmüştür. Ancak petrol

dışı mal üretim sektörünün katkısı 1975-1980 döneminde %16,1'den 1981-1985 döneminde %22,2'ye yükselmiştir.

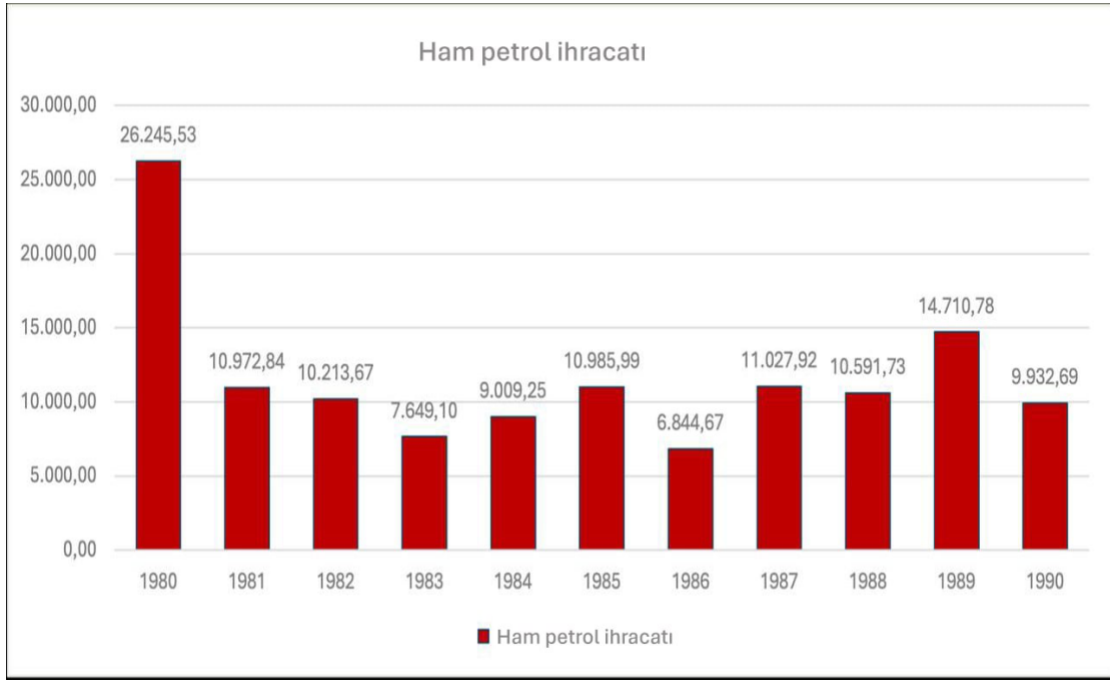
B. Mal Dışı Faaliyetler:

Bu dönemde, mal dışı faaliyetler önceki döneme kıyasla belirgin bir artış göstermiştir. Mal dışı faaliyetlerin GSYH'ya katkısı 1975 – 1980 döneminde %15,6 iken 1981 – 1985 döneminde %47,5'e yükselmiştir. Toptan ve perakende ticaret faaliyetlerinin GSYH'ya katkısı %3'ten bu %10'a yükselmiştir. Bu dönüşümler, petrol dışı mal üretim faaliyetleri ve mal dışı üretim faaliyetleri arasındaki farkın artmasına yol açmıştır. Emtia dışı üretim faaliyetlerin GSYH'ya katkısı %47,5'e ulaşırken, petrol dışı mal üretimin faaliyetlerinin GSYH'ya katkısı yaklaşık %22,2 olmuştur. Bu dengesizlik, üretim ve tüketim arasındaki ilişkiyi, arz ve talep dengesini vs. doğrudan etkilemiştir. Bunun sonucunda bu dengesizlikler enflasyona neden olmuştur. Ayrıca insan kaynaklarında israf ve verimliliğin azalmasına yol açmıştır (Alrubaie, 2004, s. 6-7).

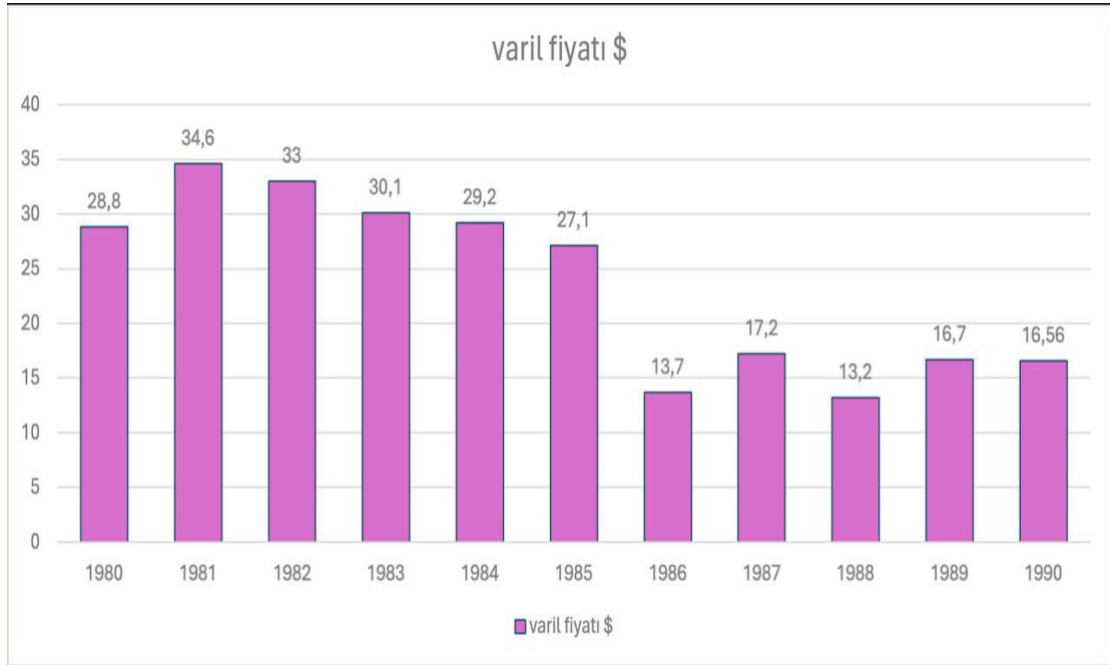
GSYH 1986 yılında 12,5 milyon dolar iken 1990 yılında 13,9 milyon dolara yükselmiştir. Petrolün varil başına fiyatı 1986 yılında 13 dolar iken 1990 yılında 16 dolara yükselmiştir (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı). 1986-1990 döneminde Irak, İran'la olan savaşı Ağustos 1988'de sona ermiştir. Fakat Irak, bu savaş durumunun sona ermesine tanıklık ettiği için 1981-1985 döneminin doğal bir uzantısı haline gelmiştir. 1986-1990 dönemi savaşın üretken faaliyetlere etkilerinin gözlemlendiği bir dönemdir ve Irak ekonomisinin üretken yapısının yerleşmesine yetecek koşullara sahne olmuştur. Petrol dışı emtia sektörünün GSYH'ya katkısı 1981–1985 yılları arasında %22,2 iken 1986 – 1990 yılları arasında %18,8'e düşmüştür. Bunun nedeni tarım sektörünün GSYH'ya katkısının 1981–1985 yılları arasında %8,5 iken 1986–1990 yılları arasında %7,1'e gerilemesidir. Ayrıca imalat sanayisinin katkısı da 1981–1985 yılları arasında %5,3 iken 1986–1990 yılları arasında %4,1'e gerilemiştir. Aynı şekilde yapı ve inşaatın katkısı da 1981–1985 yılları arasında %8,5'den 1986–1990 yılları arasında %5,8'e gerilemiştir. Madencilik sektörünün GSYH'ya katkısı, tanık olduğu göreceli toparlanmayı hariç tutarsak 1981–1985 yılları arasında %30,3 iken 1986–1990 yılları arasında %42,6'ya yükselmiştir. Bu dönemde emtia sektörleri toplam olarak gözle görülür bir şekilde bozulma yaşamıştır. Buna karşılık, toplam emtia dışı faaliyetlerin GSYH'ya katkısı 1981–1985 yılları arasında %47,5 iken 1986–1990 yılları arasında %38,6'ya düşmüştür. Buna rağmen çok yüksek oranda kalmayı başarmıştır. Bu düşüş, 1981–1985 yılları arasında %17,6 iken 1986–1990 yılları arasında %15,4'e gerileyen Genel Savunma İdaresi

faaliyetleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ticaret faaliyetleri olan toptan ve perakende faaliyetlerinin GSYH'ya katkısı 1981–1985 yılları arasında %10 oranındayken 1986–1990 yılları arasında %7,6'ya gerilemiştir. Özel sektörün yatırım davranışı bu sonucun iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Çünkü yatırımların çoğu emtia dışı faaliyetlerde, özellikle de konut sahibi olma faaliyetleri üzerine yoğunlaşmıştır. Emtia faaliyetlerine %13 oranında yatırım yapılmıştır. Bu yatırımların %6,1'i tarım sektörüne yapılırken, %4 oranı sanayiye yatırılmıştır. Uzman bankalar, yatırımlarının %85'ini gayrimenkul kredilerine yönlendirirken, tarım bankalarına %14 oranında yatırım yapmışlardır. Geriye kalan %1'lik kısmı ise sanayi bankası kredilerine ayırmışlardır. (Alrubaie, 2004, s. 7-8).

Bu dönemde reel GSYH büyüme oranı % 4,7 düşüş göstermiştir. Bunun temel nedeni, 22 Eylül 1980'de başlayan ve 20 Ağustos 1988 yılında sona eren yani tam sekiz yıl süren birinci körfez savaşı olan Irak - İran savaşıdır. Birinci körfez savaşı 28 koalisyon devleti arasında meydana gelmiştir. Sekiz yıl süren bu savaş aslında Irak – İran arasında çıkan savaşla başlamıştır. Bu savaştan sonra ekonomi büyük zarar görmüştür ve o dönemde biriken borçlar ödemeyince Saddam Hüseyin çeşitli iddialarda bulunmuştur. Örneğin Irak'a zarar vermek için körfez ülkelerinin söz konusu dönemde petrol fiyatlarını düşürdüğü bu iddialardan biridir. Ayrıca Kuveyt'in Irak'ın sahip olduğu petrolleri kendi çıkarı için kullandığını iddia etmiştir. Bir diğer iddiası ise Kuveyt üzerinde hak iddia ederek Irak'a ait olduğunu öne sürmesidir. Kuveyt bu iddiaları kabul etmeyince, Irak ordusu sınırı geçerek Kuveyt'i işgal etmiştir. Ardından Irak'a, ABD'nin koalisyon güçleri “çöl fırtınası operasyonu” olan askeri bir hareketle saldırı yapmıştır. Operasyon sonucunda Irak ordusu yenilmiş ve ordu Kuveyt'ten çekilmiştir. Böylece savaş son bulmuştur (Biber, 2023, s. 207). Savaşın etkisiyle petrol ihracatı kesintiye uğramıştır. 1980'de ihraç edilen ham petrolün değeri 26,2 milyon dolar iken, 1984'te 9 milyon dolara düşmüştür. 1990 yılında ise ham petrol ihracatı 9,9 milyon dolara ulaşmıştır (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı). 1981-1985 yılları arasında, ekonomik kaynaklar savaş için kullanılmıştır. Özellikle tarım ve endüstri sektörlerinde yaşanan işgücündeki azalma nedeniyle devlet, ülkeye Arap Yarımadası'ndan işgücü ve aramalı ithal etmeye başlamıştır. Alınan yüksek maliyetli ara malları ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiş ve bu dönemde büyümede %15,7 düşüş yaşanmıştır. Ayrıca, nüfus artışının kişi başına düşen gelirin üzerinde olması, ekonominin bozulmasının bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır (Mohammed, 2011, s. 5). Petrolün varil başına fiyatı 1980 yılında 28 dolar iken 1990 yılında 16 dolara gerilemiştir (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı).

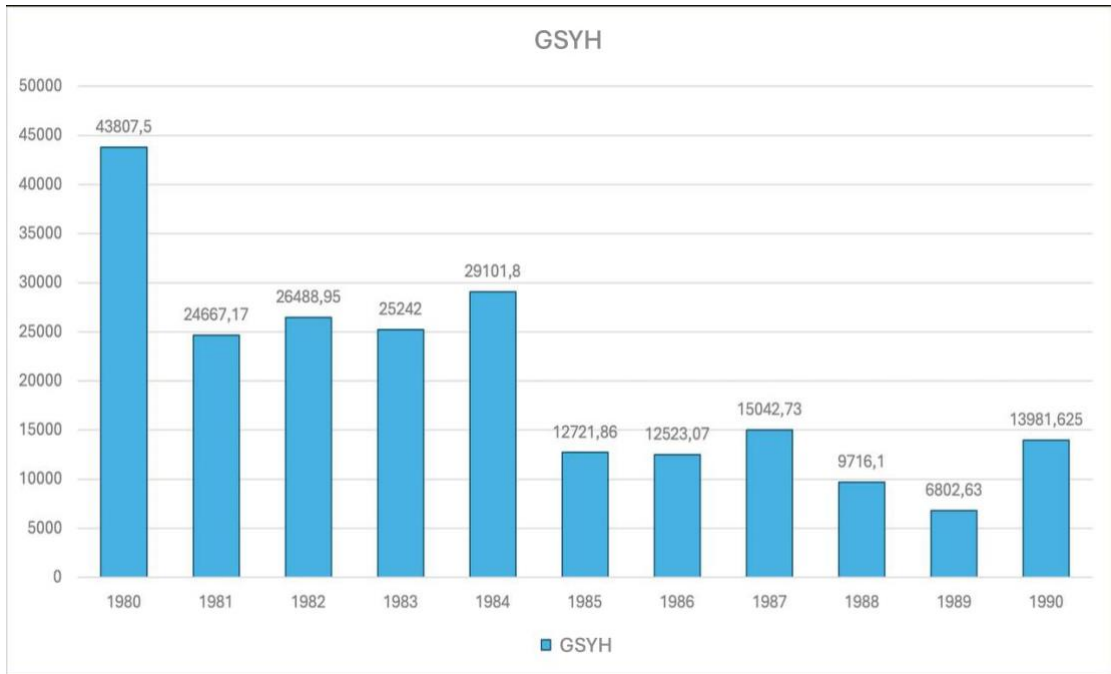
Şekil 2.5. 1980 - 1990 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Alrubaie, 2004, s. 6-8; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Biber, 2023, s. 207; Mohammed, 2011, s. 5)

Şekil 2.6. 1980 - 1990 dönemi için varil fiyatı grafiği (Alrubaie, 2004, s. 6-8; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Biber, 2023, s. 207; Mohammed, 2011, s. 5)

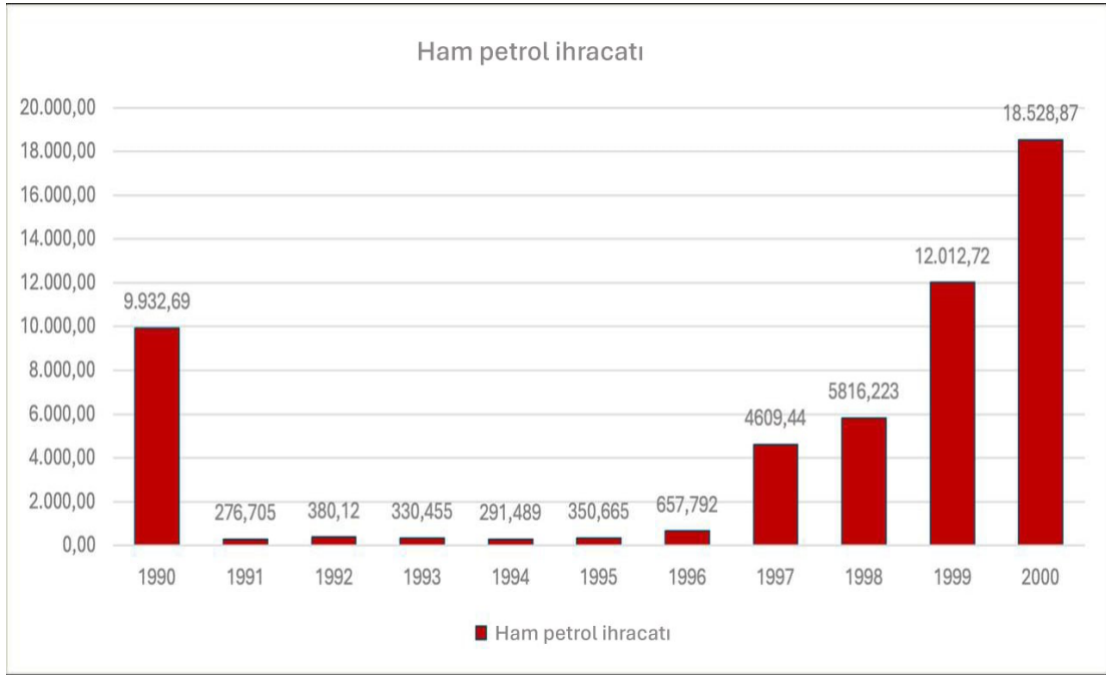
Şekil 2.7. 1980 - 1990 dönemi için GSYH % grafiği (Alrubaie, 2004, s. 6-8; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Biber, 2023, s. 207; Mohammed, 2011, s. 5)

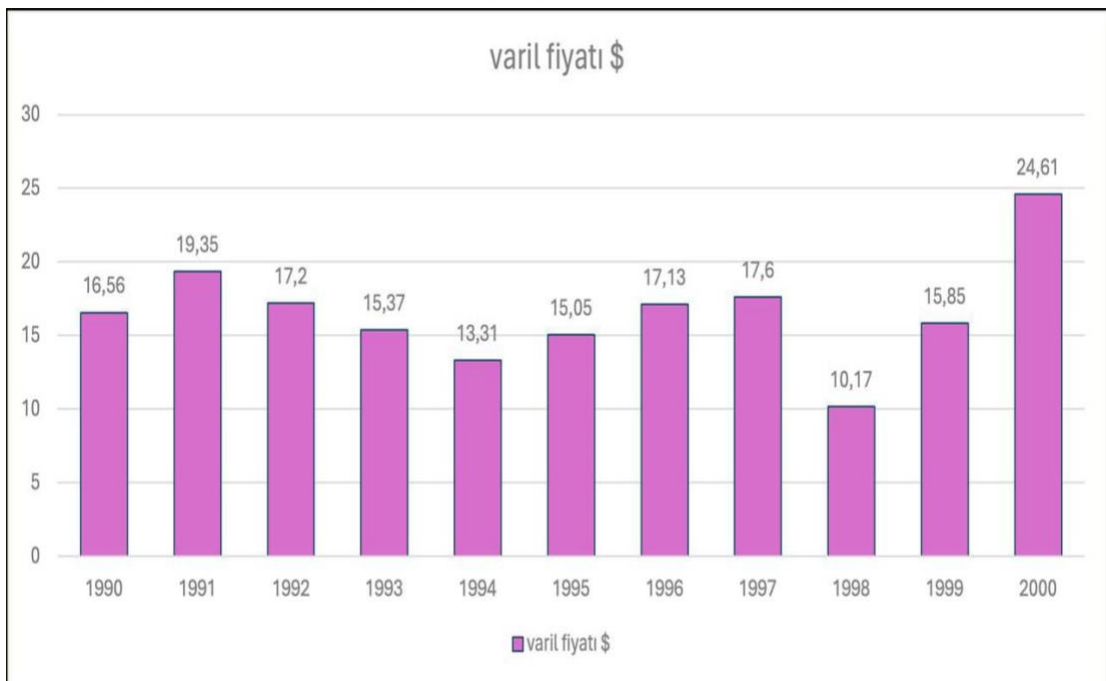
Şekil 2.8. 1980-1990 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Alrubaie, 2004, s. 6-8; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Biber, 2023, s. 207; Mohammed, 2011, s. 5)

2.1.3. 1990–2000 Dönemi:

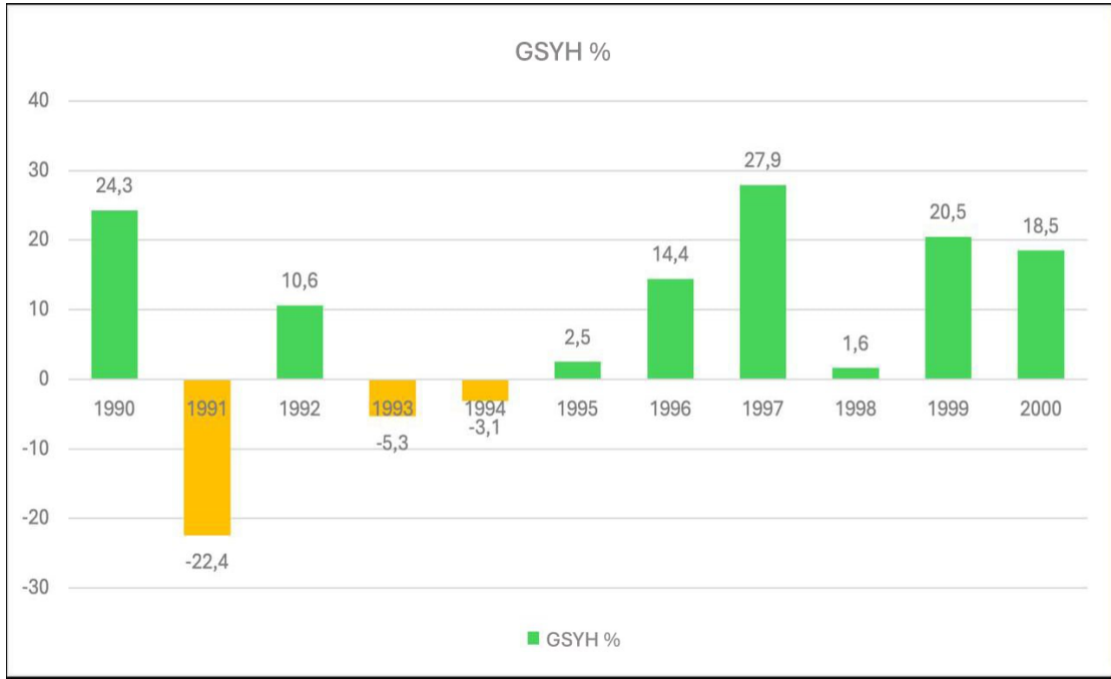
1990 yılında Birinci Körfez Savaşı bitiminde İkinci Körfez Savaşı başlamıştır. 2 Ağustos 1990'da başlayıp 28 Şubat 1991 yılında sona ermiştir. Bu savaşın çıkma sebebi ise Saddam Hüseyin'in o dönemde Kuveyt'in, Irak'ın 19. ili olduğunu söyleyerek Kuveyt'i işgal etmeye çalışmasıdır (Bigaç, 2020, s. 7). 1990'ların başında ABD Irak'a ambargo uygulamıştır. Bu ambargonun sebebi ise Saddam Hüseyin yönetiminde olan Irak'ın kitle imha silahlarının olduğu ve bu silahları farklı füzelerle geliştirdiği bunları da Birleşmiş Milletler denetimine kapalı olduğu iddiasıdır. ABD'nin vurguladığı sözde Irak'ın kitle imha silahlarının bulundurulmasına dair iddiaları çürütülmüş, ABD'nin iddia ettiği gibi kitle imha silahları hiçbir zaman bulunamamıştır (Bigaç, 2020, s. 9). Uzun süre uygulanan yaptırımlar Irak ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle, reel sektörde kötüleşme olmuştur ve GSYH büyüme oranları yıllık nüfus artış hızının altında kalmıştır. Bu durum karşısında hükümet, farklı bir yaklaşım benimseyerek Arap yatırımları teşvik etmek için yeni kanunlar ve düzenlemeler yapmıştır. Örneğin, özel sektöre teşvikler sağlanmış, dış transfer olmadan ithalata izin verilmiş, birçok devlet çalışanı işten çıkarılmış ve birçok mal için yeni fiyatlar belirlenmiştir. Bu değişiklikler sonucunda fiyatlar artmış, tüketicilerin satın alma gücü azalmış ve yaşam koşulları daha düşük seviyelere gerilemiştir. Ayrıca, enflasyon oranında artış meydana gelmiştir ve para biriminin değeri, Irak devletinin kuruluşundan bu yana hiç görülmediği bir şekilde istikrarsızlaşmıştır. Reel GSYH 1990'da 13,9 milyar dolar iken 2000 yılında 26 milyar dolara yükselmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra uygulanan ekonomik ambargonun ardından ham petrol ihracatının azalması sonucunda en önemli kalkınma finansman kaynağı kesilmiştir. 1991 yılında ihraç edilen ham petrolün değeri 276,7 milyon dolar iken, 1996 yılında Mutabakat Zaptı'nın imzalanmasıyla (gıda ve ilaç karşılığında petrol) 1997 yılında ihraç edilen ham petrolün değeri 4609,4 milyon dolara yükselmiştir. 1990'da petrolün varil başına fiyatı 16 dolar iken 2000'de 24 dolara yükselmiştir. Ham petrol ihracatı 1990 yılında 9,9 milyon dolar iken 2000 yılında 18,5 milyon dolara çıkmıştır (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı). Büyüme oranı %1,5 iken, bu dönemde nüfus artış hızı %3'e ulaşmış ve kişi başına reel GSYH'nin artış hızı %0,6 gerilemiştir. 2000 yılında sabit sermaye oluşumunun GSYH oranı 1988 fiyatlarıyla %6,6 iken, 1990 yılında %12,1 olmuştur (Mohammed, 2011, s. 5-6).

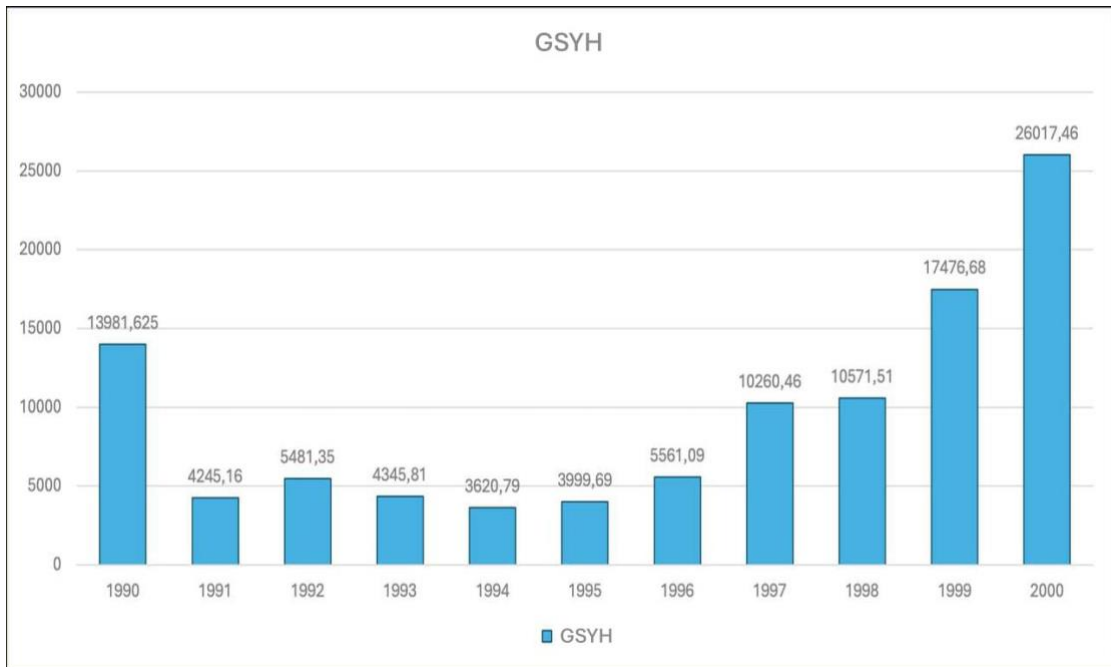
Şekil 2.9. 1990 - 2000 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Bigaç, 2020, s. 7-9; Mohammed, 2011, s. 5-6)

Şekil 2.10. 1990 - 2000 dönemi için varil fiyatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Bigaç, 2020, s. 7-9; Mohammed, 2011, s. 5-6)

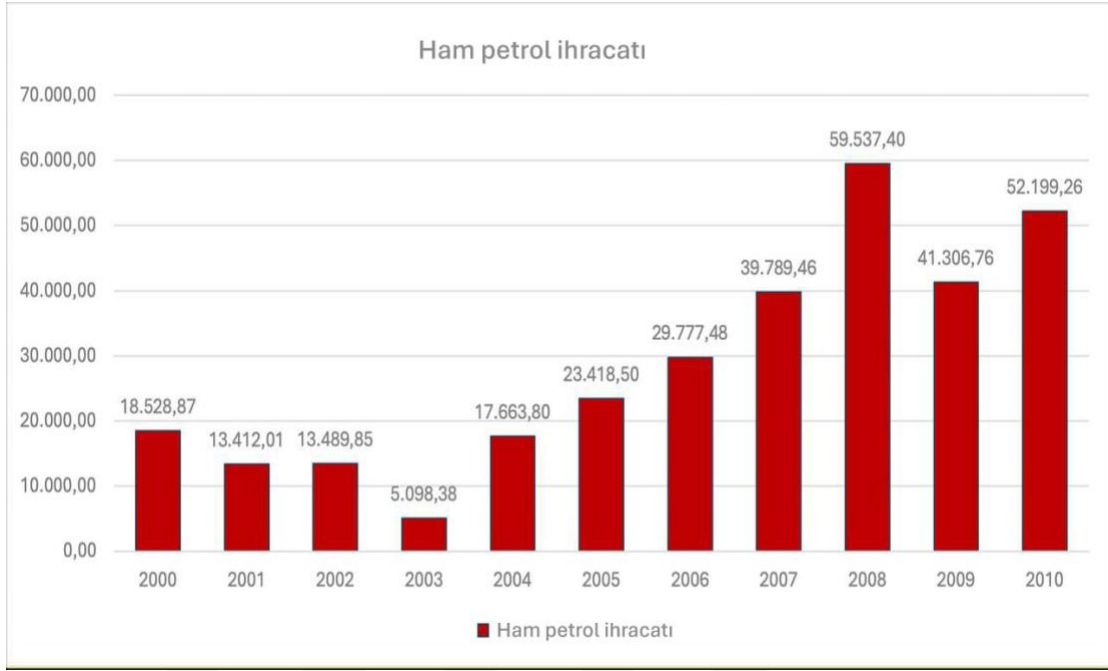
Şekil 2.11. 1990 - 2000 dönemi için GSYH % grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Bigaç, 2020, s. 7-9; Mohammed, 2011, s. 5-6)

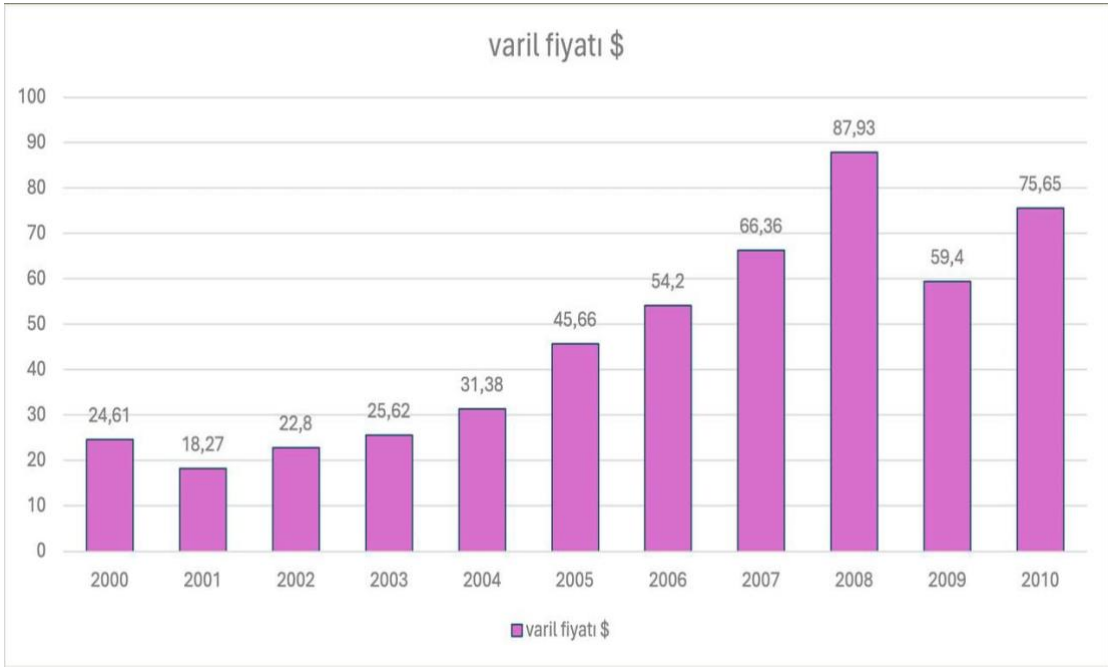
Şekil 2.12. 1990 - 2000 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Bigaç, 2020, s. 7-9; Mohammed, 2011, s. 5-6)

2.1.4. 2000-2010 Dönemi:

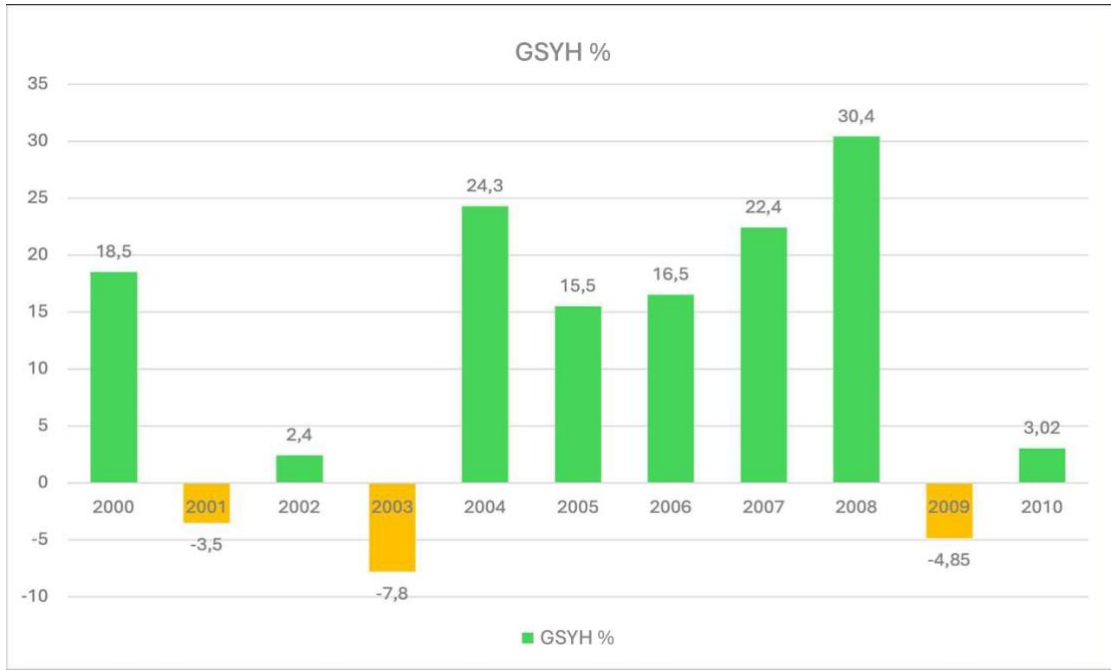
Bu dönemde GSYH 2000'de 26 milyar dolardan 2010'da 137 milyar dolara yükselmiştir. 2000'de Ham petrol ihracatı 18,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Petrolün varil başına fiyatı 2000 yılında 24 dolar iken 2010 yılında 75 dolara yükselmiştir. 2003-2006 arasındaki dönemde, işsizlik düşük seviyeleri görmüştür. 2003 yılında GSYH 15,3 milyar dolara gerilemiştir. Özellikle, 2005 yılında %18 seviyesine gerileyen işsizlik, 2007 yılında %17,5'e, 2008 yılında ise %15,3'e düşmüştür. 2000'li yılların başında ekonomik aktivite, üretim sektörleriyle değil dağıtım ve tüketim sektörleriyle sınırlıyken, 2005 yılında su, elektrik ve iletişim alanlarında hizmet tesislerinin ve kamu mallarının yeniden işletilmesi, ekonomik aktivitede bir miktar iyileşme meydana getirmiştir. 2006 yılında Saddam Hüseyin'in idam edilmesiyle birlikte güvenlik durumunun kötüleşmesi sonucunda 2006-2007 yıllarında enflasyonda istikrarsızlık yaşanmıştır. Ancak para otoritesi, 2006'da %31,7 olan temel baz enflasyon oranını 2010'da %2,9'a düşürerek tek haneli enflasyon hedefine ulaşmayı başarmıştır. Bu aşamanın son yıllarında bazı hizmetlerin reel GSYH'deki payı artmıştır. İhraç edilen ham petrolün değeri ise 2010 yılında 52,1 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde nüfus artış hızı %3, kişi başına düşen reel GSYH %0,6, yoksulluk oranı ise %23 olmuştur. Sabit sermaye oluşumunun GSYH'ya oranı 1990 yılında %6,1 iken 1988 fiyatlarına kıyasla 2009 yılında %22,4 olmuştur. GSYH 2009 yılı, 2008 yılına göre %31,2 oranında azalmıştır. GSYH 2008'de 130,5 milyar dolar iken 2009'da 110,5 milyar dolara gerilemiştir. Bunun sebebi ise küresel ekonomik krizin olumsuz etkilerinden dolayı daralan devlet bütçesinin yansımalarıdır. 2010 yılında petrol sektöründeki üretim 2009'a kıyasla %0,9 artmıştır. Üretim miktarları 2009'da 852,7 milyon varilden 2010'da 860,7 milyon varile yükselmiştir (Mohammed, 2011, s. 6-7). Petrol ihracatı ise rafinerilere verilen petrol miktarının artması sonucunda 2009 yılında %0,8'dan 2010 yılında %17,3'a yükselmiştir (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı).

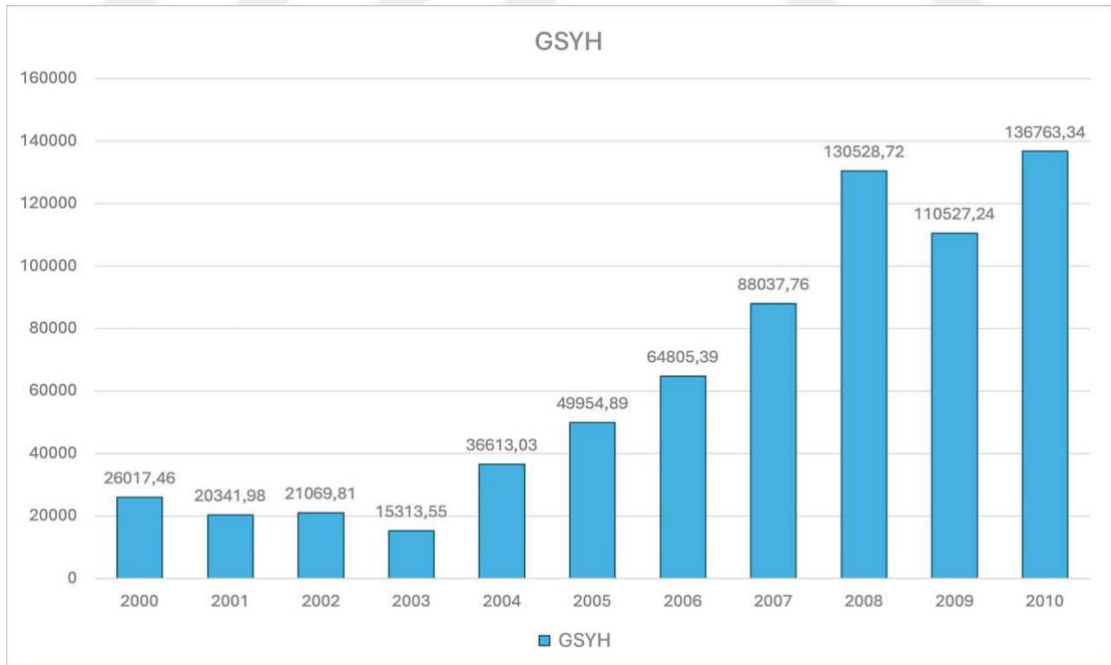
Şekil 2.13. 2000 - 2010 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 6-7)

Şekil 2.14. 2000 - 2010 dönemi için varil fiyatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 6-7)

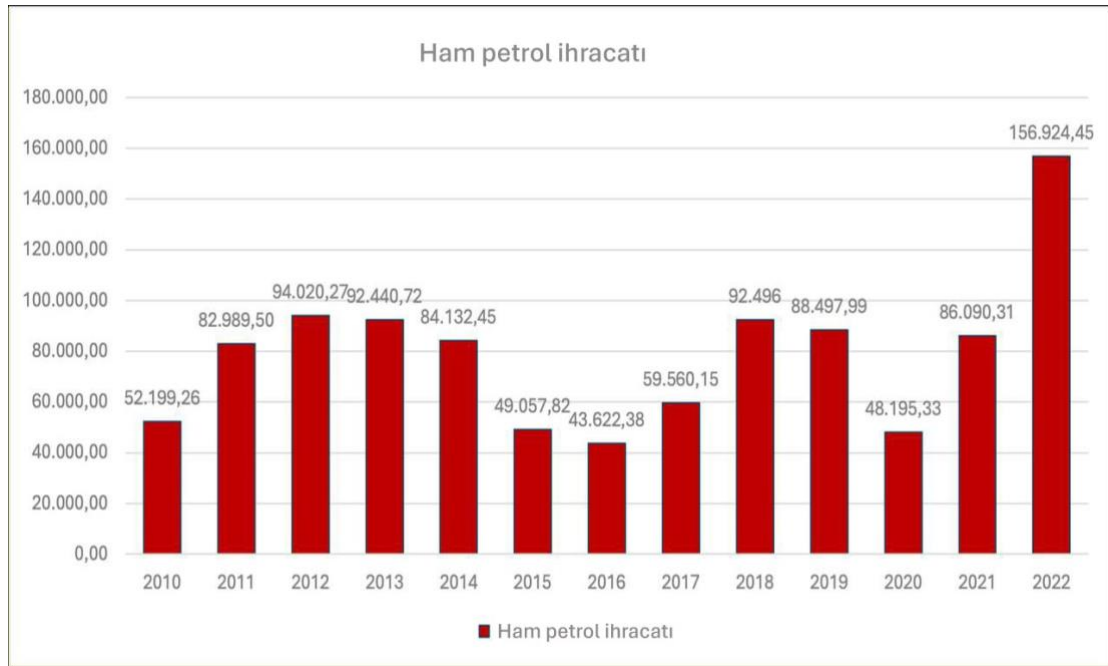
Şekil 2.15. 2000 - 2010 dönemi için GSYH % grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 6-7)

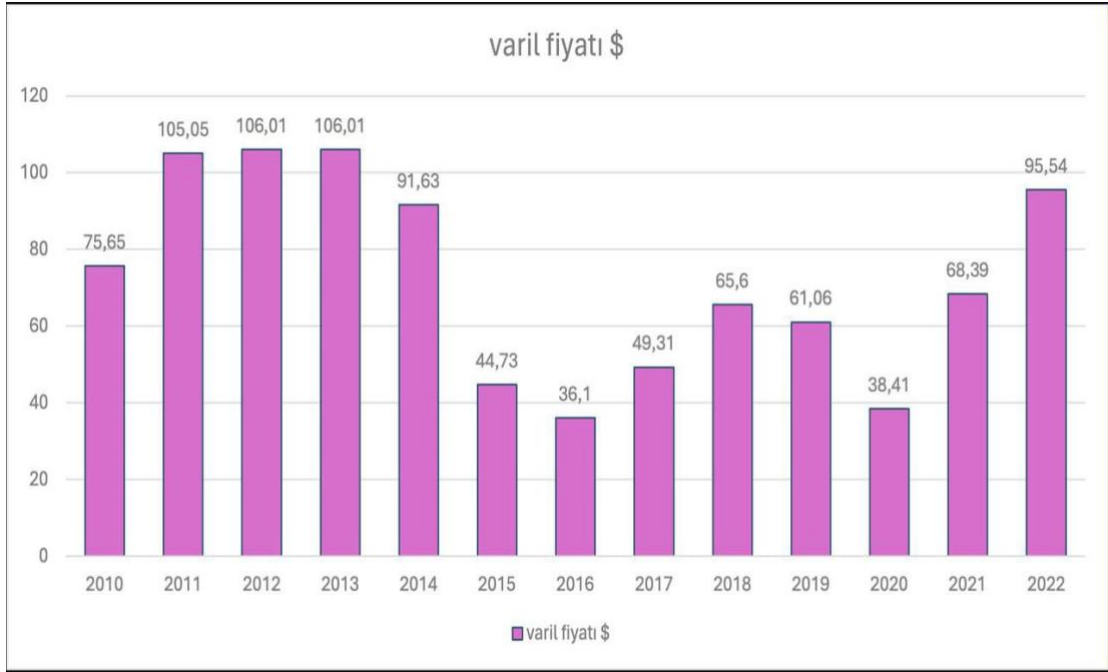
Şekil 2.16. 2000 – 2010 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Mohammed, 2011, s. 6-7)

2.1.5. 2010-2022 Dönemi:

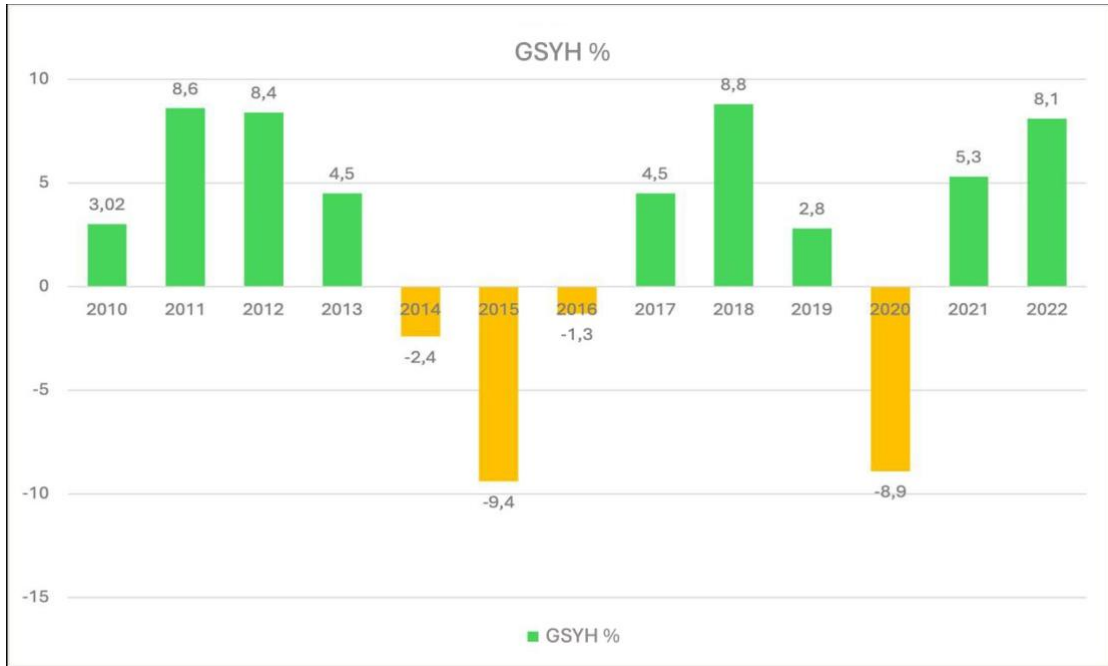
2010 yılında GSYH 137 milyar dolar olarak gerçekleşen GSYH 2022 yılında 258 milyar dolara ulaşmıştır. Irak yıllardır yaşadığı karışıklar ve savaşlardan dolayı ekonomi alanında ciddi bir şekilde mücadele vermektedir. 2014 yılında Irak'ta, ülke topraklarının üçte birinin işgal edilmesiyle birlikte ülkede petrol fiyatlarında ciddi düşüş yaşanmıştır. Bunun sonucunda ekonomik büyüme %0,7'ye kadar gerilemiştir. 2016 yılına gelindiğinde daha önce ülkede yaşanan işgal nedeniyle petrol fiyatlarında düşüş yaşanması ve güvenlik sorunlarının devam etmesine rağmen petrol üretiminin %11 artması sonucunda ekonominin %15,2 büyümesi sağlanmıştır. 2017 yılında ise petrol fiyatlarının bir miktar artması ve toparlanması sayesinde ekonomide %4,5 büyüme gerçekleşmiştir. 2017 yılında GSYH 176,2 milyar dolara yükselmiştir. Irak, 2020 yılında Covid-19 salgını sonucunda küresel ticaretin düşüşünden etkilenerek %8,9 civarında negatif bir büyüme kaydetmiştir. 2020 yılında GSYH 174,7 milyar dolara düşmüştür. 2021 yılında ise %5,3 oranında büyüme gerçekleşmiştir. 2010 yılında ham petrol ihracatının değeri 52,1 milyar dolar değerinde iken 2022 yılında Covid-19 salgını olmasına rağmen 156 milyar dolara çıkmayı başarmıştır. GSYH ise 258,3 milyar dolara yükselmiştir (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı).

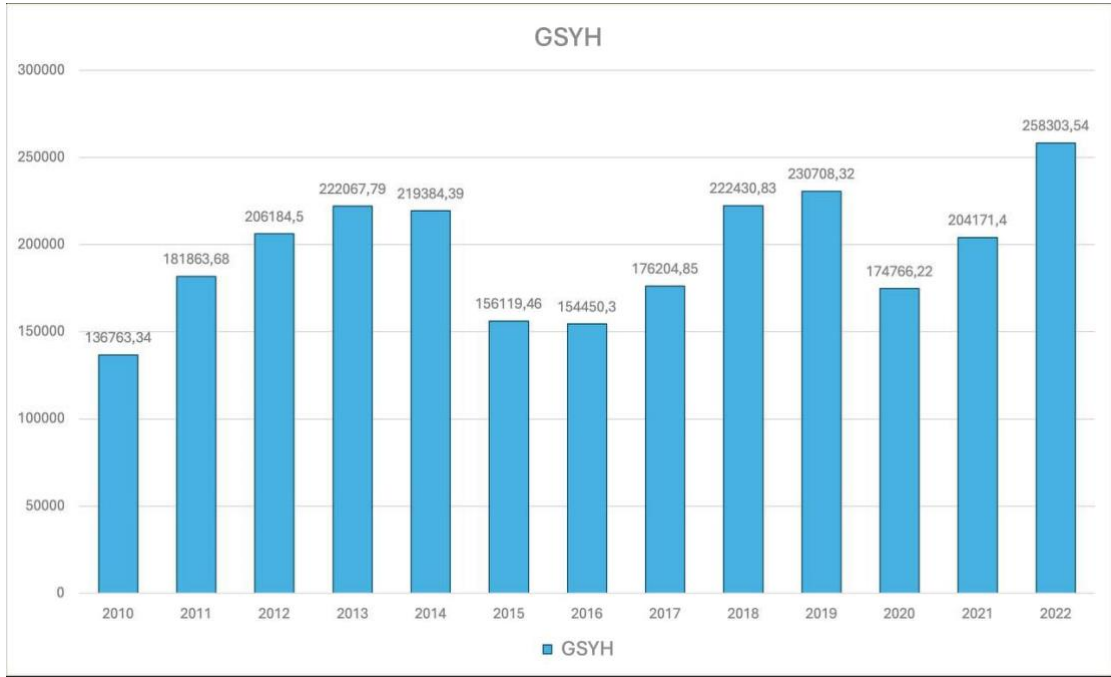
Şekil 2.17. 2010 - 2022 dönemi için ham petrol ihracatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)

Şekil 2.18. 2010 - 2022 dönemi için varil fiyatı grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)

Şekil 2.19. 2010 - 2022 dönemi için GSYH % grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)

Şekil 2.20. 2010-2022 dönemi için GSYH dolar cinsinden grafiği (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)

2.2. Irak Ekonomisinde Döviz Kuru

45 ülkeden oluşan koalisyon güçleri tarafından 20 Mart 2003 yılında Irak'a karşı askeri operasyon başlatılmış ve 14 Haziran 2003 tarihinde Bağdat düşmüş, 22 Haziran 2003 yılında da Saddam Hüseyin'in iki oğlu da öldürülmüştür. 10 Aralık 2003 yılında Irak'ta geçici hükümet kurulmuştur. 13 Aralık 2003'te Saddam Hüseyin yakalanmış ve 1 Temmuz 2004'te ise Mahkeme önüne çıkarılmıştır. Bu başlık Saddam Hüseyin rejiminin sona ermesi nedeniyle 2003 öncesi ve sonrası olmak üzere iki alt başlık altında incelenecektir.

2.2.1. 2003 Öncesinde Döviz Kuru Sisteminin Tarihsel Gelişimi

Irak ekonomisinde 1989 yılının sonlarına kadar sabit döviz kuru sistemi uygulanıyordu. Bu süreçte 1 Irak dinarı 3,3 ABD dolarına karşılık gelmekteydi (Al-Shamaa ve Al-Omary, 2001, s. 23). 1973 yılında petrol şirketlerinin millileştirilmesi kararının ardından küresel petrol fiyatlarında değişiklik meydana gelmiş ve büyük

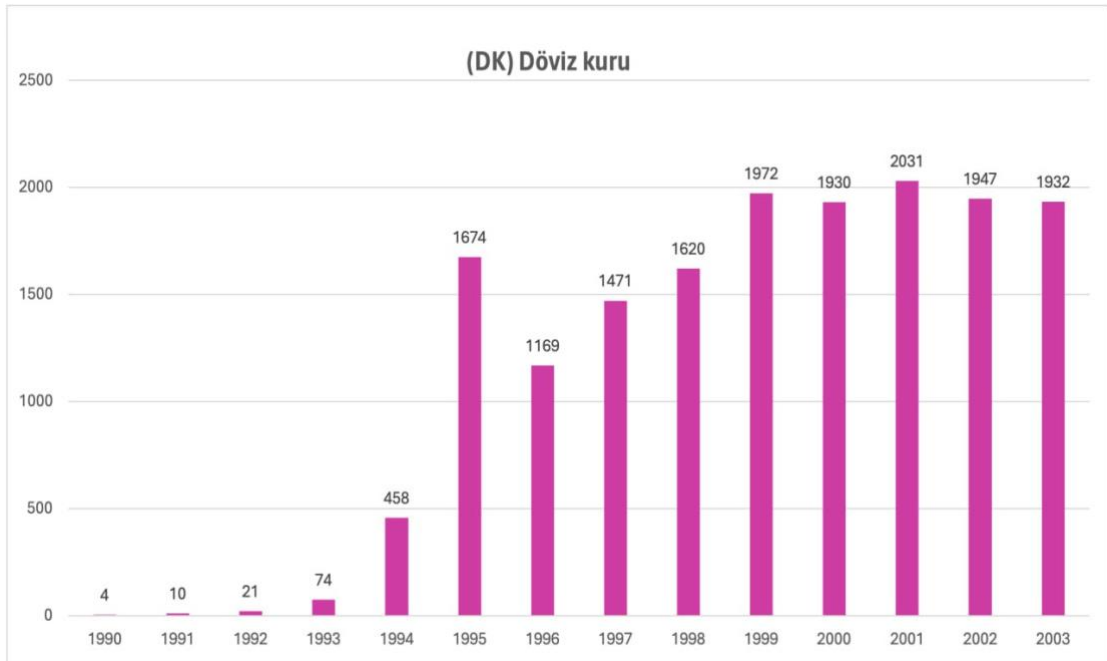
miktarda ülkeye döviz girişi olmuştur. Böylece para otoritesi rezervinde döviz bolluğu yaşanmıştır. Buna rağmen resmi döviz kurunda ve piyasa döviz kurunda herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır (Abdul Rahimm, 2007, s. 153).

1980-1987 döneminde ekonomik kalkınmada duraklama yaşanmıştır. Petrol gelirlerinin azalması ve Irak-İran savaşının etkilerinin ortaya çıkması nedeniyle hükümet, mali kaynakların ve uluslararası rezerv birikimlerinin büyük bir kısmını askeri teçhizat alımını karşılamak için askeri operasyonların finansmanına yatırmıştır. Aynı zamanda 1980'li yılların ortalarında küresel petrol fiyatlarında önemli bir düşüş ve enflasyon oranında artış meydana gelmiştir. Merkez bankasının büyük döviz rezervlerine sahip olması ve sabit döviz kuru sistemini uygulamaya devam etmesi sonucu Irak'ta döviz kuru sabit ve istikrarlı bir şekilde kalmayı başarmıştır. Ancak savaşı finanse etmek için büyük parasal kaynaklara duyulan ihtiyacın ortaya çıkmasının ardından Merkez Bankası'nın biriktirdiği rezervlerde azalmaya yol açmıştır. Bu durum, 1989 yılında Irak dinarının değerinin düşmesine ve 1 ABD dolarına karşılık 3 dinar olmasına neden olmuştur (Aziz, 2016, s. 80).

1990'lı yıllarda Irak dinarının piyasa değerinde 1989'daki yüksek enflasyonun bir sonucu olarak düşüş meydana gelmiştir. Bu düşüşün arkasında Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımlar ve döviz elde etmenin temeli veya ana kaynağı olan ham petrol ihracatının durdurulması yatmaktadır. Ayrıca yurtdışındaki döviz rezervlerini dondurularak Irak'ın döviz rezervlerine erişimi engellenmiştir. Bu durum ise Irak'ın  demeler dengesinin açık vermesine ve merkez bankasının uluslararası rezervlerinin azalmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllarda serbest piyasada döviz kurunun kötüleşmesi sonucu döviz kurunun geleceğine ilişkin kötümser beklentiler ortaya çıkmıştır. Bu da hane halkının Irak dinarını koruma konusundaki isteksizliğine ve yabancı para birimlerine olan talebin artmasına neden olmuştur. Bu duruma ek olarak Irak ekonomisinin altyapısının tahrip olması ve ekonomik abluka sonucu emtia arz hacminde azalma meydana gelmiştir. Emtia açığını kapatmak için tüketim ve yatırım malları ithal etme ihtiyacını ortaya çıkar mıştır. Buna ilişkin dövizin arzından ziyade talep edilmesine neden olmuştur. Bu durum sonucunda dolar kuru yükselişe geçmiş Irak dinarı değer kaybetmiştir. 1990'lı yıllarda bu yaşananlar nedeniyle döviz kurunu belirleme mekanizmasında köklü bir değişime meydana gelmiştir. Sabit döviz kurundan dalgalı döviz kuru sistemine geçilmiştir. Yani döviz kurunu belirlemek için merkez bankasının

müdahalesine gerek kalmadan arz ve talebe bağılı olarak gerçekleşmektedir (Amin & latif, 2019, 5 – 6).

1990 yılında serbest piyasada döviz kuru bir (1) dolara karşı dört (4) dinar olmuştur. 1991 yılında ise bir (1) dolara karşı on (10) dinara yükselmiştir. 1994 yılında istisna olarak bazı bilinmeyen nedenlerden dolayı bir (1) dolara karşı dört yüz elli sekiz (458) dinara ulaşmıştır. 1995 yılına gelindiğinde ise bir (1) dolara karşı bin altı yüz yetmiş dört (1674) dinara yükselmiştir. 2001 yılında ise rekor kırarak bir (1) dolara karşı iki bin otuz bir (2031) dinara ulaşmıştır. 2003 yılında ise bir (1) dolara karşı bin dokuz yüz otuz iki (1932) dinara gerilemiştir (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı).

Şekil 2.21. 1990 – 2003 dönemi döviz kuru grafiği (Al-Shamaa ve Al-Omary, 2001, s. 23; Abdul Rahim, 2007, s. 153; Aziz, 2016, s. 80; Amin & latif, 2019, 5 – 6; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı)

2.2.2. 2003 - 2014 Dolar Döviz Kurunun Gelişimi

Irak'ta Saddam Hüseyin rejiminin çöküşünden iki gün öncesine kadar 1 dolar 2.900 dinara eşitken, Saddam Hüseyin rejimi çöktükten iki gün sonrası 1 dolar 3.600 dinara eşit olmuştur. 2003 yılında Irak'ın işgalinde Saddam Hüseyin'in görevden

alınmasının ardından, Yönetim konseyi ve Yeniden Yapılanma ve İnsani Yardım Ofisi, yeni para birimi tanıtılana kadar para arzını korumak için geçici bir alternatif önlem olarak Saddam Hüseyin'in kâğıt para birimini daha fazla basmaya başlamıştır. Irak'ın bankacılık alanındaki yasal çerçevesini uluslararası standartlara uygun hale getiren Bankacılık Kanunu 19 Eylül 2003 tarihinde çıkarılmıştır. Bu yasa açık, güvenli, sağlam ve rekabetçi bir bankacılık sistemi kurarak bankacılık sistemine olan güveni artırmayı amaçlamıştır. 15 Ekim 2003 ile 15 Ocak 2004 arasındaki dönemde, Koalisyon Geçici Otoritesi, Irak genelinde kullanılan tek bir birleşik para birimi oluşturmaya çalışmıştır. Bu parayı halkın günlük yaşamında kullanımına daha uygun hale getirmeyi planlamıştır. Ayrıca sahteciliği önleme teknikleri kullanılarak kâğıt para birimlerinin basılacağı yeni bir metal ve kâğıt para birimi seçilmiştir. Eski banknotlar yeni banknotlarla değiştirilmiştir. Bu para birimi eski bir dinara karşı yeni bir dinara eşdeğer olmuştur. Hâlbuki para basılmadan önce bir 1 Irak dinarı 1 İsviçre kronuna eşdeğerken yeni para basıldıktan sonra 1 İsviçre kronu 150 Irak dinarına eşdeğer olmaya başlamıştır (Ânî, 1977, s. 816). Irak'ta İsviçre kronu kullanılmasının nedeni, Irak bir zamanlar döviz kurunda dolar yerine İsviçre kronu tercih ediliyor olmasıdır.

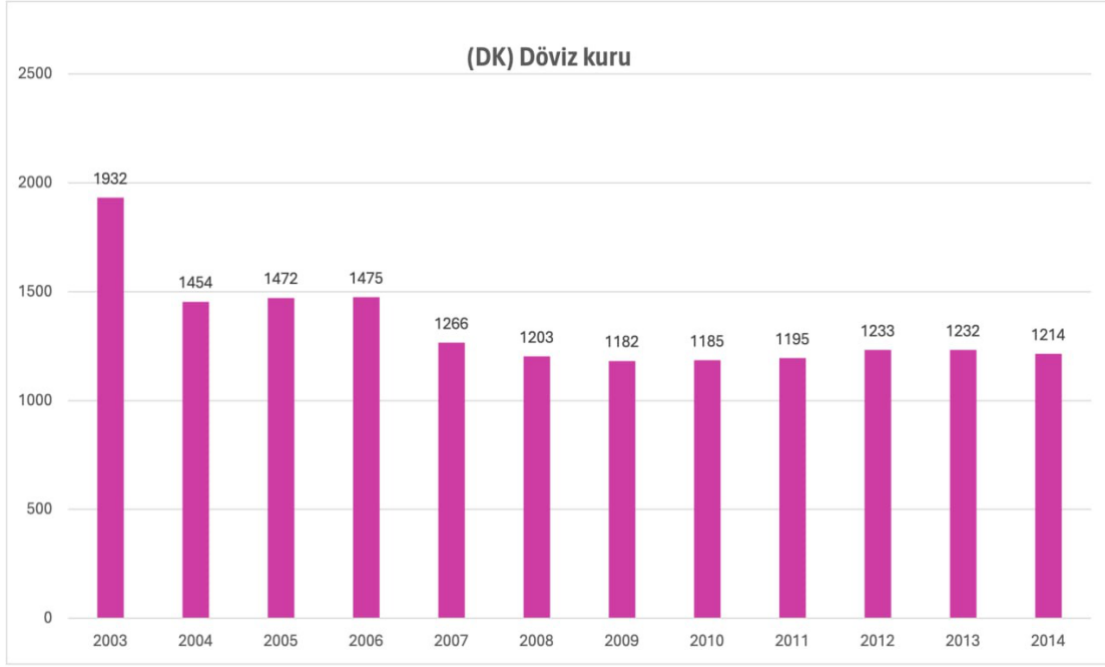
Irak, 2003 sonrasında yeni bir aşamaya geçmiştir. Kapsamlılığı ve ciddiyeti açısından, ekonomik kalkınmayı sağlayacak ekonomi politikalarının ve ekonomi reformlarının hayata geçirilmesi zorunlu olmuştur. Irak'ta para politikası, küresel ekonomiyle bütünleşme yolunu izlemiştir. Böylece, fiyatlar artık hükümet tarafından değil, piyasa tarafından belirlenmiştir. Diğer taraftan Irak Merkez Bankası, döviz kuru piyasasını kontrol ederek yerel para biriminin değerini korumaya çalışmıştır. Irak'ın 2003 sonrası izlediği politikalar, Irak dinarının yabancı para birimleri karşısında değerini arttırmıştır. Bu iyileşmeye rağmen Irak, döviz kuru sistemini istikrara kavuşturma sürecinde ekonomik, siyasi ve jeopolitik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır (Faraş, 2019, s. 113).

2003'te yaşanan olaylarının ardından 2004 tarihli 56 sayılı Kanun uyarınca para politikasını oluşturma ve uygulama konusunda Irak Merkez Bankası bağımsızlığını kazanmıştır. Banka, piyasa ekonomisine geçiş eğilimi çerçevesinde Irak ekonomisinin güçlü temellerinin atılması amacıyla, Irak ekonomisinin yeniden yapılandırılması sürecinin başladığını duyurmuştur. Para politikası yapıcılar mevcut ekonomik gelişmelerle uyumlu olan Irak dinarının değerinde iyileşme ve istikrar sağlayabilecek bir döviz kuru sistemine yönelmiştir. Irak, 2003 öncesine kadar çoklu döviz kuru sistemi

benimsemiştir. 2003'ün sonlarında Merkez Bankası, Irak'ta çoklu döviz sistemi uygulamasının ve bunun yarattığı çarpıklıkların sona erdiğini ve ilan edildiği gibi yönetilen dalgalı döviz kuru sisteminin benimsendiğini duyurmuştur. Döviz kuru, arz ve talep mekanizmasına göre belirlenmekte birlikte ekonomisindeki önemi nedeniyle Merkez Bankası'nın kontrol ve denetimi altında olmuştur. Döviz kurunun Irak ekonomisindeki öneminden dolayı Irak Merkez Bankası döviz alım-satım yöntemini izlemiştir. Bu da toplam talebin istikrarını etkileyen, para arzının büyümesini doğrudan etkileyerek ve likiditeyi kontrol ederek fiyatlar genel düzeyinin istikrarını sağlayan ve enflasyonu düşüren para politikası yöntemlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Buna ek olarak döviz satmanın temel rolü, piyasanın döviz talebini karşılamak ve özel sektörün tüm ithalatını finansman ihtiyacını karşılamak olmuştur. Buna göre, ablukanın kaldırılması sonrasında petrol gelirlerinden dolayı Merkez Bankası'ndaki uluslararası rezervlerdeki artış meydana gelmiştir. (Amin & latif, 2019, 6 - 7).

2004 yılında resmi döviz kurunda bir (1) dolara karşı bin dört yüz elli iki (1452) dinar olurken serbest piyasada döviz kuru bir (1) dolara karşı bin dört yüz elli dört (1454) dinar olmuştur. 2005 yılında resmi döviz kurunda bir (1) dolara karşı bin dört yüz altmış dokuz (1469) dinara yükselirken serbest piyasada döviz kuru bir (1) dolara karşı bin dört yüz yetmiş iki (1472) dinara yükselmiştir. Bu iyileşmenin sebebi resmi döviz kurunun serbest piyasadaki döviz kuru oranına yaklaşmasıdır. Bu yaklaşma sonucunda paranın değer kazanması ve nispeten hızlı istikrarın sağlanmasına yol açmıştır. Böylece resmi döviz kuru ile serbest piyasadaki döviz kuru arasındaki fark azalmış olmuştur. 2007'de resmi döviz kurunda bir (1) dolara karşı bin iki yüz elli beş (1255) dinar olurken serbest piyasada ise bir (1) dolara karşı bin iki yüz altmış yedi (1267) dinara gerilemiştir. Bu gerilemenin sebebi ise merkez bankası döviz kurunu düşürürken dinar değerini artırmıştır (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı). 2009–2011 yıllarında Irak dinarı ciddi bir istikrara kavuşmuştur. Merkez bankasının dış piyasada istikrarı sağlamak için döviz kurunu bir araç olarak kullanmıştır ve izlediği para politikası sonucunda resmi döviz kurunda bir (1) dolara karşı (1170) dinar olmuştur. Bu kur üç (3) yıl boyunca sabit kalmıştır. 2009 yılında serbest piyasada döviz kuru bir (1) dolara karşı bin yüz seksen iki (1182) dinar olmuştur. 2012-2014 yıllarında ise döviz kurunun değeri yükselerek Irak dinarında düşüşe neden olmuştur. 2014 yılında resmi döviz kurunda bir (1) dolara karşı bin yüz altış altı (1166) dinar olmuştur. Serbest piyasada ise bir (1) dolara karşı bin ikiyüz on dört (1214) dinar

olmuştur. Bu düşüşün sebebi de siyasi durumun istikrarsızlığı, Irak dinarının ABD doları karşısında değer kaybetmesi olmuştur (Kazem ve Muhammad, 2023, s. 626-627).

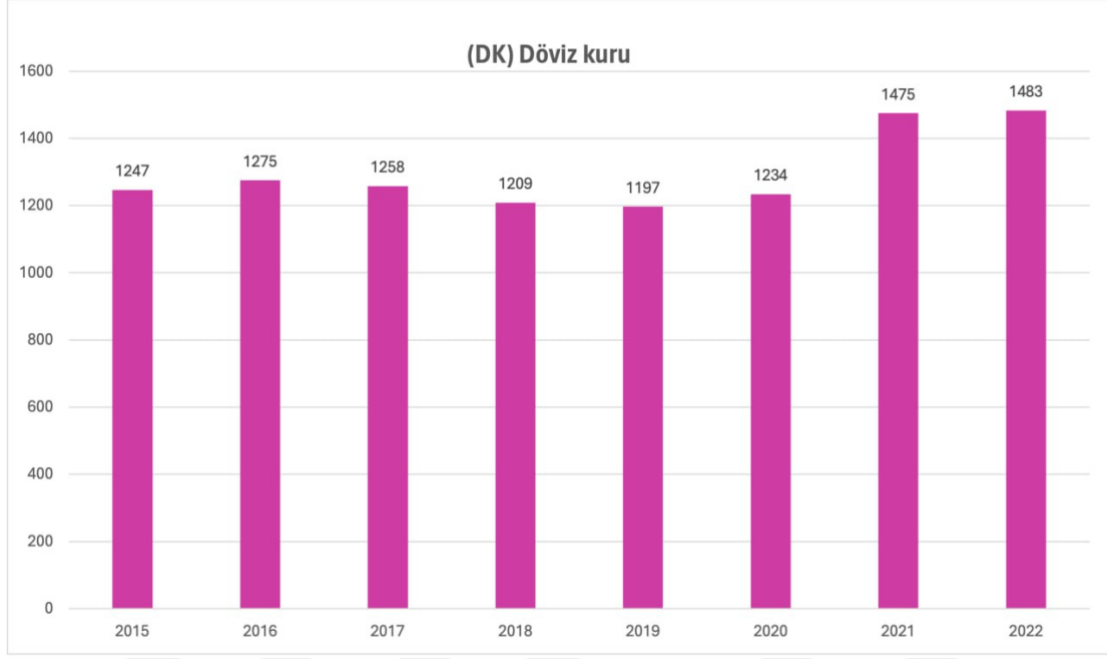

Şekil 2.22. 2003 – 2014 dönemi döviz kuru (Amin & latif, 2019, 6 – 7; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı; Faraj, 2019, s. 113; Kazem ve Muhammad, 2023, s. 626-627)

2.2.3. 2015 - 2022 Dolar Döviz Kurunun Gelişimi

2015 yılında Merkez Bankasının döviz alım satımında resmi döviz kuru bir (1) dolara karşı bin yüz doksan (1190) dinar olurken serbest piyasada ise bir (1) dolara karşı bin iki yüz kırk yedi (1247) dinara yükselmiştir. 2016 yılında serbest piyasada döviz kuru yükselişe geçmiştir. Böylece bir (1) dolara karşı bin iki yüz yetmiş beş (1275) dinara ulaşmıştır. 2020’de serbest piyasada döviz kuru bir (1) dolara karşı bin iki yüz otuz dört (1234) dinara ulaşmıştır. 2021 yılında ise 2020'deki Covid-19 salgını ve petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle hükümet, Irak dinarının değerini düşürmüştür ve döviz kurunun değerini yükseltmiştir. Bunun sonucunda resmi döviz kuru 2021 yılında bir (1) dolara karşı bin dört yüz yetmiş (1470) dolara yükselmiştir ve serbest piyasada ise bir (1) dolara karşı bin dört yüz yetmiş beş (1475) dinara yükselmiştir. 2022 yılında resmi döviz kuru bir (1) dolara karşı bin dört yüz yetmiş (1470) dinar olarak sabit kalmıştır, serbest

piyasada döviz kuru yükselterek bir (1) dolara karşı bin dört yüz seksen üç (1483) dinar olmuştur (Kazem ve Muhammad, 2023, s. 626).

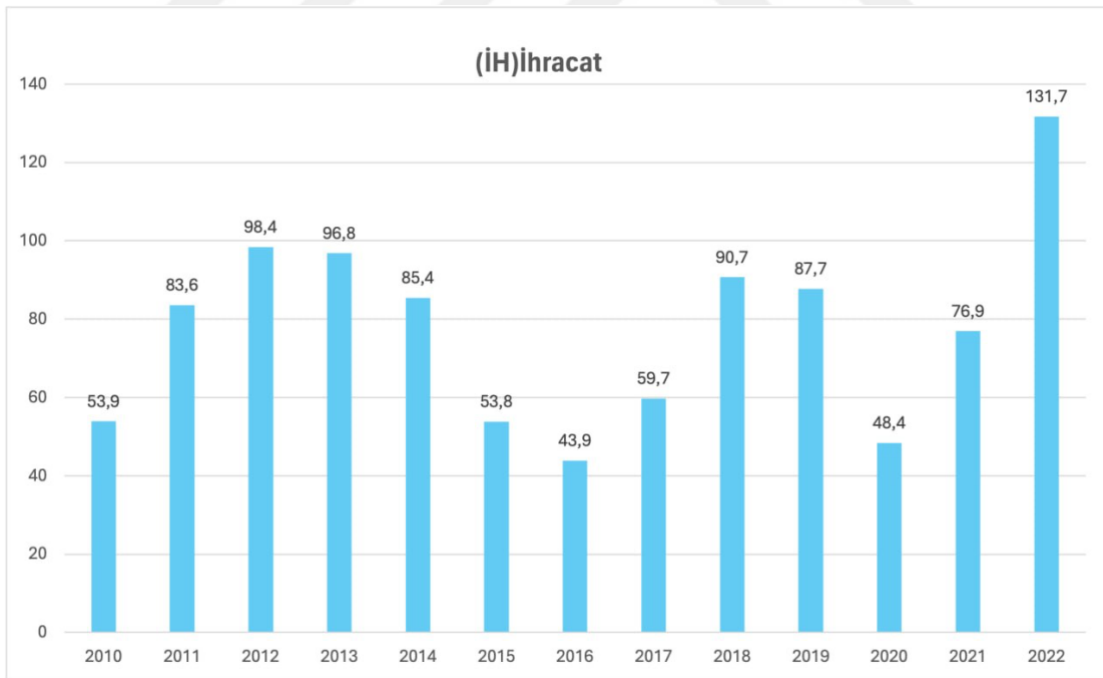
Şekil 2.23. 2015 – 2022 dönemi döviz kuru (Kazem ve Muhammad, 2023, s. 626)

2.3. Irak Ekonomisinde Dış Ticaret

Irak'ın başlıca doğal kaynakları petrol, doğal gaz, fosfor ve sülfürdür. Ancak, Irak ekonomisi temel olarak petrol ihracatına dayanmaktadır. Ham petrol ihracatı milli gelirin %60'ını oluştururken kamu gelirinin yaklaşık %90'ını oluşturmaktadır. Irak, 2010 yılında 53 milyar dolar değerinde ihracat gerçekleştirmiştir. 2013 yılında 96 milyar dolar ve 2014 yılında 85 milyar dolar değerinde ihracat yapmıştır. Daha sonra 2015 yılında Irak'ın ihracatı 53 milyar dolar iken 2016 yılında 43 milyar dolara kadar gerilemiştir. Ancak, 2019 yılında 87 milyar dolar ile son yılların rekorunu kırmıştır. Dış ticaret hacmi 2019 yılında 150 milyar dolara ulaşmıştır. 2020 yılında azalan ihracat gelirleri yaklaşık 49 milyar dolar civarında olmuştur. Salgın etkisinin geçmesiyle 2021 yılında ihracat 76 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında ihracatın büyük bölümünü enerji ihracatı oluşturmaktadır. Enerji sektörü, ihracatın %87'sini oluştururken geri kalan kısım altın,

mücevher, yaş meyve ve hurmadan oluşmaktadır. Irak 2022 yılında ise yaklaşık 131 milyar dolar değerinde ihracat gerçekleştirmiştir (Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı).

Irak otomobil, gıda, ilaç, mücevher, makineler, mineral yakıtlar, yağlar, motorlu kara taşıtları, plastik, kıymetli taşlar, demir, çelik ve mobilya gibi birçok ürün ithal etmektedir. Irak'ın ithalatı 2013-2020 yılları arasında ortalama 50 milyar dolar olarak kayda geçmiştir. 2021 yılında ise yaklaşık 49 milyar dolar olmuştur. Irak ithalatının %27'si başlıca enerji, makine ve elektrik cihazları gibi sektörlerden oluşmaktadır. Irak 2022 yılında toplamda yaklaşık 107 milyar dolara yakın ithalat gerçekleştirmiştir. Irak, önemli ölçüdeki petrol ihracatıyla dış ticaretinde ciddi miktarda fazla vermektedir. Irak'ın sanayi mallarındaki üretim kısıtlılığı sebebiyle gerekli olan sanayi malları ihtiyaçlarını ithalat vasıtasıyla gidermektedir. Irak'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında Çin, Güney Kore, İtalya, Hindistan, ABD, Hollanda, Yunanistan ve Singapur yer almaktadır. En çok ithalat yaptığı ülkeler ise İran, Türkiye, Hindistan, Güney Kore, Japonya, Çin ve Almanya'dır (IRAK ÜLKE RAPORU, 2021, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı).

Şekil 2.24. 2010-2022 Irak Ekonomisinde Dış Ticaret (IRAK ÜLKE RAPORU, 2021, s. 5; Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VERİ VE YÖNTEM

Bu bölümde uygulamalı analizde kullanılacak veri seti açıklanarak ve bu verileri analiz etmek için kullanılacak yöntemler sunulacaktır. Önce kullanılan veri seti hakkında bilgi verilip ardından yöntem bölümünde kullanılacak uygulamalı metodoloji tanıtılacaktır.

3.1. VERİ SETİ

Bu alt bölümde uygulamalı analizde kullanılacak veri seti hakkında bilgi verilecektir. Bu çalışmada kullanılacak veri seti Irak'ın 1990 – 2022 dönemi için ihracat, ithalat, GSYH ve petrol fiyatları verilerini kapsamaktadır. Aşağıda yer alan veri seti Irak'ın, Musul, Kerkük, Salahaddin, Diyale, Bağdat, Anbar, Babil, Vasıt, Basra, Meysan, Necef, Kerbela, El-Nasiriyye, Kut ve El-Muthanna illerini kapsamaktadır. Geriye kalan kuzey bölgesinde yer alan üç il Erbil, Süleymaniye ve Duhok illerinin verileri analize dâhil edilememiştir. Bunun sebebi ise 15 il merkezi hükümete bağlı iken kuzey bölgesi merkezi hükümetten bağımsız olmasıdır. Veri seti Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı'ndan temin edilen resmi verileri içermektedir.

3.2. YÖNTEM

Uygulamalı analizde önce kullanılacak değişkenlerin durağanlık özellikleri geleneksel durağanlık testlerinden Ng-Perron ve yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Durağanlık analizinin ardından BDS testi kullanılarak serilerin doğrusallıkları analiz edilmiştir. Serilerin doğrusal olmayan özellik gösterdikleri tespit edildikten sonra döviz kuru değişimlerinin Irak'ın ihracat ve ithalatına etkilerini modellemek için doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri olan NARDL (Doğrusal Olmayan ARDL) ve MSR (Markov Dönüşüm Regresyon) kullanılmıştır. Çalışma Irak için doğrusal olmayan zaman serisi analizini kullanan ilk çalışma olarak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu alt bölümde, uygulamalı analizde kullanılacak yöntemler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

3.2.1. Durağanlık Analizi

Zaman serisi analizinin başlangıç noktası durağanlık analizidir. Zaman serileri sahip oldukları ortak trend yüzünden genellikle gerçekte olmayan bir ilişki var gibi görünebilmektedir. Sahte regresyon (spurious regression) problemi olarak adlandırılan bu problem sebebiyle serilerin durağanlıklarının analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Eğer bir zaman serisi durağan ise ortalaması, varyansı ve ortak varyansı, dönemden bağımsız olarak aynı kalmaktadır. (Ertuğrul, 2012, s. 19). Seriler durağan olduklarında serilere gelen şoklar geçici olup, şokların etkisi zamanla kaybolmakta ve seri uzun dönem ortalama seviyelerine geri dönmektedir. Seriler durağan olmadıklarında ise sürekli bileşene sahip olmaktadır. Durağan olmayan bir zaman serisinin ortalaması ve varyansı zamana bağlıdır (Enders, 2004, s. 38).

Bu alt bölümde, uygulamalı analizde kullanılacak geleneksel durağanlık testlerinden olan NG-Perron testi ile yapısal kırılmaları dikkate alan yapısal kırılmalı durağanlık testi olan Zivot-Andrews durağanlık testine yer verilecektir.

3.2.1.1. Geleneksel Ng- Peron Testi

Birim kök testleri, genellikle birim kök temel hipotezine karşı durağanlık alternatif hipotezini test ederler. Ancak, bu testlerde önem arz eden iki temel sorun bulunmaktadır. Bunlardan ilki, otoregresif polinomun köklerinin bire yakın olduğunda gücünün zayıflaması, ikincisi ise testlerde büyük oranda serilerin birinci farkının hareketli ortalama polinomunun büyük negatif kök içerdiği durumda zaman boyutunda bozulmalar meydana gelmesidir (Ng- Peron, 2001). Üstelik hata terimlerinde büyük negatif otoregresif kökler olsa bile yine boyut bozulmasının meydana gelme ihtimali bulunmaktadır. Bu durum sonucunda birim kök hipotezi genellikle reddedilmektedir (Ng- Peron, 2001). Ayrıca ekonomik zaman serileri otoregresif ise çoğu zaman düşük negatif otokorelasyon ortaya meydana getirirse bile genellikle büyük negatif hareketli ortalama kökler barındırmaktadır. Durağanlığın kontrol edilmesi için kullanılan Ng-Perron birim kök testi trendden arındırılmış GEKK (genelleştirilmiş en küçük kareler), temeli olan 4 testi kapsamaktadır. Bu testleri şu şekilde sıralayabiliriz: **i.** Philips-Perron Z_α testinin modifiyesi **ii.** Bhargava (1986) testinin modifiyesi **iii.** Philips-Perron Z_t testi **iv.** ERS point optimal testi. Ng-Peron testlerinden MZ_α , MZ_t testlerinde temel hipotez seride birim kök olması, alternatif hipotez ise incelenen değişkenin durağanlığı biçiminde kurulmaktadır.

MSB ve MPT testlerinde ise temel hipotez ilk iki testin aksine serinin durağan olması biçiminde kurulmaktadır (Ertuğrul, 2012, s. 25-26).

3.2.1.2. Yapısal Kırılmalı Zivot Andrews Testi

Ekonomide yapısal kırılmalar ekonomik politikalarında meydana gelen değişimler sonucu ekonominin yapısındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Ekonometride bu tür yapısal değişimler açık bir şekilde ortaya konulmasına rağmen bu değişimler bir regresyon modelinde ihmal edilerek tahminler yapılmış ise ortaya çıkan sonuçlar sistematik sapmalı olabilmektedir. Makroekonomik zaman serisi verilerinde kesikli kırılmaların oluşma sebebi makroekonomik politikalarda meydana gelen önemli değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bu değişimlere, döviz kurlarının sabit kurdan dalgalı kur politikasında geçiş yapılması, para politikalarındaki dönemsel değişimler ya da ekonominin büyüme modelinde yapılan radikal değişiklikler gibi örnek verilebilmektedir. Zaman serileri analizinde seride yapısal kırılma varsa, temel varsayım olan durağanlık sağlanamayabilir. Buna bağlı olarak, zaman serisi analizi yapıldığında yapısal kırılmaların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Eğer seride bu yapısal kırılma göz önünde bulundurulamazsa ya da ihmal edilirse, yapılan tahminlerde sapma ortaya çıkar ve dolayısıyla çıkan sonuçlara güvenilemez (Ertuğrul, 2012, s. 26). Zaman serilerinde ortaya çıkan yapısal kırılmalar önemsenmeden birim kök testlerinin yapılması hatalı sonuçlara doğurmaktadır. Bu nedenle, testin gücü azalmaktadır. Bu durum, gerçek değerleri yansıtmayacaktır (Yonar, 2012, s. 9-11).

Geleneksel birim kök testlerinde (ADF, PP, Ng-Perron) serilerde yapısal kırılma bulunma olasılığı önemsenmemektedir. Perron (1990) belirli bir dönemde meydana gelen dışsal yapısal kırılmanın göz önünde bulundurulduğu durumda serinin birim kök içerip içermediğini test etmiştir. Perron (1989) testinde kırılma döneminin dışarıdan modele dâhil edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Nitekim kırılma dönemi açık bir şekilde net değilse, yanlış verilen kırılma dönemi testin sonuçlarını olumsuz bir şekilde etkilemesi kaçınılmazdır. Bu yüzden literatürde kırılma dönemine dair herhangi bir ön bilgiye sahip olunmayan ya da kırılmanın model tarafından içsel bir şekilde belirlenebileceği çalışmalar ön plana çıkmıştır (Ertuğrul, 2012, s. 27).

Zivot ve Andrews (1992) çalışmasında yapısal kırılmanın içsel olarak gerçekleştiği tek kırılmalı bir birim kök testi ileri sürülmüştür. Bu test 3 modelden

meydana gelmektedir. Zivot-Andrews (1992) testinde kırılma dönemi içsel bir şekilde belirlendiği için 3 modelin de temel hipotez aynıdır. Bu temel hipotez aşağıdaki denklemde yer almaktadır.

$$H_0 : Y_t = \mu + Y_{t-1} + e_t \quad (3.1)$$

Serinin birim kök içerdiği temel hipotezlere karşılık olarak alternatif hipotezler ortaya konulmuştur. Bu alternatif hipotezler trendde bir dönem içerisinde belli olmayan bir noktada tek bir kırılma varsa bu trend durağan süreç olarak adlandırılmıştır. Peron (1989) paralelinde Zivot-Andrews (1992) tarafından ortaya konulan modeller aşağıdaki gibidir.

- Model A

$$Y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\theta}^A DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{a}^A Y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta y_{t-j} + e_t \quad (3.2)$$

- Model B

$$Y_t = \hat{\mu}^B + \hat{\beta}^B t + \hat{\gamma}^B DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{a}^B Y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta y_{t-j} + e_t \quad (3.3)$$

- Model C

$$Y_t = \hat{\mu}^C + \hat{\theta}^C DU(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^C t + \hat{\gamma}^C DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{a}^C Y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^C \Delta y_{t-j} + e_t \quad (3.4)$$

Zivot-Andrews (1992) testi de tıpkı Perron (1989) testinde olduğu gibi model A'da sabitte kırılmanın, model B'de trendde kırılmanın ve model C'de hem sabit hem de trendde kırılmanın meydana geldiğini göz önünde bulundurmaktadır.

Zivot-Andrews birim kök testinin sıfır hipotezi birim kökün varlığını ifade ederken alternatif hipotez ise birim kökün olmadığını göstermektedir. Burada eğer t istatistiği mutlak değeri Zivot ve Andrews (1992) tablo kritik değerlerinden büyük olursa, serinin birim köke sahip olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmekte ve serinin durağan olduğu kabul edilmektedir.

3.2.2. Doğrusallık Analizi: Brock, Dechert ve Scheinkman (BDS) Testi

Durağanlık analizi hakkında bilgi verildikten sonra bu alt bölümde serilerin doğrusallık özellikleri incelenecektir. Değişkenlerin doğrusallıklarını analiz etmek için uygulamalı literatürde sıklıkla kullanılan BDS testi incelenecektir. BDS testi Brock, Dechert ve Scheinkman (1987) çalışmasıyla geliştirilmiştir. Özellikle finansal zaman serilerinde doğrusal olmayan bağımlılığı tespit etmek amacıyla kullanılan bir testtir. Bu test, stokastik süreci ve kaosu içeren doğrusal olmayan sistemleri ayırmak için kullanılan en önemli ve en güçlü araçlardan biridir. Hsieh (1991) (kurtuluş, 2008, s. 17-18).

BDS testi tek değişkenli zaman serilerinde, $\{Z : t = 1, \dots, T\}$ bağımsız ve özdeş dağılmış t gözlemlerinin rastgele örnekleme olduğu sıfır hipotezine dayanırken, IID olmayan yani bağımsız ve özdeş bir şekilde dağılmayan alternatifler ise durağan dışı doğrusal veya doğrusal dışı bağımlılık şeklinde görülmektedir. Ancak, serilerde yer alan doğrusal dışı bağımlılığın var olduğu ortaya çıkarılsa bile, bağımlılığın çeşidinin ortaya çıkarılması mümkün olmamaktadır. Yani, BDS testinde doğrusal dışı deterministik sistem doğrusal dışı stokastik sistemden ayrılmamaktadır. Dolayısıyla bu test doğrusal dışılığı tespit etmeye yaran bir testtir. BDS istatistik değeri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Şirin, 2022, s. 6).

$$W_m(l) = \frac{\sqrt{T} [C_m(l) - (C_1(l))^m]}{\sigma_m(l)} \quad (3.5)$$

Burada “ $C_m(l)$ ”, çeşitli “ m ” (kaotik sürecin boyutu) ekleme boyutlarına karşılık gelen korelasyon integrali ve “ l ” mesafedir. “ $\sigma_m(l)$ ”, standart sapma ve test istatistiğinin tahmini değerini ortaya koymaktadır. “ $W_m(l)$ ” standart ve normal bir dağılıma sahiptir. “ l ” ve “ m ” seçimine karşı BDS testinin gücü çok hassas bir yapıda olmaktadır. Hsieh (1989) çalışmasında, BDS test istatistiği I ’nın değeri, gerçek getiri serilerinin standart sapmasından 0,5-1,5’e m ’nin değerleri ise 2-6’ya kadar hesaplanmaktadır. Yani, bu test ilgili zaman serisi verilerine uygulandığı zaman I mesafe değeri serinin standart sapmasının 0,5-1,5 gibi katları alınarak hesaplanmaktadır. Öte yandan, sürecin boyutunu temsil eden m değeri de genellikle 6 olarak seçilmesi tercih edilmektedir (Üçay, 2012, s. 118-119).

3.2.3. Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Modelleri

Serilerin doğrusal olmayan özellik gösterdikleri tespit edildikten sonra, döviz kuru dalgalanmalarının Irak'ın ihracat ve ithalatı üzerine etkisi doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri kullanılarak analiz edilecektir. Çalışmanın literatüre katkısı uygulamalı literatürde doğrusal olmayan zaman serisi analizinde sıklıkla kullanılan NARDL ve MSR modellerinin Irak için döviz kuru değişimlerinin ihracat ve ithalat üzerindeki etkisini analiz etmek için ilk defa kullanılacak olmasıdır. Aşağıdaki alt bölümlerde NARDL ve MSR modelleri hakkında bilgi verilecektir.

3.2.3.1. NARDL Modeli

NARDL modeli, Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL modelinin asimetrik ilişkileri de içerecek şekilde genişletilmiş versiyonudur. NARDL modelinin geleneksel modellere göre üstün özellikleri yer almaktadır. Bunlar; **i)** NARDL modelinin değişkenlerin durağanlık özelliklerine bakılmaksızın etkili sonuçlar vermesi, **ii)** NARDL yaklaşımının örneklem küçük olduğunda güçlü ve etkin sonuçlar vermesi, **iii)** NARDL modelinin eş-bütünleşme ve asimetriyi beraber tahmin etmesi sebebiyle diğer modellere göre üstün sonuçlar sunmasıdır (Rahman ve Ahmad, 2019; Chishti ve diğerleri, 2020).

Sırasıyla ihracat ve ithalat için Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen doğrusal Kısıtsız Hata Düzeltme Model (UECM-Unrestricted Error Correction Model) gösterimi (3.6) ve (3.7) numaralı eşitliklerde yer almaktadır.

İhracat için UECM Modeli;

$$\Delta LX_t = \alpha_0 + \alpha_{1,i} \sum_{i=1}^m \Delta LX_{t-i} + \alpha_{2,i} \sum_{i=0}^m \Delta LGDP_{t-i} + \alpha_{3,i} \sum_{i=0}^m \Delta LEXC_{t-i} + \alpha_{4,i} \sum_{i=0}^m \Delta LOIL_{t-i} + \alpha_5 LX_{t-1} + \alpha_6 LGDP_{t-1} + \alpha_9 LEXC_{t-1} + \alpha_{10} LOIL_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.6)$$

İthalat için UECM Modeli;

$$\Delta LM_t = \alpha_0 + \alpha_{1,i} \sum_{i=1}^m \Delta LM_{t-i} + \alpha_{2,i} \sum_{i=0}^m \Delta LGDP_{t-i} + \alpha_{3,i} \sum_{i=0}^m \Delta LEXC_{t-i} + \alpha_{4,i} \sum_{i=0}^m \Delta LOIL_{t-i} + \alpha_5 LM_{t-1} + \alpha_6 LGDP_{t-1} + \alpha_9 LEXC_{t-1} + \alpha_{10} LOIL_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.7)$$

İhracat denkleminde açıklayıcı değişken olarak ihraç yapılan ülkelerin GSYH değerleri, kur ve petrol fiyatları, ithalat denkleminde ise ülkenin kendi GSYH'si, kur ve petrol fiyatları yer almaktadır.

Shin vd. (2014), bağımsız değişkenleri negatif ve pozitif bileşenlere ayıran UECM modelinin genişletilmiş versiyonunu kullanmaktadır. NARDL modeli, bağımlı değişken üzerinde doğrusal olmayan bir etkinin olup olmadığını incelemek için değişken(ler)i negatif ve pozitif parçalara ayırmaktadır (Romilly vd., 2001). Çalışmamızda KUR değişkeni Shin vd. (2014) çalışmasında olduğu gibi negatif ve pozitif kısımlara ayrılmıştır. Denklem (3.8) kur değişkeninin pozitif ve negatif kısımlara ayrılmış halini göstermektedir.

$$\begin{aligned} EXC_t^+ &= \sum_{m=1}^t \Delta EXC_t^+ = \sum_{m=1}^t \max(\Delta EXC_t^+, 0) \\ EXC_t^- &= \sum_{m=1}^t \Delta EXC_t^- = \sum_{m=1}^t \min(\Delta EXC_t^-, 0) \end{aligned} \quad (3.8)$$

Denklem (3.9) ve (3.10) Shin vd. (2014)'te önerilen sırasıyla ihracat ve ithalat için negatif (EXC^-) ve pozitif (EXC^+) kur değerleri ile genişletilmiş UECM modelini göstermektedir. Buna göre KUR'un değer atışı bilindiği gibi ihracatı artırırken (yerli ülke ucuz ülke olacağından), kur azalışı ihracatı azaltan (yerli ülke pahalı ülke olacağından) bir etkiye sahiptir.

İhracat için Genişletilmiş UECM Modeli

$$\begin{aligned} \Delta LX_t &= \alpha_0 + \alpha_{1,i} \sum_{i=1}^m \Delta LX_{t-i} + \alpha_{2,i} \sum_{i=0}^m \Delta EXC_{t-i}^+ + \alpha_{3,i} \sum_{i=0}^m \Delta EXC_{t-i}^- + \alpha_{4,i} \sum_{i=0}^m \Delta LGDP_{F-t-i} \\ &+ \alpha_{5,i} \sum_{i=0}^m \Delta LOIL_{t-i} + \alpha_6 LX_{t-1} + \alpha_7 LEXC_{t-1}^+ + \alpha_8 LEXC_{t-1}^- + \alpha_9 LGDP_{F-t-1} + \alpha_{10} LOIL_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3.9)$$

İthalat için Genişletilmiş UECM Modeli

$$\begin{aligned} \Delta LM_t &= \alpha_0 + \alpha_{1,i} \sum_{i=1}^m \Delta LM_{t-i} + \alpha_{2,i} \sum_{i=0}^m \Delta EXC_{t-i}^+ + \alpha_{3,i} \sum_{i=0}^m \Delta EXC_{t-i}^- + \alpha_{4,i} \sum_{i=0}^m \Delta LGDP_{t-i} \\ &+ \alpha_{5,i} \sum_{i=0}^m \Delta LOIL_{t-i} + \alpha_6 LM_{t-1} + \alpha_7 LEXC_{t-1}^+ + \alpha_8 LEXC_{t-1}^- + \alpha_9 LGDP_{t-1} + \alpha_{10} LOIL_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3.10)$$

Son olarak eş-bütünleşme analizi için Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen Pesaran vd. (2001)'in genişletilmiş versiyonu olan doğrusal olmayan sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır.

3.2.3.2. Markov Switching Regresyon (MSR) Modeli

MSR modeli, rejim olasılıkları için birinci dereceden Markov sürecini kullanan basit dışsal olasılık modellerinin genişletilmiş versiyonudur. Rejime özgü varyanslarla farklılaşan düşük ve yüksek volatilité rejimleri olmak üzere iki rejim tanımlanmaktadır. MSR modeli, volatilitenin daha düşük kalıcılığı ve daha iyi tahmin performansı sağlaması nedeniyle tekli rejim modellerine göre avantaja sahiptir (Cai, 1994; Dueker, 1997; Lamoureux ve Lastrapes, 1990, s. 233). Rejim 1'den Rejim 2'ye (veya Rejim 2'den Rejim 1'e) geçiş, $Pr(s_t = j | s_{t-1} = i) = p_{ij}$ olarak gösterilebilecek birinci dereceden bir Markov sürecini izleyen gözlemlenmeyen durum değişkeni s_t 'ye göre belirlenmektedir (Ertuğrul ve Öztürk, 2013, s. 233-234). p_{ij} terimi i durumunun ve ardından j durumunun olasılığını ifade etmektedir. Bautista (2003). Geçiş olasılığı matrisinin iki durumlu en basit versiyonu denklem 3.11'de gösterilmektedir.

$$p = \begin{bmatrix} p_{11} & p_{12} \\ p_{21} & p_{22} \end{bmatrix}, \sum_{j=1}^2 p_{ij} = 1 \quad (3.11)$$

İhracat için MSR modeli gösterimi (3.12) ve (3.13), ithalat için MSR modeli gösterimi ise (3.14) ve (3.15) numaralı denklemlerde sunulmaktadır.

İhracat İçin MSR Modeli:

Düşük Oynaklık Rejimi

$$LX_t = \alpha_{1,0} + \alpha_{1,1}LGDP_{t-i} + \alpha_{1,2}LEXC_{t-i} + \alpha_{1,3}LOIL_{t-1} + \varepsilon_{1,t} \quad (3.12)$$

Yüksek Oynaklık Rejimi:

$$LX_t = \alpha_{2,0} + \alpha_{2,1}LGDP_{t-i} + \alpha_{2,2}LEXC_{t-i} + \alpha_{2,3}LOIL_{t-1} + \varepsilon_{2,t} \quad (3.13)$$

İthalat İçin MSR Modeli:

Düşük Oynaklık Rejimi

$$LM_t = \alpha_{1,0} + \alpha_{1,1}LGDP_{t-i} + \alpha_{1,2}LEXC_{t-i} + \alpha_{1,3}LOIL_{t-1} + \varepsilon_{1,t} \quad (3.14)$$

Yüksek Oynaklık Rejimi:

$$LM_t = \alpha_{2,0} + \alpha_{2,1}LGDP_{t-i} + \alpha_{2,2}LEXC_{t-i} + \alpha_{2,3}LOIL_{t-1} + \varepsilon_{2,t} \quad (3.15)$$

Denkleimde bulunan $\alpha_{1,0}$ ve $\alpha_{2,0}$ rejime bağlı olan sabitleri, $\alpha_{1,1}$ ve $\alpha_{2,1}$ otoregresif katsayıları, $\varepsilon_{1,t}$ ve $\varepsilon_{2,t}$ beyaz gürültü hata terimini ifade etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. UYGULAMALI ANALİZ

Bu bölümde önce döviz kuru dış ticaret ilişkisini inceleyen uygulamalı literatür özetlenecek ardından Irak ekonomisi için döviz kuru dış ticaret ilişkisini incelemek için yapılan uygulamalı analiz sonuçları paylaşılacaktır.

4.1. UYGULAMALI LİTERATÜR

Bu alt bölümde, döviz kuru dış ticaret ilişkisine ilişkin uygulamalı literatür özetlenmeye çalışılmıştır. Döviz kuru dış ticaret ilişkisine odaklanan literatür önce Irak dışı ülkeler ardından Irak için incelenmiştir. Çalışmalar incelenirken kullanılan ekonometri yöntemler ve çalışmaların bulgularına odaklanılmaya çalışılmıştır.

Döviz kuru ve dış ticaret ilişkisine yönelik dayanan uygulamalı literatür incelendiğinde, farklı ülkeler veya ülke grupları için farklı ekonometri modelleme teknikleri kullanıldığı görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde genellikle zaman serisi analizi kullanan çalışmaların çoğunlukta olmakla birlikte Panel veri ekonometrisi kullanan çalışmaların da olduğu gözlenmektedir. Literatürde Irak'ın döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini inceleyen az sayıda çalışma yer almaktadır. Fakat diğer ülkeler için çalışma sayısının oldukça fazla olduğu göze çarpmaktadır.

Döviz kuru dış ticaret ilişkisini panel veri analizi ile inceleyen çalışmalarda Panel Nedensellik, Panel Eş-bütünleşme, Gravity Modeli ve GMM yöntemi gibi yöntemler kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Dell'Ariccia' ve Mathieson (1998) Çalışmasında OLS modeli kullanarak 1975 – 1994 döneminde AB için döviz kurundaki dalgalanması ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgular, döviz kurundaki oynaklığın dış ticareti olumsuz etkilediği ve ticaret ile döviz kuru dalgalanması arasında negatif bir korelasyon olup istatistik olarak anlamlı olduğu ortaya koymuştur. Arize vd. (2008) çalışmasında ise 1973-2004 dönemi kapsamında Latin Amerika ülkelerinin döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini Shin, Johansen ve Gregory-Hansen eş-bütünleşme testleri kullanarak incelemiştir. Bulgular, sekiz Latin Amerika ülkesinin her birinde hem kısa hem de uzun vadede reel efektif döviz kuru oynaklığındaki artışların ihracatı negatif etkilediğini göstermiştir. Nyunt ve Khaing (2019) çalışmasında geliştirilmiş moment yöntemi (GMM) ve GARCH modeli kullanarak 2008 – 2017 dönemi için Asya Birliği'nin

döviz kurundaki oynaklık ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular, döviz kurundaki oynaklığın ihracatı ve ithalatı olumsuz etkilediği ve döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret arasında negatif korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Can ve Kılıç (2021) çalışmasında Hadri-Kurozum, Pesaran ve Yamagata ve Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi kullanarak 1996 – 2018 Dönemi için Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye’nin döviz kuru ile dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada döviz kurunun dış ticaret dengesini pozitif yönde etkilediği ortaya konmuştur.

Zaman serisi analizi kullanan çalışmalarda yöntem olarak genellikle OLS, Granger Nedensellik Testi, ECM modeli, ARDL modeli, ARCH/GARCH modelleri ve korelasyon analizi gibi doğrusal olmayan zaman serisi yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak literatürde MSR, NARDL gibi doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri kullanan çalışmalarda yer almaktadır.

Bu aşamada önce Irak dışındaki ülkeler için zaman serisi analizi kullanan çalışmalar incelenmiştir. Linda (2010) çalışmasında ECM, Engle ve Granger modeli kullanarak 1998–2010 dönemi için Cezayir’in döviz kurundaki dalgalanma ile dış ticaret ilişkisini incelenmiş ve döviz kuru ile dış ticaret arasında istatistik olarak anlamlı olmayan bir ilişki olduğunu göstermiştir. Serenisa ve Tsounisb (2013) çalışmasında ECM modeli kullanarak 1990–2012 dönemi için Kıbrıs ve Hırvatistan’ın döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Bulgular, döviz kuru oynaklığının dış ticaret seviyesini azalttığı ve döviz kuru oynaklığının ihracatı olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Asteriou vd. (2016) çalışmasında ARDL, Granger nedensellik ve GARCH modeli kullanarak 1995–2012 dönemi için Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye için döviz kurundaki dalgalanma ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular, kısa vadede Meksika ve Endonezya ülkesi için döviz kurundaki dalgalanmanın ihracat ve ithalat etkilediğini ancak uzun vade de etkilemediği, Türkiye için döviz kurundaki dalgalanmanın ithalat ve ihracatı negatif etkilediğini göstermektedir. Kang (2016) çalışmasında Gravity modeli kullanarak 2008–2009 dönemi için ABD’nin döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgulardan hareketle, döviz kurundaki oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin az olduğu ancak ithalatı arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Togba (2017) çalışmasında ARDL modeli kullanarak 1980–2015 dönemi için Liberya’nın döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulardan, nominal döviz kuru ile dış ticaret arasında istatistik olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğu ancak reel döviz kuru ile dış ticaret arasında hem kısa hem de uzun

vadede istatistik olarak anlamlı bir ters ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mohammad vd. (2018) çalışmasında Granger nedensellik testi ve Johansen eş-bütünleşme testini kullanarak 1990–2015 dönemi için Libya’nın döviz kuru ile dış ticaret ilişkisi incelemiştir. Elde edilen bulgular, kısa ve uzun vadede döviz kurunun ithalatı ve ihracatı etkilemediğini ortaya koymuştur. Ewubare ve Davidson (2019) çalışmasında EKK, eş bütünleşme, ECM ve Granger Nedensellik test yöntemleri kullanarak 1980-2014 dönemi için Nijerya’nın döviz kuru dalgalanması ile dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Bulgulardan hareketle, döviz kuru dalgalanmasının petrol dışı ihracatı arttırdığı ve ithalatı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Pasricha (2020) çalışmasında ARDL modeli kullanarak 1991–2019 dönemi için Hindistan’ın döviz kurundaki dalgalanma ile dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Bulgular, döviz kurundaki dalgalanmanın dış ticareti olumsuz etkilediğini göstermektedir. Jamii (2020), Sudan için yaptığı çalışmasında ARCH ve nedensellik analizi kullanarak 1990-2018 dönemi için Sudan’ın döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular, döviz kuru ile ihracat arasında istatistik olarak anlamlı ve pozitif, döviz kuru ile ithalat arasında istatistik olarak anlamlı ama negatif nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Nga ve China (2021) çalışmasında ARDL ve GARCH modeli kullanarak 2010–2021 dönemi için Malezya ve Çin arasındaki döviz kurundaki dalgalanma ile dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Bulgular, döviz kurundaki dalgalanmanın ihracat üzerinde olumsuz ve istatistik olarak anlamlı olmayan etkinin olduğu fakat ithalat üzerinde pozitif ve istatistik olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye için döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini dikkate alan çalışmalar incelendiğinde; Akan ve Arslan (2008) çalışmasında regresyon analizi ve Granger analizi kullanarak 1980–2006 dönemi için Türkiye’nin döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgular, döviz kurundaki belirsizliği dış ticareti olumsuz etkilediği ve reel döviz kurundaki belirsizliğin ihracatı önemli ölçüde azaltırken, ithalat üzerinde etkili olmadığı ortaya koymuştur. Sarı (2010) çalışmasında MSR ve ARCH modelini kullanarak 1982-2006 dönemi için Türkiye’nin döviz kuru oynaklığı ile ithalat ilişkisi incelenmiş ve döviz kuru oynaklığının dış ticaret seviyesini azalttığı ve döviz kurundaki dalgalanma arttıkça ithalatın azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Özdemir ve Ordu (2013) çalışmasında Granger nedensellik analizi kullanarak 1989–2013 dönemi için Türkiye’nin döviz kurundaki dalgalanma ile dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Bulgular, dış ticaret açığının artma eğiliminde olduğu ve döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki politika

olumsuz olup dış ticaret hacimlerinin döviz kurlarındaki değişimlere tepki göstermediği ortaya koymuştur. Aral (2015) çalışmasında Johansen eş-bütünleşme ve ECM yöntemi kullanarak 1992–2013 dönemi için Türkiye’nin döviz kuru ile dış ticaret ilişkisi incelemiştir. Elde edilen bulgulardan, döviz kuru ve ihracatın ithalatı karşılama oranı serileri uzun dönem ilişkisinde olup döviz kurlarındaki artışın ihracatın ithalatı karşılama oranında artırdığı ve döviz kurlarındaki azalışın ihracatın ithalatı karşılama oranını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaman (2018) çalışmasında ECM, Granger nedensellik testi ve Johansen eş bütünleşme testi kullanılarak 2005–2015 dönemi için Türkiye’nin döviz kuru ile dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Çalışma bulguları, döviz kurundaki artış ihracatı artırırken ithalatı azalttığını ve ithalat ile ihracat arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Barak ve Naimoğlu (2018) çalışmasında ARDL ve Granger nedensellik testini kullanarak 2000–2014 dönemi için Türkiye’nin reel döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi incelemiştir. Bulgular, reel döviz kuru ile dış ticaret arasında hem kısa hem de uzun dönemde negatif ve istatistik olarak anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Acaravcı ve Dağlı (2021), ARCH modeli, ARDL, ECM ve ARCH yaklaşımı kullanarak 2002-2020 dönemi için Türkiye’nin döviz kuru ile dış ticareti arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgulara göre, reel GSYH’deki artışların kısa ve uzun dönemde ithalatı pozitif, reel döviz kurundaki artışların ithalatı negatif etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ouattara (2023) çalışmasında ARMA ve GARCH modeli kullanarak 2018–2022 dönemi için Türkiye’nin döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen bulgular, döviz kurundaki dalgalanmanın dış ticareti olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur.

Son olarak Irak için yapılan çalışmalar ele alınacaktır. Irak için döviz kuru dış ticaret ilişkisini analiz eden çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. İssa ve Manea (2017) çalışmasında Pearson testini kullanarak 2005–2015 dönemi için Irak’ın döviz kurundaki değişiklikler ile dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgularda, döviz kuru ile dış ticaret arasında negatif bir ilişkinin olduğu ve ters kolerasyon ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Sulaiman (2021) çalışmasında Johansen eş-bütünleşme modelini kullanarak 2004-2020 dönemi için Irak’ın döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişki incelemiştir. Bulgulardan hareketle, döviz kurundaki artışın ticaret dengesini artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Sobhi ve Awwad (2022a) çalışmasında ARDL ve ECM modelini kullanarak 2004-2020 dönemi için Irak’ın petrol dışı ihracatı ile döviz kuru arasındaki ilişkisini incelemiştir. Bulgular, döviz kuru ile petrol dışı ihracat arasında zayıf negatif

bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sobhi ve Awwad (2022b) çalışmasında ARDL modelini kullanarak 2004-2020 dönemi için Irak'ın döviz kuru ile ithalat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgulardan hareketle, döviz kurunun petrol ithalat hacmini etkilemediği sonucuna ulaşılmaktadır. Ali (2022) çalışmasında ARCH ve ARDL modelini kullanarak 2005 - 2020 dönemi için Irak'ın döviz kuru ve bazı ekonomik değişkenler arasındaki ilişki incelemiştir. Bulgularda, döviz kurundaki artışın GSYH'yi düşürdüğü gözlemlenmiştir. Ayrıca, döviz kurunun artması, kamu harcamalarının azalmasına yol açtığını ortaya koymuştur. Al-Abdali vd. (2023), Johansen ve ARDL modelini kullanarak 2004-2016 dönemi kapsamında Irak'ın döviz kuru ile ham petrol fiyatlarının ekonomik riski arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgulardan hareketle, ham petrol fiyatları ve Irak dinarı döviz kuru ile ticaret dengesi ve ekonomik risk arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu ortaya konmuştur.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan çalışmalar ile ilgili özet bilgiler aşağıda Tablo 4.1 ve Tablo 4.2'de sunulmaktadır. Tablo 4.1'de Irak dışı ülkeler için döviz kuru dış ticaret ilişkisine yönelik literatür, Tablo 4.2'de ise Irak için döviz kuru dış ticaret ilişkisine yönelik literatür sunulmaktadır.

Tablo 4.1. Irak Dışı Ülkeler İçin Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisine Yönelik Literatür

Yazar	Ülke / Dönem	Yöntem	Ampirik Bulgular
Dell'Araccia' ve Mathieson (1998)	AB 1975 - 1994	OLS	Döviz kurundaki oynaklığın dış ticareti olumsuz etkilediği ve ticaret ile döviz kuru dalgalanması arasında negatif bir korelasyon olup ancak istatistik olarak anlamlı olduğu ortaya konmuştur.
Arize vd. (2008)	Latin Amerika 1973 - 2004	Panel Eş-bütünleşme, ECM	Sekiz Latin Amerika ülkesinin her birinde hem kısa hem de uzun vadede reel efektif döviz kuru oynaklığındaki artışların ihracatı negatif etkilediğini göstermiştir.

Tablo 4.1. (Devamı) Irak Dışı Ülkeler İçin Döviz Kuru Dış Ticaret İlişisine Yönelik Literatür

Akan ve Arslan (2008)	Türkiye 1980 - 2006	EKK, Granger Nedensellik	Döviz kurundaki belirsizliği dış ticareti olumsuz etkilediği ve reel döviz kurundaki belirsizliğin ihracatı önemli ölçüde azaltırken, ithalat üzerinde etkili olmadığı ortaya konmuştur.
Linda (2010)	Cezayir 1998 - 2010	ECM, Granger Nedensellik	Döviz kuru ile dış ticaret arasında istatistik olarak anlamlı olmayan bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.
Sarı (2010)	Türkiye 1982 - 2006	MSR, ARCH	Döviz kuru oynaklığının dış ticaret seviyesini azalttığı ve döviz kurundaki dalgalanma arttıkça ithalatın azaldığı sonucuna ulaşmıştır.
Serenisa, Tsounisb (2013)	Kıbrıs ve Hırvatistan 1990 - 2012	ECM	Döviz kuru oynaklığının dış ticaret seviyesini azalttığı ve döviz kuru oynaklığının ihracatı olumsuz etkilediğini ortaya konmuştur.
Özdemir, ordu (2013)	Türkiye 1989 - 2013	Granger	Dış ticaret açığının artma eğiliminde olduğu ve döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki politika olumsuz olup dış ticaret hacimlerinin döviz kurlarındaki değişimlere tepki göstermediği ortaya konmuştur.
Aral (2015)	Türkiye 1992 - 2013	ECM, Johansen Eş- bütünleşme	Döviz kuru ve ihracatın ithalatı karşılama oranı serileri uzun dönem ilişkisinde olup döviz kurlarındaki artışın ihracatın ithalatı karşılama oranında artırdığı ve döviz kurlarındaki azalışın ihracatın ithalatı

Tablo 4.1. (Devamı) Irak Dışı Ülkeler İçin Döviz Kuru Dış Ticaret İlişisine Yönelik Literatür

			karşılama oranını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Asteriou vd. (2016)	Meksika, endonezya, nijerya ve türkiye 1995 - 2012	ARDL, GRANGER, GARCH	Kısa vadede Meksika ve Endonezya ülkesi için döviz kurundaki dalgalanmanın ihracat ve ithalat etkilediğini ancak uzun vade de etkilemediği, Türkiye için döviz kurundaki dalgalanmanın ithalat ve ihracatı negatif etkilediği bulunmuştur.
Kang (2016)	ABD 2008 - 2009	Gravity Model	Döviz kurundaki oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin az olduğu ancak ithalatı arttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Togba (2017)	Liberya 1980 - 2015	ARDL	Nominal döviz kuru ile dış ticaret arasında istatistik olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğu ancak reel döviz kuru ile dış ticaret arasında hem kısa hem de uzun vadede istatistik olarak anlamlı bir ters ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Mohammad vd. (2018)	Libya 1990 - 2015	Granger nedensellik testi	Kısa ve uzun vadede döviz kurunun ithalatı ve ihracatı etkilemediğini ortaya konmuştur.
Yaman (2018)	Türkiye 2005 – 2015	ECM, Granger Nedensellik, Johansen Eş- bütünleşme	Döviz kurundaki artış ihracatı artırırken ithalatı azalttığını ve ithalat ile ihracat arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.
Barak, naimoğlu (2018)	Türkiye 2000 – 2014	ARDL, Granger Nedensellik	Reel döviz kuru ile dış ticaret arasında hem kısa hem de uzun dönemde negatif ve istatistik

Tablo 4.1. (Devamı) Irak Dışı Ülkeler İçin Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkinine Yönelik Literatür

			olarak anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya konmuştur.
Ewubare, Davidson (2019)	Nijerya 1980 – 2014	EKK, Eş-Bütünleşme ECM, Granger Nedensellik	Döviz kuru dalgalanmasının petrol dışı ihracatı arttırdığı ve ithalatı azalttığı sonucuna ulaşılmaktadır.
Nyunt, Khaing (2019)	Asia birliği 2008 – 2017	GMM, GARCH	Döviz kurundaki oynaklığın ihracatı ve ithalatı olumsuz etkilediği ve döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret arasında negatif korelasyon olduğunu ortaya konmuştur.
Pasricha (2020)	Hindistan 1991 – 2019	ARDL	Döviz kurundaki dalgalanmanın dış ticareti olumsuz etkilediğini göstermektedir.
Jamii, (2020)	Sudan 1990 – 2020	Nedensellik analizi ARCH	Döviz kuru ile ihracat arasında istatistik olarak anlamlı ve pozitif, döviz kuru ile ithalat arasında istatistik olarak anlamlı ama negatif nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya konmuştur.
Acaravcı, Dağlı (2021)	Türkiye 2002 – 2020	ARCH modeli, ARDL, ECM, Sınır testi yaklaşımı	Reel GSYH'deki artışların kısa ve uzun dönemde ithalatı pozitif, reel döviz kurundaki artışların ithalatı negatif etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.
Can, Kılıç (2021)	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye 1996 – 2018	Panel Nedensellik Testi	Döviz kurunun dış ticaret dengesini pozitif yönde etkilediği ortaya konmuştur.

Tablo 4.1. (Devamı) Irak Dışı Ülkeler İçin Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisine Yönelik Literatür

Nga, china (2021)	Malezya ve çin 2010 - 2021	ARDL GARCH	Döviz kurundaki dalgalanmanın ihracat üzerinde olumsuz ve istatistik olarak anlamlı olmayan etkinin olduğu fakat ithalat üzerinde pozitif ve istatistik olarak anlamlı olduğunu ortaya konmuştur.
Ouattara (2023)	Türkiye 2018 - 2022	ARMA GARCH	Döviz kurundaki dalgalanmanın dış ticareti olumsuz etkilediğini ortaya konmuştur.

Tablo 4.2. Irak İçin Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisine Yönelik Literatür

Yazar(lar)	Kapsam / Sınır	Yöntem	Ampirik Bulgular
İssa ve Manea (2017)	Irak 2005-2015	Pearson	Döviz kuru ile dış ticaret arasında negatif bir ilişkinin olduğu ve ters kolerasyon ilişkinin varlığı ortaya konmuştur.
Sulaiman (2021)	Irak 2004-2020	Johansen Eşbütünleşme	Döviz kurundaki artışın ticaret dengesini artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.
Sobhi ve Awwad (2022)	Irak 2004-2020	ARDL, ECM	Döviz kuru ile petrol dışı ihracat arasında zayıf negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir.
Sobhi ve Awwad (2022)	Irak 2004-2020	ARDL	Döviz kurunun petrol ithalat hacmini etkilemediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 4.2. (Devamı) Irak İçin Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisine Yönelik Literatür

Ali (2022)	Irak 2005-2020	ARCH, ARDL	Döviz kurundaki artışın GSYH'yi düşürdüğü gözlemlenmiştir. Ayrıca, döviz kurunun artması, kamu harcamalarının azalmasına yol açtığını ortaya konmuştur.
AL-abdali vd. (2023)	Irak 2004-2016	ARDL, Johansen Eş Bütünleşme	Ham petrol fiyatları ve Irak dinarı döviz kuru ile ticaret dengesi ve ekonomik risk arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu ortaya konmuştur.

Tablo 4.1 ve Tablo 4.2’de sunulan literatür incelendiğinde döviz kuru ve dış ticaret ilişkisinin literatürde değişik ülke ve ülke grupları için ve panel veri ve zaman serisi olmak üzere değişik ekonometrik yöntemler kullanılarak incelendiği görülmektedir. Irak için yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde literatürde döviz kuru dalgalanmalarının ihracat ve ithalat üzerine etkisini analiz eden çok fazla çalışmanın yer almadığı ve yapılan çalışmalarda genelde doğrusal zaman serisi yöntemlerini kullanıldığı görülmektedir. Özetle Irak için döviz kuru ve dış ticaret literatüründe yer alan az sayıda çalışmada doğrusal zaman serisi modellerinin kullanıldığı gözlenmektedir.

Bu çalışmada kullanılan serilerin doğrusal olmayan özellik göstermesi sebebiyle doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri kullanılarak döviz kurundaki dalgalanmaların Irak’ın ihracat ve ithalatı üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Irak için döviz kurundaki dalgalanmaların ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri incelenerek literatüre katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

4.2. UYGULAMA SONUÇLARI

Bu kısımda, uygulamalı analizde kullanılan model sonuçları sunulacaktır. Önce durağanlık analizi sonuçları paylaşılacaktır. Durağanlık analizi için geleneksel Ng-Perron testi ve yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews testi kullanılmıştır. Durağanlık analizinden sonra değişkenlerin doğrusallıkları BDS testi kullanılarak incelenmiştir. Serilerin doğrusal olmayan özellik gösterdiği tespit edildikten sonra, doğrusal olmayan

zaman serisi yöntemleri olan NARDL ve MSR modelleri kullanılarak Irak için döviz kuru dalgalanmalarının ihracat ve ithalat üzerine etkisi analiz edilmiştir. Uygulamalı literatürde Irak için doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri ile konu incelenmediği için literatüre katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

4.2.1. Durağanlık Sonuçları

Durağanlık analizi için önce geleneksel durağanlık testlerinden olan Ng-Peron testi ardından yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot Andrews testi kullanılmıştır. Durağanlık testleri sonuçları aşağıda Tablo 4.3'te yer almaktadır.

Tablo 4.3. Durağanlık Testi Bulguları

	NG-Perron Durağanlık Testi Bulguları			
	MZ_a	MZ_t	MSB	MPT
Lgdp	-10,8405	-2,32779	0,21473	8,40769
Lgdp_f	-4.19620	-1.29185	0.30786	20.2057
Lexc	-9,40575	-2,14113	0,22764	9,79833
Loil	-6,74853	-1,83687	0,27219	13,5030
Lx	-5,96024	-1,70979	0,28687	15,2654
Lm	-11,9347	-2,43684	0,20418	7,66802
Δ lgdp	-15,2998*	-2,76.475*	0,18071*	1,60543*
Δ lgdp_f	-34,9749*	-4,17671*	0,11942*	0,71563
Δ lexc	-12,8127**	-2,52572**	0,19713**	1,93279**
Δ loil	-15,5937*	-2,77432*	0,17791**	1,63806*
Δ lx	-15,4454*	-2,77182*	0,17946*	1,61298*
Δ lm	-42,4982*	-4,59643*	0,10816*	0,61288*
	Zivot-Andrews Durağanlık Testi Bulguları			
	T-istatistik Değeri	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
Lgdp	-6,96*	-5,57	-5,08	-4,82
Lgdp_f	-4.41	-5,57	-5,08	-4,82
Lexc	-6,37*	-5,57	-5,08	-4,82
Loil	-4,09	-5,57	-5,08	-4,82
Lx	-4,12	-5,57	-5,08	-4,82

Tablo 4.3. (Devamı) Durağanlık Testi Bulguları

Lm	-3,53	-5,57	-5,08	-4,82
Δ lgdp	-	-	-	-
Δ lgdp_f	-6.72*	-5,57	-5,08	-4,82
Δ lexc	-	-	-	-
Δ loil	-9,49*	-5,34	-4,93	-4,58
Δ lx	-7,66*	-5,34	-4,93	-4,58
Δ lm	-10,83*	-5,34	-4,93	-4,58

Not: Tabloda yer alan “*” ve “***” simgeleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılığı ifade etmektedir. Ng-Perron birim kök testi düzey değerleri %1 anlamlılık düzeyi kritik değerleri MZ_a , MZ_t , MSB ve MPT değerleri için sırasıyla -23.8, -3.42, 0.143, 4.03 iken, %5 anlamlılık düzeyi kritik değerleri sırasıyla -17.3, -2.91, 0.168, 5.48’dir. Fark değerleri %1 anlamlılık düzeyi kritik değerleri sırasıyla -13.8, -2.58, 0.174, 1.78 iken, %5 anlamlılık düzeyi için kritik değerler sırasıyla -8.1, -1.98, 0.233 ve 3.17’dir.

Ng-Perron durağanlık testinde ilk iki test olan MZA ve MZt testlerinde temel hipotez serilerin birim köke sahip olması, son iki test olan MSB ve MPT testlerinde ise temel hipotez durağanlık biçiminde kurulmaktadır. Tablo 4.3 incelendiğinde tüm değişkenler için MZA ve MZT testlerinde düzeyde hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden mutlak olarak küçük bulunmuş birim kök temel hipotezi reddedilememiş; MSB ve MPT testlerinde ise hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden mutlak olarak büyük bulunmuş yani durağanlık temel hipotezi reddedilmiştir. Yani, her 4 teste göre de tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmadığını göstermektedir.

Birinci farklar incelendiğinde ise MZA ve MZT testlerinde hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden mutlak olarak büyük bulunmuş birim kök temel hipotezi reddedilmiş; MSB ve MPT testlerinde ise hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden mutlak olarak küçük bulunmuş yani durağanlık temel hipotezi reddedilememiştir. Yani tüm değişkenler için her 4 teste göre de birinci farkta durağanlığı göstermektedir. Özetle, bütün değişkenler düzeyde durağan değil birinci fark alınınca durağanlaşmaktadır. Yani $I(1)$ ’dir.

Yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testinde temel hipotez yapısal kırılmalar altında durağanlık biçiminde kurulmaktadır. Tablo 4.3 incelendiğinde LGDP ve LEXC serileri için düzeyde hesaplanan değerler mutlak olarak tablo kritik değerden büyüktür. Yani birim kök temel hipotezi reddedilmekte ve LGDP ve LEXC değişkenlerinin $I(0)$ olduğu görülmektedir. Diğer değişkenler için düzeyde hesaplanan değerler mutlak olarak tablo kritik değerden küçük, birinci farkta ise hesaplanan değerler

mutlak olarak tablo kritik değerden büyük bulunmaktadır. Diğer değişkenlerin düzeyde durağan olmadığı birinci farkları alınınca durağanlaştığı yani $I(1)$ olduğu görülmektedir.

Özetle geleneksel durağanlık testleri olan Ng-Peron testine göre tüm değişkenler $I(1)$ iken, yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot Andrews testine göre ise LEXC ve LGDP değişkenleri $I(0)$ diğer değişkenler $I(1)$ bulunmuştur.

4.2.2. Doğrusallık Testi Sonuçları

Kullanılan serilerin doğrusallık özelliklerini analiz etmek için uygulamalı literatürde sıklıkla kullanılan BDS testi bulguları Tablo 4.4'te yer almaktadır.

Tablo 4.4. BDS Testi Sonuçları

Boyut	lgdp	lgdp_f	Lexc	loil	Lx	lm
2	0,134 [0,000]	0,204 [0,000]	0,140 [0,000]	0,123 [0,000]	0,166 [0,000]	0,167 [0,000]
3	0,269 [0,000]	0,346 [0,000]	0,262 [0,000]	0,212 [0,000]	0,302 [0,000]	0,274 [0,000]
4	0,363 [0,000]	0,447 [0,000]	0,368 [0,000]	0,303 [0,000]	0,399 [0,000]	0,341 [0,000]
5	0,419 [0,000]	0,518 [0,000]	0,456 [0,000]	0,349 [0,000]	0,460 [0,000]	0,380 [0,000]
6	0,460 [0,000]	0,571 [0,000]	0,528 [0,000]	0,373 [0,000]	0,500 [0,000]	0,401 [0,000]

Not: Köşeli parantez içinde belirtilen değerler olasılık değerini temsil etmektedir.

Elde edilen BDS testi bulgularına göre, değişkenlerin doğrusal olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Buna göre, kullanılan değişkenler arasındaki uyum doğrusal değil asimetriktir. Seriler doğrusal özellik göstermedikleri için uygulamalı modellemede doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri kullanılmıştır.

4.2.3. Doğrusal Olmayan Zaman Serisi Modelleri Bulguları

Bu alt bölümde serilerin doğrusal özellik göstermedikleri ortaya konulduğu için doğrusal olmayan zaman serisi modellerinden NARDL modeli ve sonuçların kontrolü için MSR modeli bulgularına yer verilmektedir.

4.2.3.1. NARDL Modeli

Değişkenler hem doğrusal olmayan özellik göstermesi hem de durağanlık mertebelerinin farklı olması sebebiyle NARDL modeli kullanılmıştır. Önce Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen asimetrik sınır testi analizi kullanılarak ihracat ve ithalat denklemleri için eş-bütünleşme ilişkisi analiz edilmiştir. Eş-bütünleşme ilişkisini tespit etmek için hesaplanan F değeri alt ve üst sınır değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan F değeri üst sınırın üstünde ise eş bütünleşme ilişkisi olduğu, alt sınırın altında ise olmadığı biçiminde yorumlanmaktadır. Eğer hesaplanan F-istatistik değeri üst ve alt sınırlar arasında kalırsa, kararsız bölgede kalır ve asimetrik eş-bütünleşmenin olup olmadığı konusunda bir karar verilememektedir (Ertugrul ve Seven, 2023). İhracat ve ithalat denklemleri için asimetrik sınır testi sonuçları Tablo 4.5'te yer almaktadır.

Tablo 4. 5.Asimetrik Sınır Testi

Bağımlı Değişken: lx		%1 Anlamlılık Düzeyi Kritik Değerleri	
F-istatistik Değeri	Alt Sınır	Üst Sınır	
49,28	3,29	4,37	
Bağımlı Değişken: lm		%1 Anlamlılık Düzeyi Kritik Değerleri	
F-istatistik Değeri	Alt Sınır	Üst Sınır	
12,92	3,29	4,37	

Tablo 4.5'te yer alan F-istatistik değerlerine göre, hem ihracat hem de ithalat denkleminde %1 anlam düzeyinde hesaplanan değerler tablo üst sınır kritik değerini aşmaktadır. Böylece hem ihracat hem de ithalat denklemlerinde uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi olduğu ortaya konmuştur. Eş bütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra uzun dönemli ilişkiyi ve hata düzeltme modelini ortaya koymak için NARDL modeli tahmin edilmiştir. İhracat ve ithalat için tahmin edilen NARDL modeli sonuçları Tablo 4.6'da yer almaktadır. Esneklik değerleri ile çalışmak için modeller logaritmik olarak tahmin edilmiştir.

Tablo 4.6. NARDL Modeli Uzun Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Katsayısı

Bağımlı Değişken: lx		
NARDL (1,0,2,3,2) Modeli Uzun Dönem Katsayıları¹		
Değişkenler	Katsayı	T-istatistik
Lgdp_f	0,441	9,925*
Lexc_pos	0,186	2,601**

¹ NARDL modeli tahmin edilirken Schwarz Bilgi kriterinden yararlanılmıştır.

Tablo 4.6. (Devamı) NARDL Modeli Uzun Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Katsayısı

Bağımlı Değişken: lx		
NARDL (1,0,2,3,2) Modeli Uzun Dönem Katsayıları¹		
Değişkenler	Katsayı	T-istatistik
lexc_neg	-0,844	-2,078***
Loil	0,219	2,342**
C	8,355	7,454*
NARDL (1,0,2,3,2) Modeli Hata Terimi Katsayısı		
Değişken	Katsayı	T-istatistik
ECT(1)	-0,985	-19,225*
Bağımlı Değişken: lm		
NARDL (3,0,1,2,0) Modeli Uzun Dönem Katsayıları		
Değişkenler	Katsayı	T-istatistik
Lgdp	0,873	2,873*
lexc_pos	-0,679	-3,847*
lexc_neg	-4,138	-4,154*
Loil	0,694	2,712**
	13,843	1,016
NARDL (3,0,1,2,0) Modeli Hata Terimi Katsayısı		
Değişken	Katsayı	T-istatistik
ECT(1)	-0,36	-4,327*

Not: “*”, “**” ve “***” simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 4.6’ya göre, bağımlı değişkenin ihracat olduğu NARDL (1,0,2,3,2) modelinde ticaret partneri ülkelerin GSYH’sı (lgdp_f) ve petrol fiyatlarının (loil) ihracat üzerinde pozitif ve istatistik olarak anlamlı bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Kurdaki değer kaybının (lexc_pos) ihracat üzerindeki etkisi pozitif iken kurdaki değer kazancının ise ihracat üzerindeki etkisi ise negatif olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgular literatürdeki sonuçlarla uyumludur (Al-abdali, 2023, s. 40). Bulgulara göre ticaret partneri ülkelerin GSYH’sında ki %1’lik artış Irak ihracatını %0,44 artırırken, kurdaki %1’lik değer kaybı Irak ihracatını %0,18 ve petrol fiyatlarındaki %1’lik artış Irak ihracatını %0,21 arttırmaktadır. Kurdaki %1 değer kazancı ise Irak ihracatını %0,84 azaltmaktadır.

İthalat için tahmin edilen NARDL (3,0,1,2,0) modeli bulgularına göre Irak GSYH’sı ve petrol fiyatlarının ithalat üzerindeki pozitif ve istatistik olarak anlamlı etkisi olduğu bulunurken, kurlardaki değer kaybı ve değer kazancının ithalat üzerinde negatif ve istatistik olarak anlamlı etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Elde edilen katsayılar göre;

Irak GSYH'sı ve petrol fiyatlarındaki %1'lik artış ithalatı sırasıyla %0,87 ve %0,69 artırmaktadır. Kurdaki %1 değer kaybı Irak ithalatını %0,67 azaltırken, kurdaki %1 değer kazancı ise Irak ithalatını % 4,13 azaltmaktadır. Dış ticaret teorisine göre, kur değeri ve Irak ithalatı arasındaki ilişkiye bakıldığında, ulusal para değer kaybettiğinde yerli ülke ithalatının azalması beklenirken (yurtdışı malların pahalı olarak algılanması nedeniyle); ulusal para değer kazandığında yerli ülke ithalatının artması beklenmektedir (yurtdışı malların ucuz olarak algılanması nedeniyle). Bu bağlamda, Irak ekonomisinde kurdaki %1'lik değer kaybı Irak ithalatını azaltırken teoriye uygun harekete sahiptir. Kurdaki değer artışının Irak ithalatı üzerine etkisi teoriye ters bulunmuştur. Bu durumun kur dışı diğer faktörlerden (tüketici zevk ve tercihleri, malların esneklik özellikleri vb.) kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışma bulgularında döviz kurunun hem artarken hem de azalırken ithalatın azalması Irak'ta yaşanan bazı olaylarla bağlantılı olacağı da düşünülmektedir. 1990'larda yaşanan Kuveyt – Irak savaşı, 1991'den 2003 yılına kadar Irak'ta uygulanan ambargo (petrol karşılığında sınırlı miktarda gıda ithalatı), 2014'te Irak'a DAEŞ'in girmesi ve son olarak da 2019'dan 2022'ye kadar Covid-19 salgını bu olaylar arasındadır.

Son olarak, hata düzeltme katsayısı her iki model için de %1 anlam düzeyinde istatistik olarak anlamlı ve negatiftir. Bu durum, asimetrik eş-bütünleşmenin varlığını kanıtlayan bir diğer faktör olarak kabul edilmektedir.

4.2.3.2. MSR Modeli

NARDL modelinin sonuçlarının kontrolü için uygulanan doğrusal olmayan MSR modeli bulguları Tablo 4.7'de sunulmaktadır.

Tablo 4.7. MSR Modeli Bulguları

Bağımlı Değişken: l_x	
Değişkenler	Markov Model
Rejim 1: Düşük Oynaklık	
$Lgdp_f$	1,951*
$Lexc$	0,694*
$Loil$	12,22*
C	-54,549*
Rejim 2: Yüksek Oynaklık	
$Lgdp_f$	0,604*
$Lexc$	-0,564*

Tablo 4.7. (Devamı) MSR Modeli Bulguları

<i>Loil</i>	0,621
<i>C</i>	2,641*
Bağımlı Değişken: İm	
Değişkenler	Markov Model
Rejim 1: Düşük Oynaklık	
<i>Lgdp</i>	1,152*
<i>Lexc</i>	-1,019*
<i>Loil</i>	0,795*
<i>C</i>	-13,747
Rejim 2: Yüksek Oynaklık	
<i>Lgdp</i>	1,282*
<i>Lexc</i>	-0,300*
<i>Loil</i>	0,481**
<i>C</i>	-15,026**

Not: “*” ve “**” simgeleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 4.7’de ihracat ve ithalat değişkenleri için elde edilen MSR modeli bulguları NARDL modeli bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

İhracat için elde edilen MSR modeli bulgularına göre hem düşük hem de yüksek oynaklık rejimlerinde dış ticaret yapılan ülkelerin GSYH’ları ve petrol fiyatlarının ihracat üzerinde etkisi pozitif ve istatistik olarak anlamlı iken, kur değişkeninin ihracat üzerindeki etkisi düşük ve yüksek oynaklık rejimlerinde farklılaşmaktadır. Buna göre, kur değişkeni düşük oynaklık rejiminde istatistik olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahipken, yüksek oynaklık rejiminde istatistik olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir. MSR modelinden elde edilen katsayılara göre, ticaret yapılan ülkelerin GSYH’ları ve petrol fiyatlarındaki %1 artış ihracat üzerinde sırasıyla %0,6-1,9 ve %0,62-12,2’lik artışa yol açmaktadır. Diğer yandan, kurdaki %1’lik artış (ulusal paranın değer kaybı) ihracat üzerinde düşük oynaklık rejiminde %0,69’luk artışa neden olurken, yüksek oynaklık rejiminde teoremin tersine %0,56’lık azalışa yol açmaktadır. Bulgulardan kur artışının ihracatı arttırıcı etkisinin Irak ekonomisi için yüksek oynaklık döneminde geçerli olmadığı görülmektedir.

İthalat için elde edilen MSR modeli bulgularına göre hem düşük hem de yüksek oynaklık rejimlerinde Irak GSYH’sı ve petrol fiyatlarının ithalat üzerindeki etkisi pozitif ve istatistik olarak anlamlı iken, kur artışının ithalat üzerindeki etkisi negatif ve istatistik olarak anlamlı bulunmuştur. MSR modelinden elde edilen katsayılara göre, Irak GSYH’sı

ve petrol fiyatlarındaki %1 artış ithalat üzerinde sırasıyla %1,15-1,28 ve %0,48-0,79'luk artışa yol açmaktadır. Öte yandan, kurdaki %1 artış (ulusal paranın değer kaybı) ithalat üzerinde düşük oynaklık rejiminde %1,17'lik azalışa neden olurken, yüksek oynaklık rejiminde %0,3'lük azalma sağlamaktadır. Bu duruma göre Irak ekonomisinde ithalat değişkeni ile döviz kuru değişkeni arasında rejim yüksek oynaklıkta iken ilişki zayıf, rejim düşük oynaklıkta iken ilişki güçlü görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, 1990-2022 yılları arasında, Irak'ın döviz kurunda meydana gelen değişimlerin Irak'ın dış ticareti üzerine etkilerinin araştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, doğrusal olmayan zaman serisi yöntemlerinden NARDL ve MSR modellerinden faydalanılmaktadır.

Irak ekonomisi, 1970'lerden günümüze kadar önemli değişimler geçirmiş ve Irak'ın petrol rezervlerinin keşfi ve petrol endüstrisinin gelişimi, ekonominin belirleyici gücü haline gelmiştir. 1970'lerden itibaren petrol gelirlerinin artması, Irak'ın ekonomik büyümesini hızlandırmış, ancak 1980'lerde Irak-Iran savaşı ve 1990'ların başında Kuveyt'i işgal etmesi ve Birinci Körfez Savaşı, ekonomiyi ciddi şekilde etkilemiştir. 2000'li yıllarda, Birleşmiş Milletler tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar ve sonrasında 2003 Irak Savaşı, ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Savaş sonrası dönemde, yeniden yapılanma ve ekonomik reform çabalarıyla birlikte, petrol endüstrisindeki iyileşme ve dış yatırımların artmasıyla ekonomide bir canlanma yaşanmış, ancak sonraki yıllarda güvenlik sorunları, siyasi istikrarsızlık ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi faktörler, Irak'ın ekonomik büyümesini sınırlamıştır. Günümüze gelindiğinde, Irak ekonomisi, petrol endüstrisi ve dış ticaretin yanı sıra altyapı yatırımları ve ekonomik çeşitlendirme çabalarıyla hala büyüme potansiyeline sahip olmakla birlikte halen iç ve dış zorluklarla karşı karşıyadır.

Bu çalışma, Irak'ın döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini doğrusal olmayan yöntemlerle incelendiği öncü bir çalışmadır. Kullanılan yöntemlerden NARDL pozitif ve negatif döviz kuru şoklarının etkilerini, MSR ise düşük ve yüksek oynaklık rejimlerinde döviz kurunun dış ticarete etkilerini incelemeye olanak tanımaktadır. Çalışmada ihracat ve ithalat için elde edilen ampirik bulgular hem NARDL modeli hem de MSR modeli çerçevesinde değerlendirilmektedir.

İhracat için NARDL modelinden elde edilen bulgular, ticaret partneri ülkelerin GSYH'si, petrol fiyatları ve kurdaki değer kaybının ihracata etkisinin pozitif olduğunu, ancak kurdaki değer kazancının ise negatif olduğunu göstermektedir. Bulgular teorik beklentiler ile ve literatür ile uyumlu bulunmuştur (Al-abdali, 2023, s. 40). Bulgulara göre ticaret partneri ülkelerin GSYH'sinde ki %1'lik artış Irak ihracatını %0,44 artırırken, kurdaki %1'lik değer kaybı Irak ihracatını %0,18 ve petrol fiyatlarındaki %1'lik artış Irak

ihracatını %0,21 arttırmaktadır. Kurdaki %1 değer kazancı ise Irak ihracatını %0,84 azaltmaktadır.

İhracat için MSR modelinden elde edilen bulgular düşük ve yüksek oynaklık rejimlerinde ihracatı pozitif etkileyen faktörlerin dış ticaret yapılan ülkelerin GSYH'leri ve petrol fiyatları olduğunu, ancak döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisinin düşük ve yüksek oynaklık rejimlerinde farklılaştığını göstermektedir. Buna göre, döviz kuru düşük oynaklık rejiminde pozitif etkiye sahipken, yüksek oynaklık rejiminde negatif bir etkiye sahiptir. MSR modelinden elde edilen katsayılara göre, ticaret yapılan ülkelerin GSYH'ları ve petrol fiyatlarındaki %1 artış ihracat üzerinde sırasıyla %0,6-1,9 ve %0,62-12,2'lik artışa yol açmaktadır. Diğer yandan, kurdaki %1'lik artış (ulusal paranın değer kaybı) ihracat üzerinde düşük oynaklık rejiminde %0,69'luk artışa neden olurken, yüksek oynaklık rejiminde teorinin tersine %0,56'lık azalışa yol açmaktadır. Bulgulardan kur artışının ihracatı arttırıcı etkisinin Irak ekonomisi için yüksek oynaklık döneminde geçerli olmadığı görülmektedir.

İthalat için NARDL modelinden elde edilen bulgular, Irak GSYH'si ve petrol fiyatlarının ithalatı pozitif, kurdaki değer kaybı ve kazancının ise ithalatı negatif etkilediğini göstermiştir. Elde edilen katsayılara göre; Irak GSYH'si ve petrol fiyatlarındaki %1'lik artış ithalatı sırasıyla %0,87 ve %0,69 artırmaktadır. Kurdaki %1 değer kaybı Irak ithalatını %0,67 azaltırken, kurdaki %1 değer kazancı ise Irak ithalatını %4,13 azaltmaktadır. Irak ekonomisinde kurdaki %1'lik değer kaybı Irak ithalatını azaltırken teoriye uygun harekete sahiptir. Ancak kurdaki değer artışının Irak ithalatı üzerine etkisi teoriye ters bulunmuştur. Bu durumun kur dışı diğer faktörlerden (tüketici zevk ve tercihleri, malların esneklik özellikleri vb.) kaynaklandığı düşünülmektedir.

İthalat için MSR modelinden elde edilen bulgulara ise düşük ve yüksek oynaklık rejimlerinde ithalatı pozitif etkileyen faktörlerin Irak GSYH'si ve petrol fiyatları olduğu ve negatif etkileyen faktörün döviz kuru artışı olduğu tespit edilmiştir. MSR modelinden elde edilen katsayılara göre, Irak GSYH'si ve petrol fiyatlarındaki %1 artış ithalat üzerinde sırasıyla %1,15-1,28 ve %0,48-0,79'luk artışa yol açmaktadır. Öte yandan, kurdaki %1 artış (ulusal paranın değer kaybı) ithalat üzerinde düşük oynaklık rejiminde %1,17'lik azalışa neden olurken, yüksek oynaklık rejiminde %0,3'lük azalma sağlamaktadır. Bulgular teorik beklentiler ile ve literatür ile uyumlu bulunmuştur (Al-abdali, 2023, s. 40).

Çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle, Irak'ın dış ticaretini etkileyen en önemli faktörün ihracat denklemi için ticaret partneri ülkelerin GSYH'sı ve ithalat için ise ülkenin kendi GSYH'sı değişkeni olduğu gözlenmektedir. Bu sebeple ticaret partneri ülkelerin ekonomik büyümesi ile Irak'ın ticaret hacmi arasında pozitif bir ilişki olduğundan, dış ticaret ortakları ile güçlü ekonomik ilişkiler kurulmalı ve sürdürülmelidir.

Daha sonra sırasıyla petrol ve kur değişkenleri dış ticaret üzerinde etkisi olan diğer önemli değişkenler olarak bulunmuştur. Bu nedenle, öncelikle döviz kuru dalgalanmalarına karşı dirençli bir dış ticaret politikaları oluşturulmalı ve döviz kuru yönetimi için uzun vadeli stratejiler geliştirilmelidir. Ayrıca, önemli petrol dışı ürünlerin dış ticaret kalemlerine dâhil edilmesi başta olmak üzere petrol fiyatlarındaki belirsizliklere karşı çeşitlendirme stratejileri geliştirilmelidir. Bu amaçla özel sektörün hükümet destekli kalkınma planları aracılığıyla desteklenmesi ve üretim ve ihracat kapasitesinin artırılmasının sağlanması gerekmektedir. Son olarak, Irak'ın dış ticaretinin sürdürülebilirliği, uluslararası ticaret anlaşmaları ve iş birliği fırsatlarının değerlendirilmesi ve politik belirsizliklerin azaltılması aracılığıyla istikrar ve tutarlılık sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abdulkerim, G. Ö. K. (2006). Alternatif döviz kuru sistemleri. Marmara Üniversitesi *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 134 – 135
- Abdul Rahim, Thuraya (2007), Evaluating the performance of monetary policy in Iraq and its impact on inflation, an analytical study for the period from (1980 - 2003), College of Administration and Economics, University of Baghdad, *Journal of Economic and Administrative Sciences*, Volume 13, Number 48
- Acaravci, A., & Dağlı, Ö. (2021). Döviz kurundaki değişkenliğin Türkiye dış ticaretine etkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 7(2), 213-232.
- Al-Dawi, & Al-Yamna. The impact of the exchange rate on foreign trade, a case study (Algeria) for the period 1990-2014 (Doctoral dissertation).
- Alrubaie, F. (2004) An evaluation to industrial development in Iraq "During 1975-1990" Economics-faculty of Economics -Omar Almunhkar university Munich Personal RePEc Archive, 5 – 8.
- Aral, A. (2015). Türkiye'de döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi: 1992-2013 Dönemi eşbütünleşme analizi (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Arize, A. C., Osang, T., & Slottje, D. J. (2008). Exchange-rate volatility in Latin America and its impact on foreign trade. *International Review of Economics & Finance*, 17(1), 33-44.
- Al-Shamaa Hammam Al-Omari Omar Hashim (2001) The impact of exchange rate pluralism on the efficiency of economic activity, studies in the Iraqi economy, research and discussions at the second scientific conference of the Department of Economic Studies, House of Wisdom, Baghdad.
- Asis. Dr. Hajir Adnan Zaki Amin, & Ahmed Hussein Latif. (2019). The gap between the dinar exchange rate announced by the Central Bank of Iraq and its market counterpart for the period 2003-2016. *Journal of Administration and Economics*, (118), 5 – 7.
- Assis. Dr. Haifa Youssef Suleiman, M. Assis. Dr. Bashir Alwan Hamad, & A. Dr. Saad Abdel Najm Al-Abdali. (2023). The impact of exchange rate fluctuations and crude oil prices on economic exposure in Iraq. *Iraqi Journal of Economic Sciences*, 21(76), 25-42.

- Asteriou, D., Masatci, K., & Pilbeam, K. (2016). Exchange rate volatility and international trade: International evidence from the MINT countries. *Economic Modelling*, 58, 133-140.
- Awwad, A. P. D. K. R. (2022). The impact of exchange rate fluctuations on exports in Iraq for the period (2004-2020). *Tikrit Journal of Administration and Economics Sciences*, 18(60 part 3).
- Awwad, A. P. D. K. R. (2022). The impact of exchange rate fluctuations on imports in Iraq for the period (2004-2020). *Tikrit Journal of Administration and Economics Sciences*, 3 (5) 277 – 301.
- Aydın, S. A. R. I. (2010). Döviz kuru oynaklığının ithalata etkileri: türkiye örneği. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (11), 31-44.
- Aykın, H. (2001). Fiyat istikrarı için önerilen alternatif bir kurum: para kurulu (currency board). *Maliye Dergisi*, (136), 3 - 4.
- Aysun, Ö. Z. E. N. (2018). Dolarizasyon olgusu: Teorik bir inceleme ve Türkiye örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 104.
- Aziz, Dalia Raouf, (2016) The impact of the policy of raising the value of the Iraqi dinar against the US dollar on the balance of payments accounts for the period (2004-2013), Master's thesis in economics, College of Administration and Economics, Sulaymaniyah University.
- Bağdat İstatistik Daire Başkanlığı
- Ânî, Kh. A. (1977) Mawsū'at al-'Irāq al-ḥadīth. Al-Dār al-Arabiyyah lil-Mawsū'at cilt, 2
- Barak, D., & Naimoğlu, M. (2018). Reel döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisi: Kırılgan Beşli örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 82-95.
- Bautista, C. 2003. "Stock Market Volatility in the Philippines." *Applied Economics Letters* 10, no. 5: 315–318.
- Berke, B. (2014). Döviz kurlarına mikro yapı yaklaşımı: bir yazın incelemesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 27-56.
- Bhargava, A. (1986). On the theory of testing for unit roots in observed time series. *The Review of Economic Studies*, 53(3), 369-384.
- Bigaç, O. (2020). Körfez Savaşı ve Irak'ın 2003 yılındaki işgaline yönelik Avrupa Birliği'nin yaklaşımı. *UPA Strategic Affairs*, 1(1), 7 – 9.

- Biber, B. (2023). Birinci ve ikinci körfez savaşları'nın time dergisi kapaklari üzerinden göstergebilimsel analizi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 11(23), 207.
- Bulut, E. ve Demirel, B. Uluslararası para sisteminin evimi, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, 62 - 63.
- Büyüktatlı, F. (2013). Şirketlerdeki erken uyarı göstergeleri ile saklı Markov modeli üzerine bir uygulama. 17 – 18.
- Cai, J. 1994. "A Markov model of unconditional variance in ARCH." *Journal of Business and Economic Statistics* 12, no. 3: 309–316.
- Cengiz, Ç. (2018). Döviz kurunun belirlenmesine yönelik teorik yaklaşımlar. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(4), 2 - 8.
- Chishti, M. Z., Ullah, S., Ozturk, I., & Usman, A. (2020). Examining the asymmetric effects of globalization and tourism on pollution emissions in South Asia. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 27721-27737.
- Cura, F. (2022). Uluslararası ticarete ihracat ve ithalat kavramları ve süreçleri. uluslararası ticaret ve lojistik 4.0: güncel trend ve uygulamalar, 7.
- Çağlar, Ünal (2003), Döviz kurları uluslararası para sistemi ve ekonomik istikrar, Alfa Yayını, 1. Baskı, İstanbul. 102 – 103.
- Dell'Ariccia, G. (1999). Exchange rate fluctuations and trade flows: Evidence from the European Union. *IMF Staff papers*, 46(3), 315-334.
- Demirbaş, E. A. (2015). J-Eğrisi etkisine dair literatür taraması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 107-122.
- Erçevik, B. (2011). Döviz kuru ve faiz oranının dış ticaret üzerine etkisi: Türkiye uygulaması. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Para Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 41.
- Ertürk Emin (1994) ,Döviz ekonomisi, Der Yayınları, İstanbul
- Enders, W. (2008). *Applied econometric time series*. John Wiley & Sons.
- Ertuğrul, H. M. (2012). Türkiye’de döviz kuru volatilitesi ve enflasyon ilişkisi. Hacettepe Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. 26 – 30.
- Ertuğrul, H. M. (2012). Türkiye’de döviz kuru volatilitesi ve enflasyon ilişkisi (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Ewubare, D. B., & Merenini, C. D. (2019). The effect of exchange rate fluctuation on foreign trade in Nigeria. *International Journal of Scientific Research and Engineering Development*, 2(1), 68-85.
- Faraj, M. M., & Mardin Mahsum. (2019). Study of some economic and political factors on the Iraqi dinar exchange rate during the period (2004-2018 (No. gqmp6). Center for Open Science..113 ,2019
- Gülistan, C. A. N., & Kiliç, C. (2021). Döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkisi: brics- t ülkeleri için panel veri analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 48-59.
- Güneş, H. (2021). Türkiye'nin dış ticaretinde J eğrisi hipotezinin analizi. *Fiscaeconomia*, 5(3), 1175 - 1177.
- Gärtner, M. (1993). Macroeconomics under flexible exchange rates.
- Hepaktan, C. E. (2009). Türkiye'nin Marshall-Lerner koşuluna ilişkin parçalı eşbütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi dergisi*, 16(1), 39.
- Horoz, İ. (2021) Türkiye'de parasal şokların fiyat istikrarı üzerindeki etkileri: Teori ve uygulama (2002-2018) Effects of monetary shocks on price stability in Turkey theory and practice (2002-2018), 46 – 48.
- Hsieh, D. A. (1989). Modeling heteroscedasticity in daily foreign-exchange rates. *Journal of Business & Economic Statistics*, 7(3), 307-317.
- Irak ülke raporu, 2021, Kırıkkale ticaret ve sanayi odası, 5.
- İyibozkurt, Erol (2001), Uluslararası iktisat, Ezgi Kitapevi, Bursa, 401 – 403.
- Jassim, O. A. L., & Al-Kawaz, S. M. (2022). Economic measurement of the impact of some macroeconomic variables on the foreign trade of the Kingdom of Saudi Arabia for the period (1990-2019). *Tikrit Journal of Administrative and Economic Sciences*, 18(58, 1), 155 – 173.
- Kang, J. W., & Dagli, S. (2018). International trade and exchange rates. *Journal of Applied Economics*, 21(1), 84-105.
- Karabacak, M. (2016). Türkiye için döviz kuru rejimi tercihi(Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)). 8.
- Karademir, C., Yazgan, Ş., & Ceylan, R. (2023). Döviz kuru ve ticaret dengesi: türkiye örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (59), 361.

- Kazem, M. M. B. J. & M. M. and Muhammad A. J. (2023). Measuring the impact of public debt on the exchange rate in Iraq for the period (2004-2022). *Al Kut Journal of Economics and Administrative Sciences*, 15(46).
- Kocasakal, Ü. (2006) Uluslararası suçlar ve tarihi, Bir, H. Ö. B. Öyküsü: Saddam Hüseyin'in Yargılanması. Sayı, 2
- Kurtuluş, B. Zaman serisi analizlerinde doğrusal olmayan modeller ve Türkiye ekonomisine uygulaması.
- Lamoureux, C. G., & Lastrapes, W. D. (1990). Persistence in variance, structural change, and the GARCH model. *Journal of Business & Economic Statistics*, 8(2), 225-234.
- Mohammad vd. (2018). The impact of the exchange rate on foreign trade in Libya, an econometric study for the period (1966 AD - 2015 AD). *Journal of Economic and Political Sciences*, (11), 28-50.
- Mohammed, S. Q. (2011). The mechanisms that must be provided for Iraq's transition from a planned economy to a market economy. Central Bank of Iraq, General Directorate of Statistics and Research, Department of Macroeconomics and Monetary Policy 4 - 7.
- <https://cbi.iq/static/uploads/up/file-152232024492148.pdf>
- Mwaji, Mohammed, Ben Zaghiwa, Salman, Boudaghdagh, & Ahmed (supervisor). (2020). The role of exports in achieving economic growth: a case study of Algeria 2000-2017 (Doctoral dissertation, University of Jijel), 7.
- NG, K. C., & Chin, M. Y. (2021). The impact of exchange rate fluctuations on international trade between malaysia and China. *International Journal of Economics & Management*, 15(3).
- Nyunt, L. K. (2019). The Impact of exchange rate volatility on international trade (Doctoral dissertation, KDI School).
- Oksay, S. Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: Türkiye (1923-2000), Beta Basım Yayın, İstanbul 2001, s. 104.
- Ordu, C. F. (2013). Döviz kuru dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Ouattara, Z. (2023). The impact of exchange rate volatility on international trade in developing countries: evidence from turkiye. *PressAcademia Procedia*, 17(1), 140-148.

- Özdemir, K. A., & Şahinbeyoğlu, G. (2000). Alternatif döviz kuru sistemleri. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği, 1 - 9.
- Öztürk, N., & Bayraktar, Y. (2010). Döviz kurlarını açıklamaya yönelik yeni yaklaşımlar. *Cumhuriyet Üniversitesi Journal of Economics & Administrative Sciences (JEAS)*, 11(1). S. 159-186.
- Pasricha, S. (2020). The effect of exchange rate fluctuations on international trade of India. *International Journal of Current Research*, 12(09), 1-4.
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1361-1401.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Polat, G. (2017). Döviz kurlarını açıklayan yaklaşımlar. *EUropean Journal of Managerial Research (EUJMR)*, (1), 3 – 9.
- Romilly, P., Song, H., & Liu, X. (2001). Car ownership and use in Britain: A comparison of the empirical results of alternative cointegration estimation methods and forecasts. *Applied Economics*, 33(14), 1803–1818.
- Saad Salj Issa, & Ali Fares Manea. (2017). Measuring and analyzing the Impact of the Dollar Exchange Rates on Foreign Trade in Iraq For the Period (2005-2015). *Tikrit Journal of Administration and Economic Sciences*, 13(39).
- Saba Alaa Salman, & Iman Abdel Rahim Kazem. (2017). The impact of imports on some macro economic variables in Iraq. *magazine of college*, 489.
- Sarı, A. (2010). Döviz kuru oynaklığının ithalata etkileri: türkiye örneği. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (11), 31-44.
- Serenis, D., & Tsounis, N. (2013). Exchange rate volatility and foreign trade: The case for Cyprus and Croatia. *Procedia Economics and Finance*, 5, 677-685.
- Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. *Festschrift in honor of Peter Schmidt: Econometric methods and applications*, 281-314.
- Şirin, İ. S. (2022). STAR eşbütünleşme analizi ile sağlık harcamaları, CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkiler.
- Tekin, B. F. (2019). Döviz kuru tahmininde yapay sinir ağları ve çoklu doğrusal regresyon analizi performans karşılaştırması (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Togay, S. (1997). Para ikamesi-nedenleri ve yarattığı sonuçlar. *Ekonomik Yaklaşım*, 8(26), 87-103.
- Togba, E. (2017). The effect of foreign exchange and real exchange rate on foreign trade in Liberia (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).
- Tunca, E. (2001). Dövizde çıpa atmak doğru mu?. In *Ekonomik Forum*, Yıl (Vol. 8).
- Üçay, K. (2012). İMKB’de doğrusal olmayan yapıların analizi (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)). 118 – 119.
- Yaman, H. (2018). Türkiye’de döviz kurunun dış ticaret üzerine etkileri (2005-2015). *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 45 - 69.
- Yalta, A. Y. (2011). Para teorisi ve politikası ders notları. Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi UADMK, Sürüm I. 0. 186.
- Yonar, H. (2012). Yapısal kırılmalı zaman serileri analizi ile durağanlığın incelenmesi ve bir uygulama. Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 9 - 11.
- Yusuf, A. K. A. N., & Arslan, İ. (2008). The impacts of exchange-rate policies on the foreign trade: the case of Turkey. *International Journal of Emerging and Transition Economies*, 1(2), 247-256.
- Yücesan, M. (2017). Döviz kuru değişimlerinin dış ticaret üzerine etkileri: Türkiye'nin yeni dış ticaret pazarlar arayışında seçilmiş ülke gurupları üzerine ekonometrik bir analiz, 33.
- Zeina Tariq Ali. (2022). The effect of exchange rate fluctuations on some economic variables in iraq for the period (2005-2020). *Journal of Business Economics for Applied Research*, (first).
- Zivot, E., ve Andrews, K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), s.251–270.

İNTERNET SİTELERİ

<http://docs.neu.edu.tr/library/9292943370.pdf>

<https://www.asjp.cerist.dz/en/downArticle/57/7/2/145446>

https://www.researchgate.net/publication/336683238_THE_IMPACT_OF_EXCHANGE_RATE_ON_ECONOMIC_GROWTH_IN_ALGERIA

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Zınab Qader Maarroof SOFI AHMED

Yabancı Dil : Türkçe - Arapça

Doğum Yeri ve Yılı :

E-Posta :

Eğitim Geçmişi:

- 2016 – 2020, Kerkük Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, İktisat

Ödülleri:

- 2020, 7, ilk 10 sırada yer alma, Kerkük Üniversitesi (İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi)
- 2021, Türkçe azınlık okulu bitirme Takdirnamesi, Kerkük
- 2022, 2, Takdirname, Anadolu Üniversitesi (TÖMER)
- 2024, 1, Takdirname ve Kitap, Mersin (Türkmeneli Kış Kampı)

Mesleki Birlik/Dernek/Kuruluş Üyelikleri:

- 2021, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Öğrenci Sorumlusu, Eskişehir
- 2023, Irak Türkleri Öğrenci ve Gençler Birliği Eskişehir İl Temsilcisi, Eskişehir